

Barab

Archivum

ÚJ FOLYAM VIII. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 1999. AUGUSZTUS ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

SÜTŐ ANDRÁS ÉS CSELÉNYI LÁSZLÓ A MINORITATES MUNDI-
RÓL – BESZÉLGETÉS BÁNFFY ESZTER RÉGÉSSZEL – MAGYAR
AUDIOVIZUÁLIS STRATÉGIA: DÁRDAY ISTVÁN ÉS KÓHALMI FERENC
GONDOLATAI – ROGER SCRUTON: A RÉGI INTERNACIONALIZ-
MUS – ÉS AZ ÚJ – CZAKÓ GÁBOR: SZÉP, MERT SZERE-
TEM – RÓNAY LÁSZLÓ SÍK SÁNDORRÓL – KÖNYVEKRŐL: GRÓH
GÁSPÁR, PERJÉS GÉZA, SNEÉ PÉTER, STURM LÁSZLÓ, TÖRÖK BÁLINT

HÍREK. A Magyar Szemle művészeti magazinja a TV2-n, a Színekép, a nyári szünet után szeptembertől szerda esténként 23 órakor látható.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

Várjuk olvasóink véleményeit, közleményeit. A világhálóra kerülésben támogatónk a Hungary.Network.

Előfizetési díj egy évre 1728 forint, külföldön 75 dollár, illetve annak ellenértéke. Az előfizetési díj magában foglalja a postaköltséget. A lap előfizethető szerkesztőségünkben illetve a lapterjesztőknél.

SZÁMLASZÁMUNK: MNB 11707024-20332033.

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Westel 900 GSM.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, dr. Varga Csaba

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Lívia, Tóth Klára

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM VIII.	7-8. SZÁM	1999. AUGUSZTUS
KODOLÁNYI GYULA	<i>Béke után – béke előtt?</i>	3
1% metafizika	Karácsony Sándor: <i>A magyar észjárás</i>	10
CZAKÓ GÁBOR	<i>Szép az, amit szeretünk</i>	13
DÁRDAY ISTVÁN	<i>Az ördög markában vergődő angyal</i>	22
KÓHALMI FERENC	<i>„Most jön a százéves munka”</i>	30
SÜTŐ ANDRÁS	<i>Magyarok vigasza</i>	39
CSELÉNYI LÁSZLÓ	<i>Minoritates Mundi</i>	47
ROGER SCRUTON	<i>A régi internacionalizmus – és az új</i>	66
MIKLÓSSY ENDRE	<i>Várkonyi Nándor, az isteni könyvtáros</i>	81
KODOLÁNYI GYULA	<i>„Óh, idő, futós idő” Beszélgetés Bánffy Eszterrel</i>	109
RÓNAY LÁSZLÓ	<i>Az erkölcsös magyarság ideálja</i>	128
PÁSZTOR EMIL	<i>Gróf Buttler János „különös házassága</i>	157
	KÖRKÉP	
TÖRÖK BÁLINT	<i>Tudjuk, miben vétkeztünk, s miben nem?</i>	170

<i>PERJÉS GÉZA</i>	<i>Volt-e alternatíva?</i>	<i>181</i>
<i>SNEÉ PÉTER</i>	<i>A múltó pillanat aktualitása</i>	<i>195</i>
<i>STURM LÁSZLÓ</i>	<i>Két első kötet</i>	<i>198</i>
<i>GRÓH GÁSPÁR</i>	<i>A dolgok helye</i>	<i>204</i>
<i>KUBINSZKY MIHÁLY</i>	<i>A makói „Hagymaház”</i>	<i>209</i>
<i>GÁSPÁR G. JÁNOS</i>	<i>Mérleg helyett</i>	<i>213</i>

A fedélen: Oltárka. (Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező, kora rézkor, Kr. e. 4300 k.) E számunk illusztrációi a Bánffy Eszterrel folytatott beszélgetéshez kapcsolódnak.

U: 16. szlovén: Gyula & Flávia

341.131

(497/16. szlovén)

to jugoszlávai háborútól és
annak magyarországi hatásaitól

BÉKE UTÁN – BÉKE ELŐTT?

Háború a szomszédban. És nem is az első ebben a dicsőségesen beköszöntött évtizedben. Már a negyedik. De furcsa módon ez a mostani sokkal rosszabb hangulattal ülte meg a magyar közérzetet, mint a korábbiak.

Amikor a „jugoszláv” hadsereg a szlovének ellen fordult, s a szlovének pár hét alatt kiéheztették majd gyengéd eréllyel hazairányították, olyan volt nekünk, mint egy operett-háború. Tréfának sem rossz, a baljós kezdet után.

A horvátok elleni jugoszláv támadás már komoly dolog volt. Özönlöttek hozzánk a menekültek: magyarok a Baranya-háromszögből, horvátok, majd szerbek és bosnyákok. Mire felocsúdtunk, támaszpontot épített nálunk a jugoszláv tőke és a jugoszláv alvilág. Dél-Magyarországon nehezen szokták meg az emberek az ágyúdörgést és a maffiózókat. Az sem volt megnyugtató, hogy a bombával megrakott jugoszláv vadászbombázók a Drávától északra kedvükre rajzolták a magyar égboltra a kanyarokat és hurkokat nap mint nap. Aztán egy októberi estén lehulltak a bombák a barcsi temetőre – s hívásunkra szinte azonnal megjelentek légterünkben a NATO AWACS járőrgépei.

A jugoszláv repülőgépek ettől fogva ritkán merészkedtek határainkon belül, s ahol nem volt hallható az ágyúdörgés, Magyarország nagyobb részén az emberek hamar belefásultak az elhúzódó horvát majd bosnyák háború híreibe. Olyan volt mindez, mint egy hajnali tompa álom – rémképek, amelyeket reggelre elfelejtünk, s csak néha dobbannak be a tudatunkba. Egy-egy szörnyű láto-

más: Srebrenica, Bihac. Karadzic trükközik az európai vezetőkkel. De végül: Chiracnak és Clintonnak betelik a pohár, és kiadják a három-négy éve esedékes támadási parancsot. Békekötés Daytonban, magyar utászok építik újjá a hidakat a szerb-horvát határon. Az emberek azt gondolták itthon, és másutt is a nagyvilágban: végre vége. A dráma forgatókönyvírója pedig ekkorra már kidolgozta a negyedik felvonás nyitójeleneteit is. A koszovói háború ekkor már bevégzett döntés volt Milosevics fejében.

Mégis, nehéz megbékélni azzal, miközben a szökkenő ívű Erzsébet hídban gyönyörködöm a nyári Budapestben, hogy Újvidéken és Belgrádban megroppannak s a vízbe zuhannak a büszke hidak. S hogy ehhez közünk van: ezt a mi szövetségeseink bombái tették. A NATO-tagság oklevelén még friss volt az aláírásunk, még fel sem fogtuk teljesen, mit jelent ez a történelmi fordulat, még nem tudtuk megszokni e másfajta szövetség hétköznapijait, s íme máris háborúban állunk mint NATO-tag, déli szomszédunkkal. S rettegnek a vajdasági magyarok: nem őket éri-e legközelebb a szerb nacionalista bosszú? A magyar közvélemény mélyén – a többségi támogatás ellenére – félelem, székszis, erkölcsi ellenérzések viharzottak. Szabad-e, ízléses-e a győző oldalán állni, amikor ilyen elsöprő a fölény? Illik-e ez huszadik századi vereségeink szívünkben oly elfogadott sorozatába? S vajon győzelem-e igazán ez, nem vereség? S ha valóban vereség, mikor és hogyan fog az kiderülni? S egyáltalán – ezt akartuk mi 1989-ben? Hová jutott 1989 szelleme, s hová az egyetemes megbékélés vágya? Ezek a kérdések gomolyogtak bennünk kimondva és kimondatlanul, s a magyar sajtó nem sokat tett a tisztánlátásért. A Magyar Televízió Híradója azon aggódott, vajon nem szabadulnak-e ki a bombázások következtében a belgrádi állatkert lakói. Néhány pacifista értelmiségi még a NATO ellen tüntetni is elment, Kádár János öregedő, fogyatkozó hadával együtt.

Fel kell ismerni, hogy 1989 szelleme – mint 1956-é – nem most hagyott el bennünket, ha elhagyott. Nem árt emlékezni arra, hogy 1989 karácsonyának segítő magyar kezeire hogyan ütöttek rá 1990 márciusában Marosvásárhelyt. Arra sem, hogy Václav Havel hogyan hagyott cserben bennünket a bős–nagygyarosi vitában: „Elnökként már másképpen látom a dolgot”. Igen: elnökként. Elnökként Havel reálpolitikussá lett, s nem akarta elveszíteni Szlovákiát. Ehhez képest Nagymaros és Szigetköz feláldozható ügy volt, még ha nem is biztos, hogy jó érzéssel foglalt így állást. Lehet, hogy politikailag ügyesebben eljárva elveihez is hű maradhatott volna, de ez már ingatag spekuláció.

1989 és 1956 szelleme tehát úgy van velünk a mindennapok politikájában, mint ihletés, irányadás. De a reálpolitikával, s még inkább a politikai bűnözőkkel és örültekkel szemben csak jóhiszemű, de határozott reálpolitika őrizhet meg valamit – a lehető legtöbbet – e szellemből. 1989 békés forradalmának vezetői, ha politikai hatalomhoz jutottak, nem vezethettek országokat az ingoványba délibábok igézetében. Ezért indított oly korai, szívós és célratörő kampányt Antall József NATO-tagságunkért 1990-ben, megkockáztatva, hogy olykor nyugati politikusok is irreálisnak és álmodozónak, sőt kellemetlen követelőzőnek tartásák őt. Antall bizonyos volt abban, hogy nem elegendő helyreállítanunk jogrendszerünkben és gondolkodásunkban az európai értékrendet, hanem eltéphetetlen intézményi szálakkal kell kapcsolódnunk hozzá.

Mert ő valóban higgadtan nézett körül 1990-ben, s amit ő látott, kaotikus, részben fenyegető volt. Látta, hogy a nagy földindulás után hosszú évekig tart majd az átalakulás, új, konstruktív erők kibontakozása, s hogy a Kárpát-medence ebben az időszakban Európa talán legveszélyesebb határvidéke lesz. Látta, hogy Moszkvában az átalakulás iránya és sebessége megjósolhatatlan, s hogy

a birodalmi ösztönök feladása korántsem lesz bizonyos. Láttam, hogy Milosevics 1989-ben egészen más forradalmat indított el, mint mi vagy a lengyelek, a csehek: ellenkező irányút, ami gyilkos centripetális erőket fog felszabadítani.

Dobrica Cosics akadémikus, későbbi államelnök, 1989-ban Budapesten előadta egy szűk értelmiségi közönségnek, hogy Jugoszláviában a szerbek minden tekintetben és mindenütt hátrányos helyzetbe kerültek, s ezen változtatni kell. Ezt a korántsem titkos jelszót a horvátok és a szlovének pontosan megértették, s követelték a Szövetségi Köztársaság működési reformját, majd kilépéssel fenyegetőztek 1990 őszén. Ekkor indítványozta Antall József az Európai Uniónak, hogy rendezzen saját védnöksége alatt nemzetközi Jugoszlávia-konferenciát, amelyen a tagköztársaságok egyenként eldönthetik a köztársasághoz fűződő közjogi státusukat, válás esetén meghatározhatják tartozásaikat illetve követeléseiket. Mint tudjuk, ez nem történt meg. Az EU attól fogva hat éven át – ha nem tovább – csak futott az események után, és 1997-ben az amerikai vezérrelssel megalkotott béke, a daytoni egyezmény, ismét megerősítette Milosevicset a magára talált szerb ellenzékkel szemben. Innen kezdve nyitva állt az út Milosevics negyedik háborúja, a koszovói forгатókönyv előtt.

Ne legyenek illúzióink: ez a háború 1987–89-ben fogant, amikor Milosevics előcsalta a föld alól a nagyszerb sérelmek indulatát. Lehet, hogy azt képzelte, ez majd elvégzi azt, amire az elgyengült titói eszme már nem volt képes: összetartja, megőrzi Jugoszláviát. Valójában az ellenkezőjét okozta: Jugoszlávia szétrobbantását és a gyilkolás démonának elszabadulását. Hogy milyen erős, hogy micsoda öngyilkos pusztítást tud végezni a sérelmek, a bosszú szabadjára engedett démona, az szinte mindenkinek meghaladta a képzeletét. 1991 egy nyári szombatján Haris Szilajdzsicsal, a fiatal, sugárzóan kedves és okos külügyminiszterrel beszélgettünk Bosznia helyzetéről Bu-

dapesten. Szilajdzsics, a szarajevói imám fia, aki Princetonban szerzett doktorátust, határozottan állította, hogy Boszniában nem lehet egymás ellen fordítani a három nemzetet. Ők, a bosnyákok, garantálják a békét s az egyenlő nemzetiségi jogokat. Ez megnyugtatóan hangzott – ha valaki, ő ismeri a helyzetet. Néhány hét múlva zavargások törtek ki Szarajevóban a kormány ellen, s a város hamarosan kettészakadt. Megkezdődött Karadzics sokéves ámokfutása, melynek során tízezrek haltak meg, s Szilajdzsicsot is súlyosan megsebesítette egy merénylő.

Ennek a földrengésnek a hullámaintól mi sehogy sem maradhattunk volna érintetlenek. A kérdés csak az volt, milyen védelemre tudunk szerezni e hullámok ellen magunknak és vajdasági honfitársainknak. NATO-tagságunknak is nyitánya lett az AWACS gépek járőrözése – kölcsönös bizalmon alapuló szövetségi egyezség. Biztonságunkat, tekintélyünket ez a döntés egyik napról a másikra érezhetően növelte meg. És pacifistáinkat el kell gondolkodtassa, hogy a mostani NATO-akció idején Albánia, Bulgária és Románia minden tekintetben felajánlotta területi adottságait az Atlanti Szövetségnek – noha tagságukról egyelőre nincsen szó. De így tett Macedónia kormánya is – márpedig ők bizonyára még többet tudnak Milosevicről és Koszovóról, mint mi itt Budapesten.

A bombázások napjaiban a szerb demokratikus értelmiség vezetőivel jöttünk össze néhányan egy budapesti konferencián. Az eszmecsere feszülten kezdődött – barátainknak ki kellett beszélniük magukat. Ők egy NATO-ország fővárosában kellett elmondják velük szimpatizáló embereknek, hogy mit jelent, amikor a hazát bombázzák. Akkor óhatatlanul áldozatokká válunk. Mindegy, hogy ki is az oka ennek a támadásnak, vagy hogy magunkat, rokonainkat, barátainkat éri-e közvetlenül baj. S nyilván ez az, amit itthon is olyan sokan átéreztek. Nem jó rombolni. Nem jó háborút viselő szövetség tagjának lenni –

a szomszéd ellenében. Amikor az első cirkáló rakétát kilőtték Szerbia felé az Adriáról, az amerikai hadihajó fedélzetén néma csend kísérte az eseményt. Máskor hurrázás és diadalmas füttyök kísérik az első kilövést – most kedvetlen csend honolt a fedélzeten. Nincsen európai vagy amerikai, aki szeret élesben lövöldözni Európában – a professzionális katonák sem.

Mégis, azon a kora nyári eszmecserén is túljutottunk ezen a természetes zaklatottságon, rosszkedven. Másfél óra után már arról beszélgettünk, hogyan is kerülhettünk ebbe a helyzetbe, ilyen indulatok és sebek áldozatává. És felmerültek a valódi kérdések: Milosevics mitikus, de valószínű szerepe, a nemzetközi politika hosszú bátortalankodása, a szerb újjáépítés feladatai, a demokratikus erők esélyei a háború után, a nemzeti vereségtudat feldolgozása.

Rossz ez a háború. De a rosszabbnál sokkal jobb. Amikor első demokratikus hadügyminiszterünk – talán félreérthető kifejezéssel – körkörös védelmi felállásról beszélt a parlamentben, hatalmas ellenzéki hahotázás fogadta. A békemosolyok azóta lassan lefagytak az arcokról. Azóta kiderült, hogy védelmi reflexeink és hadseregünk átrendezése indokolt volt, s minden irányba figyelni kell. Évről évre színesedik a kép – az egyik irányból valódi háborús fenyegetés, a másiktól bűnözők, terroristák, maffiózók portyázása. Mindezzel szembenézni – hadd éljek ezzel a közhellyel – könnyebb s természetesebb a NATO-n belülről.

Volt egy hosszú, csaknem félszázados európai békeidő, amelynek garanciája az egymásnak fordított atomfegyverek pusztító ereje volt. Ezeket senki sem merte hadba vetni, de közben Európa végzetesen, csaknem véglegesen kettészakadt. Ez a lelkét-szellemet romboló béke, a gyűlölet egyensúlya, elmúlt 1990-nel. Új egyensúly, új elvek formálódnak, s a délszláv háborúk a tanulás véres iskolái is voltak Európának. Nemcsak a délszláv népeknek,

hanem a Srebrenicát megjárt holland katonának, a lámpaszlophoz kötözött franciának is. A mostani NATO-akció egyik tétje éppen az volt, hogy a kialakuló új euroatlanti rend érvényt tud-e szerezni annak az új sarkalatos elvnek, hogy háborút a kisebbség ellen saját kormánya sem viselhet.

Ennek elfogadtatása nekünk, magyaroknak életbevágóan fontos. S ha ez az elv most tekintélyt szerzett magának, akkor egész Délkelet-Európa nyugodtabban alhat. S ez, a jövő, fontosabb, mint rossz háborús közérzetünk, mint nosztalgiánk egy hazug béke után.

KODOLÁNYI GYULA

1 Kovács Sándor magyar
észjárás cími munkájáról

1% METAFIZIKA

k

Szabados György rovata

clm

A passzív rezisztencia

Azok, akik nem hajlandók elismerni a magyar észjárásban jellegzetes alkotóelemként a passzív rezisztenciát, attól való féltükben, hogy az ilyen magyar könnyen lemarad a létért való küzdelemben, azt a hibát követik el, hogy idegen rendszerben próbálják a magyar rendszert megérteni és megmérni. Ebben az idegen rendszerben „cselekedni” erény, „nem cselekedni” bűn. A bűn bűn voltának indokolása pedig, akárhogyan is van szavak formájába öntve, egyformán mindig egyforma. Elkésünk, mulasztunk, jóvátehetetlenül, pótolhatatlanul. Mások előnyben, fölényben, nyeregben, kitűzött célnál vannak, hamarabb, versenyképesebben stb. stb. A következtetés is mindig ugyanaz. Igyekezzünk, siessünk! Összeszorított foggal, ököllel, célegyenest előretörve érjük utol a többieket, gyűrjük le a versenytársakat. Mindezek a kitételek tele vannak az idegen rendszer ismertetőjeleivel. A határolt tér, kimért idő, oki viszony kategóriáinak törvényeit és törvényeinek érvényét mutatják mind. Nem csoda, ha tükreikben a passzív rezisztencia mint halálos vétek szerepel. A kimért idő homokórája irgalmatlan következetességgel perog lefelé. A határolt térben igyekezni kell a kitűzött cél felé, mert a spatium egyenlő a celeritas és tempus szorzatával az ok és okozat relációja szerint, s a celeritas nagysága az én aktivitásom nagyobb voltának az érdeme. Ennek a rendszernek a mélyén ott rejti magát természetesen

valami olyas világnézet-szerűség is, hogy az élet értelmében ez a celeritas, ez az aktivitás. Lebirkózni egy nagy küzdelem során az akadályokat, véghezvinni nagy hírű munkámat, manifesztálni az Ént. Az európai indogermán észjárásban éppen ez az Én-manifesztálás a „szubjektív”, s formája, a küzdelem a „komplikált”. Nem lényege szerint „bűn” tehát a passzív rezisztencia, csak a nyugat-európai indogermán rendszernek az értékmutatóján.

Ebben a rendszerben például úgy tanítják úszni az embereket, hogy vegyék fel a harcot az ősellenféllel, az „elemmel”, a vízzel. Aki legyőzi az „elemet”, az tud úszni. A „harcot” megelőzi a „fegyverkezés”. Támadó fegyver a tempózás. Előbb elméletileg, aztán gyakorlatban a szárazföldön, végül preparált körülmények között, az úszómester utasításai szerint és felügyelete alatt a vízben. Védekezőeszköz a kötél, a mentőöv, a kis víz, a „vízből mentés”. Így támadva-védekezve jutunk el a szabadúzásig.

Eszem ágában sincs azt mondani, hogy ez helytelen eljárás. Csak azt hangsúlyozom, hogy nem egyetlen eljárási lehetőség. Egy egészen másik világ világmagyarázata szerint a víz nem ellenséges tényező az úzásnál, hanem a legértékesebb szövetség. Úszni azt jelenti, kibékülni, sőt szövetkezni a vízzel. Aki ösztönösen és még a vízre bocsátkozás előtt szót fogad a víznek, bíz benne, és a maga egész egyéniségét beleadja a víz tervhálózatába, az azonnal tud úszni. A passzív rezisztencia ugyanaz a magatartás, ami úzás közben az úszót jellemzi. Nem tétlenség, hanem ökonomikus ténykedés. Egyidejűleg mélységes tisztelete és okos felhasználása az adott helyzet nyújtotta lehetőségeknek. Ez a határtalan térnek, időtlen időnek és relációjuknak, az irracionális viszonyoknak, a „megfoghatatlan”-nak a világnézete. Az élet értelme a szenvedés. Az igazi aktivitás meg az, amit ez a szenvedés megenged vagy diktál. Ez a világmagyarázat csak akkor állhat meg,

ha nem korlátozza és nem kergeti bennem az Ént semmi, ezért előfeltétele az objektív és primitív ázsiai gondolkodásnak a határtalan tér, az időtlen idő, és relációjuk a „megfoghatatlan”. De amint láthattuk, nem „iners” ez a passzivitás, csak reális és ökonomikus. Tehát nem erőtlenség, hanem erő. Nem bűn, hanem adottság.

Ha tehát a magyar a fergeteg elejire begyűri a süvege tetejét, nem elmarad és elpusztul, hanem ellenkezőleg, megél. Csak így élhet meg (még a jég is visszapattog róla). Képzavar volna azt a tanácsot adni neki, hogy igyekezzék szárnyék alá, különben agyonverik a mennyei parittyakövek. A világnak azon a pontján, ahol az ilyen világnézet érvényes, nincsen rövid idő alatt elérhető szárnyék. Szenvedni kell ott tudni, nem cselekedni (mert nem lehet cselekedni).

KARÁCSONY SÁNDOR: A magyar észjárás

K: Ozkó Gábor J. sz. é.

Gondolatok a szépségről

ai

SZÉP AZ, AMIT SZERETÜNK

Kinek a pap, kinek a papné. Kant kétszáz éve azt állította, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik. Kant, a Gazdaságkor egyik szellemi atyamestere, sejtette a jövőt, és a szépséget valami menedéknak szánta, ahová a szellemi-erkölcsi korlátai közül kiszabadult érdek nem férkőzhet be.

S most ebben a kuckóban ülnek a lila tarajos srácok, az orrkarikások, a fekete körmű-szájú lányok, a kopaszra borotvált fejű uniszekszek, a fekete dzsekis sátánparódiák. Ők talán megvalósították a kanti szépségeszményt? Némely jelek arra vallanak, hogy igen. Vélhetnénk, hogy számtalan érdekük szól hajviseletük és egyáltalán, kinézetük ellen.

Megeshet persze, hogy az érdek a korszakváltás után mást diktál s másként. Nincs kizárva, hogy a vízi hulla színű rúzszt használó lányok egyáltalán nem akarnak szépek lenni. Ezt a kategóriát nem is ismerik, ha ismernék, se érdekelné őket. Ők leginkább föltűnni vágnak, különbözni, ahogy egy új kocsi különbözik egy avított, múlt haviótól. Persze, hogy – mondjuk – három sörényes legény között ki a különbözőbb, az bajosan állapítható meg.

Az is elképzelhető, hogy maga a kor törölte a szépséget az általános eszmények közül, így a kólakék ajkak és az aranyozott disznó-orrkarikák éppenséggel azt jelentik, hogy viselőik érdekeik mentén fölzárkóztak a korparancs-hoz.

A keresztény tanítás szerint Istent élő ember azért nem láthatja, mert belepusztulna. Isten ugyanis annyira gyönyörű, hogy megtapasztalását elevenen nem viselhetjük el. Az üdvözülés valójában Isten színről színre látása, amikor már romolhatatlan lényünk, lelkünk tapasztalja az Urat, és az ő tökéletes szépségétől... szépségében... No, ne folytassuk, ez ismeretlen tartomány.

Annyi mindenesetre következik az előbbiekből, hogy a szépség forrása az égből ered. *Liu hszie* kínai esztéta, aki a kereszténységről még csak nem is hallott, másfél évezrede így írt:

„Az ember költészetének gyökere a Végső Elvbe nyúlik”.
De hol lehet a végső elv?

Próbáljuk a kérdést a lehető legegyszerűbben, minden filozofálás és teologizálás nélkül megközelíteni. Tudjuk, hogy az ízlések és pofonok különbözők. Mégsem vitás, hogy a kölykök általános tetszésnek örvendenek, még a tigrisek és a békák, sőt, a krokodilok is helyesek, amikor a világra jönnek. A reklámszakemberek a megmondhatóí, hogy a legramatyább cucc is kelendőbb lesz, ha kisgyermek, ölbéli kutyuska hirdeti. Vagyis akarva-akaratlan visszakanyarodtunk oda, ahonnan elindultunk.

A szépség az égbe vezet. A gyermekek azért olyan szépek, mert még fénylik rajtuk a mennyei vonás. Nem véletlenül dorgálja tanítványait Jézus így: nem juttok be Atyám országába, ha nem lesztek olyanok, mint a gyermekek.

*

A gótika mestere azt akarta, hogy épülete a Végső Elvvel érintkezzék, ezért az égbe nyújtózkodott. Ezért röppentek a magasba a kőszalag, ezért munkálták meg oly aprólékos gonddal a sok-sok méter magasban álló, a közönség számára láthatatlan *vízköpöket*. Hasonlóképp gondolkodott az

a csángó bognár, aki Szűz Mária képével díszített, de praktikusan macskaszemmel is ellátott szekérral *művelte a világot* 1981-ben.

Erősen megoszlanak a vélemények, hogy szép-e egy panel lakótelep?

Bajosan volna állítható róla, hogy érdek nélkül tesszik vagy nem, hiszen éppenséggel az érdek gyümölcse, vagy stílszerűbben: terméke.

A huszadik századi szépségideál leszámolt a korábbi eszményekkel. A Végső Elv keresése helyett az érdeket kergeti. A különbözőt hajszolja, akár a tarajos fiatalemberek. Ugyanis egyedül az újdonság piacképes a nagy áru-dömpingben. És ez az ésszerű. Meg az, amit a költség-háson számítások javasolnak.

Ilyeténképpen az lett a szép, ami praktikus, amin nincsen semmi fölösleg. Az autók, a házak áramvonalassá váltak. Lekerültek róluk a díszek, elmaradt a padlás.

Az a kérdés, hogy ha többé a Végső Elvet nem keressük, akkor ki választja el a szépet a rúttól? Az ember? Melyikünk? Létezhet-e emberi testvériség közös Atya nélkül?

A hagyomány szerint ha az isteni szférából engedünk s alább szállunk, akkor a következő fokozat – nevezük most így – a személytelenség démonáé. Ez esetünkben azt jelenti, hogy hiába erőlködünk, a szépet és a rúttat helyettünk a Dolgok logikája határozza meg. Innentől kezdve az esztétikai döntés nem az emberé többé.

A történet elején a modern esztétikák előbb az úgynevezett anyagból indultak ki, abból, hogy mit diktál a kő, a fa. Aztán ez az elv lassacskán elenyészett, az eredeti anyaggal együtt. S uralomra jutott a fasírt: a beton, a műkő, a farostlemez, a műanyag. Az erdőt földarálják, főzik, párolják, ragasztják. A még mindig kicsit panteisztikus és ezért reálisnak tetsző „anyag” helyébe a tökéletesen személytelen technológia lépett.

Szép az, amit a technika pillanatnyi állása lehetővé tesz?

Próbáljunk ismét egyszerűsíteni. A természet képes gyönyörű produktumokra, ám sem a cseppkő, sem a ló nem gyönyörködik önmaga, vagy társa szépségében. Erre egyedül az ember képes a teremtmények közül. Volna. Mert ő az egyetlen szabad lény a teremtmények közül, akinek lehetőségei a szabadságról való lemondásig terjednek. Hogy ez tilos? A *barbi*, vagy Hamvas Béla kifejezésével: a *plankton*, aki csak sodródik a korparancsok áramlataival, mindenesetre megpróbálja.

*

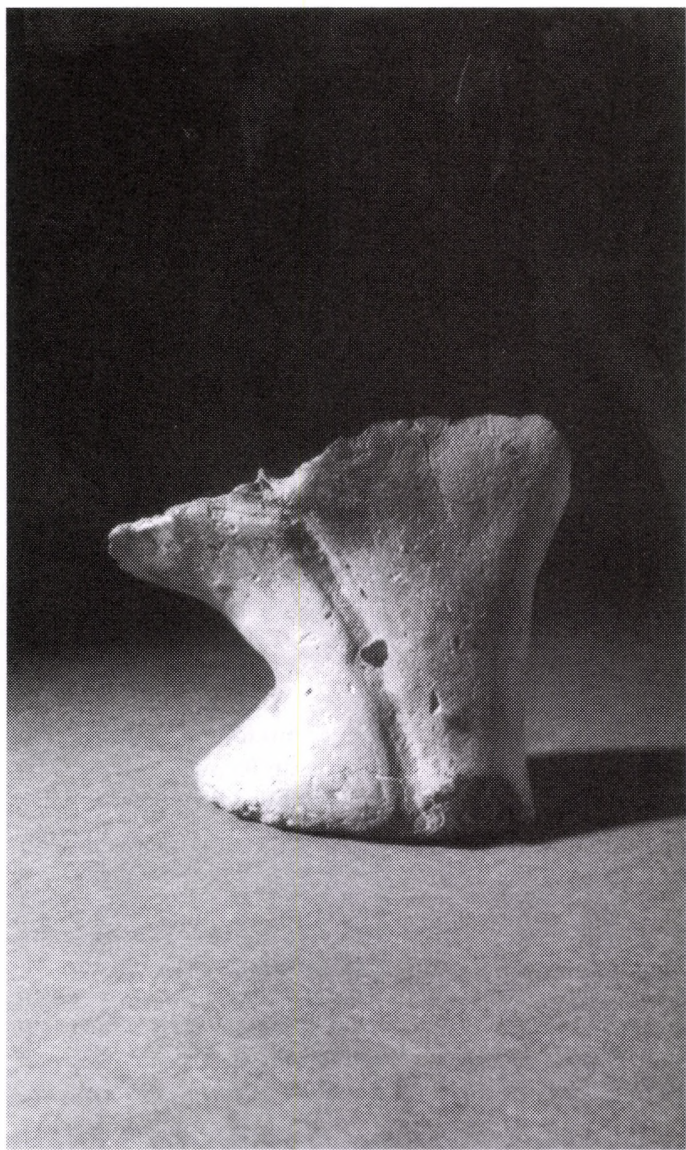
Mondhatnak tarajos barátaink, amit akarnak, de aligha hihető, hogy mentesek volnának a hiúságtól. Attól, hogy önmagukat különbnek lássák. Tagadhatják, de ikertestvérei Hófehérke mostohamamájának, aki tükrét állandóan arról faggatta, hogy létezik-e nála szebb nő a világon.

A boszorka tudhatta volna, hogy a szépség nem mi vagyunk. Sőt, a legrútabb ráncokat éppen az önimádat vési arcunkra.

Egyedül nem is lehetünk szépek. Aki magában próbálkozik, az ronda. Az ilyenből öntetszelgő liba lesz, netán hiú gúnár. Én szép vagyok, de a világ rossz, az élet ocsmány, a lét keserves, alattomosan és gyalázatosan kibabrál velem. Éppen ezért ki kell igazítani a teremtés hibáit. Pótolni kell a hiányzókat. Át kell festeni a valóságot. A szemet, a hajtat, a körmöt. Ki kell egérszíteni: műmellel, vendégszaggal, parókával. A lakásba be kell hozni a hullámzó tengert, a havasokat, a sasokat, a *szarvasokat* és a gomolyagra vadászó *cicákat*, melyek szebbek és jobbak a valóságnál. Aranyozni kell, lakkozni, nyá lazni.

EMBER ALAKÚ EDÉNY LÁBA ►

Szentgyörgyvölgy – Pityerdomb, újkőkor, Kr. e. 5500 k.

Vagyis a ronda a hazuggal köt házasságot. Mi tagadás, régóta tetszenek egymásnak: amióta világ a világ, összeszűrik a leveit.

*

Hazudnak-e vajon a szülők, a szeretők? Valamennyien, ha amúgy, kívülről vizsgálódunk, meg tudjuk állapítani, hogy melyik gyerek a legszebb az óvodában, aztán mégis a sajátunkat visszük haza. És az édesanyánk, a szerelmünk? Most szép vagy nem? Elfogultak vagyunk irántuk? Vakok? Mitől annyira szépek ők a szívünknek? Attól, amittől az Isten oly elviselhetetlenül gyönyörű, a szeretettől. Mondhatjuk úgy is, hogy Istentől szépek.

Mitől szép a haza? Attól, amit József Attila kíván: „Csak az olvassa versemet, ki ismer engem és szeret”, s amit Radnóti oly csodásan megír: hogy szeretjük. A szeretett haza, a szeretett táj, szeretett kő a Végső Elvben gyökerezik.

*

Szép az, amit szeretünk. Szeretetüinktől gyönyörű a kedves, bájos a gyermek és szívszorítóan fönséges a haza. Szeretet nélkül csak szcientifikus esztétika lehetséges, elmélet, okoskodás, a Legmodernebb Akármilyenizmus kiáltványa, a műkereskedelem legfrissebb kereskedelmi trükkje.

A valóságos esztétika, az életé, amit a professzor, az akadémikus, a filozófus is gyakorol, amikor kilép a kamera mögül, ledöcög a katedráról, a szív esztétikája. Egyetlen filozófus sem olyan bolond, hogy kedvesét a könyveiben hirdetett „tudományos” alapon válassza. Persze zavarban van olykor, s valljuk be, valamennyien, hiszen a szeretet velünk született képessége működik és eligazítana bennünket, hanem behavazta a tudálékosság sok kacatja.

Egyáltalán nincs a köztudatban a *szívképzés* szükségessége, márpedig szeretni tudásunkat szakadatlanul fejleszteni kell, legalább annyira, mint angol szókincsünket, vagy internetes keresőprogramunkat. A képzetlen szív ugyanis olyan, mint a zengő érc, vagy a pengő cimbalom. Hajlamos arra, hogy türelmetlen legyen, rosszindulatú, féltékeny, nagyképű, kevély, tapintatlan, kishitű, gyanakvó, békétlen, irigy, a maga javát kereső, haragtartó, élvezze a gonoszkodást és füttyüljön az igazságra. És ha ilyen, ha ilyené válik, mert éhkoppon tartják, hogyan is láthatná meg a szépséget?

*

Az esztétikai nevelés valójában *szívképzés*. A szeretetre kinyitott szív tud igazán gyönyörködni a virágban és a világban, Mozartban és Csontváryban, kedvesében és a kol-dusban. Ő érti meg, hogy a népművészetben azért nem találunk giccset, mert a juhászlegény, aki tükröst készített a babájának, nem arra törekedett csupán, hogy a tárgy csinos legyen, a faragás, a spanyolozás, mind a helyén, hanem arra gondolt munka közben, hogy ő azt a lányt szereti. A képzett szív erre a szeretetre lesz figyelmes századok múltán, a múzeumban is, és fölfedezi, hogy ennek vagy annak a tárgynak, mindnek (!) ez volt a „funkciója”! Még a vásárra vitt csöcsös korsó gölöncsérje is szerette azt az embert, aki majd iszik az ő edényéből. És az ácsok! Ők még csak iparművészeknek sem számítottak soha, és kezük munkáját leginkább a pókok meg a cserepek alatt tanyázó darazsak tanulmányozzák, de nem mondhatnak mást, csak megerősíthetik, hogy semmi egyéb, csak a szeretet tette képessé a száz, kétszáz éve halott mestereket, hogy ilyen gonddal, ekkora figyelemmel bárdolják s szerkesszék össze a szarufákat, szelemeneket, mestergerendákat.

Az éles szem nem árt a képtárban, s a tiszta fül sem a hangversenyteremben, de a valódi befogadó a csiszolt szív. A sasszem és a borotvaész azon nyűglődik, hogy mi-féle optikai problémái lehettek Velázqueznek, ám a ki-művelt szív megtapasztalja a Mona Lisán Leonardo földöntúli szerelmét, Márquez rajongását a macondóiak iránt.

Megértük persze, hogy eljöjjenek azok a művészek, akik levették a napirendről a szív kérdéseit, s helyettük optikai kérdéseket feszegetnek, nyelvtaniakat, színdinamikai problémákat, geometriaiakat. Leginkább és általában izmus-kiáltványokat, meg művészetelméleti ideológiákat illusztrálnak. Megnézzük munkájukat, s bólintunk, tényleg. X. Y. életművének fény-árnyék kérdését Rembrandt, sőt Munkácsy is meg szokta oldani akármelyik képeinek megfelelő sarkában.

*

Az a kérdés, hogy a művészeti ideológiák, a piac, a verseny szolgálatában lehet-e még szeretetből alkotni?

Lehet-e nem-giccset csinálni?

*

A posztmodern esztéták hirdetik, hogy mindenki lehet művész. Ez valóban így van. Valamennyien készítünk egy művet: egész életünk során dolgozunk rajta. Ez a mű az arcunk. A szólás azt tartja, hogy negyvenen túl felelősek vagyunk ábrázatunkért. Negyvenen túl lehiggad az ember. Kiveteti a karikát az orrából, lila haját barnára festeti, vagy meghagyja ősznek. Gyermeki szépségünk, amit az égből hoztunk, már elhalványult. Új vonások jelennek meg, amelyekkel mi műveltük a ránk bízott testet. A szépség elleni árulások, a szeretetben aratott győzelmek. Új

kegyelmi ajándékot kapunk: a Végső Elv közeledő fényét. Az öregek szépsége már egyre kevésbé a fitos orroké, a markáns férfiállaké, a ruganyos bőré, hanem mindinkább a szereteté: mennyit gyűjtöttünk össze, mennyit sugárzunk széjjel belőle?

Megvénülvén olyanok leszünk, amilyenek vagyunk.

CZAKÓ GÁBOR

k: Danday István

Ugy: Tanulmány

X 791

^h**AZ ÖRDÖG MARKÁBAN
VERGŐDŐ ANGYAL**

M A mozgóképkultúra stratégiájáról
(Részlet)

A film is a televíziós
egymásra támasztó
láncolat

Veszélyzónák

Jelen írás célja a vizuális kultúrával összefüggésében megvilágítani azt az életünket mélyen átható folyamatot, melyben az emberi lét társadalmi funkciókká szűkül, a termelés, a kereskedelem és a fogyasztás ördögi körforgásába kényszerült társadalmi praxis kiveti magából az ember és a természet viszonyában rejlő „nembeli lényeket”, s az állam és a társadalom politikai küzdőterein a polgárosulni vágyó polgár nem egyéb, mint a munkaidő és a szabadidő dialektikus viszonyában foglyul ejtett Herkules, aki megfosztva önmagát az évezredek során felhalmozott bölcseségtől és tudástól, kiszabadítva önmagából az ősi ösztönök birodalmának szörnyeit, „sugárzó” értelemmel és digitális csápokkal imbolyog a nap mint nap összetakolt érdekek hajóján.

Az a könyörtelenséggel megáldott megfoghatatlan erő, mely látszólag a tulajdon hatalmából születő *haszon* anyagi és szellemi tényezőiből és törvényszerűségeiből táplálkozik, pillanathoz és aktualitáshoz kötött démon, mely feltartóztathatatlanul terjeszkedik, táplálja és növeszti önmagát. Akadálytalan diadallal pusztít, ahol meggyengül a lélek, ahol a szellem földcsuszamlása előtérbe tolja a test szükségleteinek mindenáron való prioritását, karnyújtásnyira hozza a horizontot, megöli az idő határtalanságában rejlő távlatot, s a jelenvalóságot számtalan,

egymást követő pillanatra szűkítve egyenlőségjelet tesz az össze nem illő történések, események, gondolatok, cselekvések közé, s a különbözőségekre épülő valódi világ rejtett lényegét az azonos sztereotípiák és klisék rafinált, sokszínű kalodájába zárva felzabáltatja a tiszavirág-életű tömegkommunikáció sokfejű gölemeivel, melyek aztán odaköpi élénk színes monitorainkra, főcímdalainkra és vetítővásznaink egyre zsugorodó méretű felületeire a kultúrstantaniolba csomagolt manipulációs szirupokat s a komplexitást vállaltan megkerülő hírközlés tárgyilagosságába bújtatott hazugságeszenciát.

A gondolat leszűkített, látszólagos rendszerbefoglalt tetszetős megjelenés e a tömegkommunikációban, és a vizuális kultúrában a részdiszciplínákra bomlott tudományos szűklátókörűség egzaktságával kápráztatja el a biztonságra és modernségre vágyó embert.

A civilizáció ezredvégi helyzete radikálisan szünteti meg a műalkotás születésének és megteremtésének valódi feltételeit, s ahogy azt a kelet-európai művészek tömeges politikai szerepvállalása a legpregnansabban mutatja – ellehetetleníti a művész szuverén alkotó pozícióit is.

A pártokból, tudományágakból, a nyilvánosságból és a tömegkommunikációs rendszerekből áradó intézményesített bizonyosság a civilizációs ember álnok támasza, melyben a Mű, nem egyszerűen fölösleg, hanem a dolgok és az egzisztencia egyensúlyának zavartkeltő tartománya, olyan többletterhelés, melyet az olyannyira vágyott „szárnyalás” érdekében a hamis tudattal intézményesen táplált élet léghajójából egyaránt kivet a luxus utáni vágy vagy az önfenntartási kényszerekből születő, igénytelen-ségben megrokkant öntudat.

A Mű az intézményesült világ számára lényegét tekintve értéktelen, ellenséges közeg, melyben az élet teljességében gondolkodó és cselekedni vágyó ember a világ értelmetlenségére tekintve őrizni próbálja változó mara-

dandóságait, s összekapcsolja múltját és önmagát s az elérhetőnek vélt jövőbeli lehetőségeiről álmodik.

A Mű megnyitja az ismeretlen összefüggések ablakait és kapuit, beavat a tiltott és titkos gondolatokba, félelmekbe és vágyakba, egyszerre rombolja le és építi fel a lelket, a Mű a szellem menedéke, önvizsgálat és alázat, segít felfogni a modern világban élő ember létének bonyolultságát és hidat verni a kint és bent közötti felfoghatatlan szakadék fölé. A Mű az élet előtt jár. Ereje a lét örökös felfedezéséért, meghódításáért folytatott – közkinccsé váló – küzdelemben rejlik, mely *érdekmentes könyörtelenséggel* tárja fel vagy leplezi le az egyén, a természet és a társadalom egyetemességében rejlő mikrovészonyokat.

A Mű az alkotás szigorával teremtett felfedezés és képtel, a leegyszerűsítő bizonyosságokkal és féligazságokkal szemben, valódi, – fel nem ismert – szükséglet, mely a történelem hű társa, múlt, jelen és jövő iránytűje és hiteles dokumentuma.

A Mű, mindig az élet előtt jár. Ebben rejlik rejtett paradoxona is, mert célja önmaga, s perspektívája nem más, mint az arány, a szépség, a mindenséggel való reális és mitikus kapcsolat törvényeinek kiterjesztése a mindennapokra.

Ahol a Mű elvész, ott sok minden épülhet, de nem virágozhat semmi, mert elsorvad a szellem és elsorvad a lélek, nincs többé misztérium, nincs születés, titokzatos felfedezés és reinkarnáció.

Egy előrettekintő kulturális stratégia kiindulópontja minden látszat ellenére nem lehet más, mint a Mű természetrajzának és infrastrukturális feltételeinek elemzésén alapuló ellenszegülés a kézenfekvő aktualitással, a tőke diktátumával szemben, mely stratégiát csak a kulturális környezetszennyezésnek áldozatul esett Mű újjászületésének feltételteremtő munkájára szabad építeni.

Aktuális szövetségek vagy stratégia?

Sokak számára a műalkotás ilyen mértékű középpontba állítása abszolutizálása elfogadhatatlan. E sokak azonban nem látják, hogy ez nem jelent egyfajta arisztokratizmust, csupán az évezredek távlatok figyelmen kívül hagyását, amely természetesen nem tagadja a művészetben, a mozgóképkultúrában a műveken kívüli termékek létjogosultságát, sőt az azoknak sokféleségéből fakadó kulturális dinamika szükségességét hirdeti, a nyilvánosság szerkezetének egészséges működését, melynek azonban van orígója, melyben a viszonyítási pontok nem esetlegesek és önkényes érdekesztétikákon alapulók.

A stratégiateremtő vágy azonban kevés a rendszerben gondolkodás és annak cselekvési meghoszabbítása nélkül, ahol a tradicionális műfajokra épülő intézményes szisztémák konzervativizmusa torzítóan hat a mozgóképkultúra egészének működésére, nem jelöli ki az általa nyújtott új lehetőségek határait, s nem teremti meg a társadalom valódi és vélt szükségletei és a mozgókép-”termelés” közötti harmonikus összhangot. Nem lehet ma már rajz-, játék- vagy dokumentum- és természettudományos oktatófilmre bontott szervezetekben gondolkodni akkor, mikor a vizuális kultúrában az új technikai lehetőségek által teremtett első információs robbanás után be nem látható következményekkel járó láncreakció-szerű forradalom zajlik.

Meggyőződésünk, hogy a nemzeti mozgóképkultúra infrastruktúrájának és intézményrendszerének korszerű megteremtése nem képzelhető el a mozgókép társadalmi funkciók szerinti átgondolása – az egyes társadalmi funkciók piachoz, műhöz és a befogadás mechanizmusához való viszonyának elemzése – nélkül, melyben a műfaji sajátosságok természetesen szelekciós szempontként meg kell jelenjenek, de elsődleges szerepet e rendszer kialakításában nem játszhatnak. Sokkal inkább azok a hordo-

zóanyagok és közvetítőtechnikák, amelyeken keresztül a vizuális Művek és termékek a befogadóhoz eljutnak. Ezzel egyben megfogalmazásra kerülne a celluloid és az elektronika, a film és televízió elméletben is tisztázandó specifikuma, melyek különbsége azonban nem választóvonal, hanem a mozgóképkultúra sajátos megjelenési lehetőségeinek tudatos egymásra építése, ahol műalkotás és vizuális szolgáltatás összeölelkezhet.

Míg azonban a művet mindig megújítja a művész szeszibilitása, addig a vizuális kultúra tőkének kiszolgáltatott terméket előállító struktúrája a gazdasági és politikai mechanizmusok, a társadalmi önismereti tényezők, a szakmai konzervativizmus és progresszió harcának ölelő bilincseiben csak kivételes helyzetekben képes a megújulást is magában hordó változásra.

A kelet-európai rendszerváltás folyamata felkínálja ezt a kivételes lehetőséget – a magyar filmkultúra számára legalábbis – melynek alapjai a Magyar Mozgóképek Alapítvány létrejöttével – s annak folyamatos továbbépítésével komoly esélyt jelenthet a magyar film-, videó-, és televíziós művészet továbbélésére, amennyiben az ország politikai helyzete lehetővé teszi a szakma számára a permanens és radikális önkritika gyakorlását, saját szervezeteivel, intézményeivel és műhelyeivel szemben, s nem kényszerül a taktikai önbecsapás és önkozmetikázás világában egyre mélyebbre süllyedni.

Amikor tehát stratégiateremtő munkáról beszélünk, e teremtő folyamatban részt vevőknek e munkához szükséges konszenzushoz, alapkérdések kollektív tisztázása szükséges.

1. A termelés-kereskedelem-fogyasztás vertikuma nem analóg a kulturális területen létező mozgóképgyártás, -terjesztés, -befogadás ugyancsak egységes rendszerével, s ennek konzekvenciái az állam és társadalom jogi és pénzügyi szabályozásában meg kell jelenjenek.

2. A kulturális termék áruként való felfogásából következően elméleti alapon, a gyakorlat számára megvalósítható módon külön kell választani a *kulturális fogyasztásra* épülő struktúrákat a „nembeli igényeket” kielégítő *kulturális közszolgáltatás* struktúráitól, mely kettő között a lényegi különbség nem csupán a profit és nonprofit orientáció, de míg az előző a fogyasztói társadalom által létrehozott és táplált – piacutatással feltárt – igényekre épít, s azok kielégítéséből a haszon érdekében szervezi meg tevékenységét, addig az utóbbi az igénykielégítéshez szükséges ismeretek és felmérések birtokában a nembeli igényfelkeltésre kell tegye a hangsúlyt, s ennek megvalósítása érdekében kell, hogy intézményesített működését felépítse.

3. A kulturális fogyasztásban a műalkotás áruként jelenik meg, a Mű előállítása szorosan összekapcsolódik az eladhatóság szempontjaival, a gyártás, terjesztés, befogadás egységét a haszonelvűség köti össze, ahol a gyártás nem autonóm, szuverén művelet, hanem minta pénznek mint értékmérő eszköznek alárendelt szakmai folyamat.

A kulturális közszolgáltatásban a Mű létrehozását a gyártás-forgalmazás-befogadás egységes rendszerében a úvészi üzenet és a befogadhatóság dialektikus egymásra hatásából születő alkotó akarat irányítja, mely függ ugyan a pénz hatalmától, s létrejöttében számottevő körülményként van jelen, de meghatározó erőként a Mű törvényszerűségei lehetnek csak az irányadók, s intézményes infrastruktúrájának kialakításában ez kell legyen a mérvadó. Fentiekből következik, hogy az elmúlt 40 esztendő során létrehozott intézményes struktúrának – a mozgóképgyártás és -terjesztés irányítását meghatározó vezetőtípusok, a mecénatúra, a finanszírozás, a tárgyi-személyi feltételrendszer – olyan radikális megváltoztatása szükséges, amely alkalmazkodni képes a piac logikájához, s képes a kulturális politika torzító hatása által létrehozott ellentmondások gyökeres megszüntetése mellett megőrizni

olyan értékeket, amelyeket a magyar mozgóképkultúra 40 esztendeje alatt a diktatúrával szemben felmutatott.

Ennek a napirenden lévő átalakulásnak alapszemponthai elméletileg azonban tisztázatlanok, nem eléggé differenciáltan alkalmazkodnak az elérendő és pontosítandó célok megvalósulását szolgáló körülmények kialakításához, s talán túl sokan remélik a csodát ott, ahol pedig az nincsen, az idegenből importált módszerekben, struktúrákban és művészeti ideológiákban. Szemünket vessük a világra, de ne tévesszük szem elől azokat a sajátosságokat, amelyek a kelet-európai térség történelméből, gazdaságából és kulturális értékteremtő múltjából következnek.

Jelenleg az átfogó, elméletileg végiggondolt, helyi gyökerekből kiküzdött koncepciók hiánya miatt a napi gyakorlati munkában sem a személyi, sem az intézményes, sem az alkotói feltételek megteremtéséhez szükséges lépések nem rendelődnek alá egy komplex mozgóképkultúra többfunkciós működéséhez nélkülözhetetlenül szükséges stratégiának, amelyben a művészeti, oktató, hírközlő, szórakoztató stb. funkciók egymást kiegészítő, egységes egészet alkotnak.

Az érdekezésség és érdekkülönbségek a demokratikus elvek ellenére nem valódi koncepciók nyilvános ütköztetése közben születnek, az érdekütközések a közmegegyezéssel létrehívott kompetens testületekben is csak részinformációkon alapuló, az elosztás körüli manőverre degradálódnak, s a szakmai szövetségek az alkotás műhelyteremtő tartalmi kohéziója helyett csupán naponta változó érdekkapcsolatokban élnek tisztavirág-életüket, a döntések pedig – egy szűk körből kisugározva – csak a napi erőviszonyok, hosszú távon labilis, utólag megkérdőjelezhető, zűrzavarára és a politikai taktikázások és lavírozások határkita-pogataásaira épülnek.

E negatívumok ellenére azonban – mely negatívumok veszélyes fegyvert jelenthetnek az eddigi szakmaépi-

tők munkáját következetesen és konstruktívan folytatók ellen – világosan kell látni: a magyar mozgókép szakma épülő struktúrájában rejlik, *kibontakozási lehetőséget*, melynek legfontosabb – a *film* és az elektronikára épülő *televíziózás* egymásra találása, mely mindkét – mozzanata eddig egymástól mesterségesen elszigetelt terület lehetőségeit megsokszorozza. Amennyiben azonban e folyamatok irányítása olyan kezekbe kerül, ahol az álkultúrából táplálkozó sznobéria s a haszonelvűség radikalizmusa megtörheti az alkotó szellemet, a technokratikus gőg kiűzheti a döntéshozatalból a képben és filozófiában gondolkodó génuszt, ha a film és televíziós ipar árnyékába szorul az emberiség emlékezetét fenntartó Mű mert a pusztán közgazdasági ráció látszatigazságai megingatják hitükben és képességeikben az egzisztenciálisan megrokkant képírók sokaságát, s megtevesztik a hálátlan pozíciókba került kurátorokat és tisztségviselőket, akkor a magyar vizuális kultúrában rejlik potenciális lehetőség nemzetközileg is egyre érdektelemesebb vizuális tucatmaszlag marad.

Tévedni emberi dolog, a taktikában tévedni helyrehozható vétség, stratégia nélkül viszont a tévedés garantált bűnné válik, mindannyiunk felelősségét magán viselő visszafordíthatatlan pokollá. Ennek elkerülése érdekében e pillanatban a művészeti konzervativizmus és progresszió értékvédő szövetsége egyik oldalról sem megalkuvás, hanem konstruktív kompromisszum lenne, egy valódi differenciált vizuális kultúra értékközpontú stratégiájának megteremtése érdekében, a kezdetben csak szelíd szakszerűséggel bájolgó ördöggel szemben.

DÁRDAY ISTVÁN
(1992)

k: 125 halm. korenc

x 791

x 384.1

G⁴

„MOST JÖN A SZÁZÉVES MUNKA”

D) Egy audiovizuális stratégia szükségessége*

A magyar filmművészet és televízió

Jelenleg a magyar mozgóképművészet tragikus helyzetben van. Nemcsak ahhoz képest, hogy a magyar filmművészet úgynevezett nagy korszakaiban mit tudott tenni annak érdekében, hogy országunkban az igaz szó-nak, a művészi értéknek ereje, hatása legyen, de ahhoz képest is, hogy a világ más tájain a mozgóképművészetek mit tudnak felvállalni a társadalom gondjainak megoldásából. Különös drámaisággal vetődnek föl ezek a kérdések a digitális korszakban.

Az elmúlt tíz évben végbement műszaki fejlődési folyamat radikálisan változtatta meg a mozgókép készítését, továbbítását és befogadását, s a következő évtizedekben további nagy léptékű változások várhatók. Elodázhatatlan, hogy ennek a hatalmas nagyságrendű változásnak a kérdéseit föltegyük magunknak és keressük a lehetséges válaszokat.

Le kell vonnunk a televíziózás történetéből annak a tanulságát, hogy amikor több mint hat évtizeddel ezelőtt, 1935-ben Európában megindult az első folyamatos televíziós adás, az egész világ a kitűnő mérnököket, a nagyszerű műszaki teljesítményt ünnepelte, többek

* A Szent László Akadémia A magyar kultúra az ezredfordulón című tanácskozásán – 1999. május 8-án – elhangzott előadás szerkesztett változata.

között a magyar mérnökökét is. A szellemi elitet viszont mintha meg sem érintette volna a televízió föltalálása. A műsorsugárzást nem előzték meg társadalomtudományi alap kutatások, a humán értelmiségi, szellemi élet legjobbjai szinte semmit nem tettek azért, hogy az újszülött jelentőségének megfelelő szellemi munícióval induljon diadalútjára.

Hatvannégy év telt el azóta s ma a világon semminek sincs olyan hatalmas befolyása az emberi lélekre, az emberi érzelmekre mint a televíziónak. Gondoljunk bele, hogy a világ fejlettebb országaiban élő emberek átlagosan 3-4 órát töltenek ma a televízió előtt. Tudásunk azonban csak arra korlátozódik, hogy arányaiban ez nagyon nagy idő, s általában sajnálkozva hozzátesszük, hogy miközben drámaian csökken az olvasásra szánt idő, folyamatosan nő a televízió előtt töltött órák száma. Kevés tudásunk van azonban arról, hogy milyen hatással van a televíziózás világgépünkre, miként befolyásolja gondolkodási és érzelmi attitűdünket. Márpedig nyilvánvaló, hogy ezek a legfontosabb kérdések és ahhoz, hogy értelmes és hatékony fejlesztési koncepciója jöjjön létre a televíziós világnak, összetett, mélyreható előtanulmányokra van szükség. Léteznek már ma is kutatások, amelyek egy része felelősen figyelmeztet a televízió okozta szellemi „járványveszélyekre”, de komoly német vizsgálatok mutatták ki azt is, hogy a tizenévesek aggasztó egészségi állapotában meghatározó szerepe van a televíziózásnak. Az a bizonyos képernyő előtt töltött 3-4 óra az elhízástól a koncentrációzavarig és az agresszivitásig számos probléma előidézője, Nem lehet laza felülemelkedettséggel viszonyulni a kérdéshez, mint egyik jó barátom, aki azt javasolta, indítsunk mozgalmat „Nézz kevesebb televíziót” címmel. Ha valamit naponta négy órán keresztül néznek emberek százmilliói, az olyan eszköz és lehetőség, amelyről mélyen és összetetten kell gondolkodni, s minden lehetséges módon arra törekedni, hogy valódi értékek vonzó, hatásos közvetítőjévé váljék.

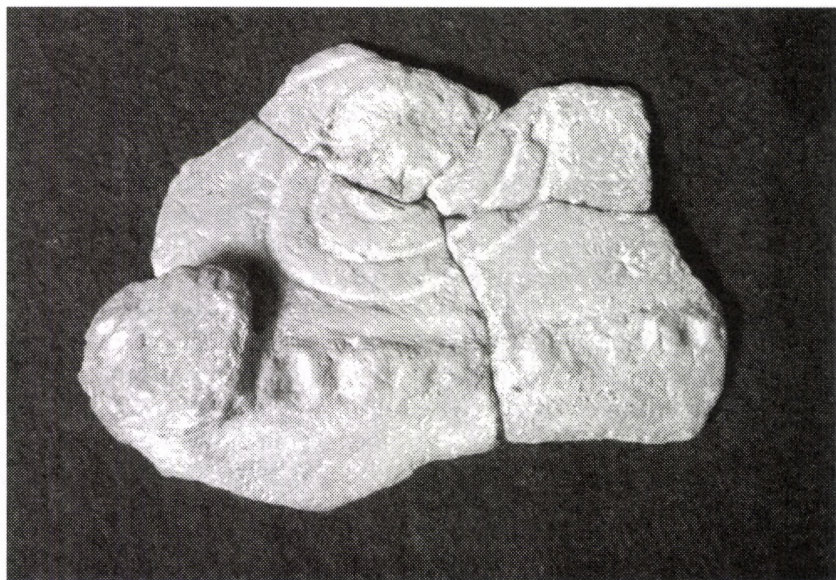
Arról gondolkodva, hogy fejlődésének milyen fázisában tart ma a televíziózás nálunk, elsőként a még nem domesztikált, az emberhez nem szelídített, szoktatott vadállat jut eszembe. S mindjárt erről az, hogy József Attila pontosan sejtette a jövőt. Amit a város peremén című versében ember és gép viszonyáról ír, pontosan illik a televízió által leigázott szellemiségű emberiségre. „Gyermekkora gyermekkorunk. / Velünk nevelkedett a gép. / Kezes állat. No, szóljatok rá! Mi tudjuk a nevét. / És látjuk már, hogy nemsoká mind térdreomlotok, / s imádkoztok hozzá, ki pusztán a tulajdonotok.”

A másik egy látszólag még távolabbi analógia. Amikor Kodály Zoltán több évtizedes munkával kidolgozta a zenetanítás abc-jét, a szolfézs elméletét, tanítványai ünnepezték, s mondták: „Mester, megvan végre a szerszám!” S akkor Kodály azt felelte: „Most jön a százéves munka.” Mert az emberi kultúra évezredekig úgy működött, hogy több generációnak kellett rábólintania egy teljesítményre, hogy azt mondhassuk, maradandó. Kellett az organikus idő, hogy megérjen egy értékítélet. Aki az audiovizuális szakma bármely területén dolgozik, annak viszont nap mint nap szembesülnie kell azzal, hogy a televízió döntő mértékben jelen idő-dominált és orientált. Itt nem működik az organikus idő. Nekünk a százéves nagyságrendű munkára tíz esztendőnk sincs. Egy japán kutatómérnök ismerősöm azt mondta: „Egyre jobb televíziókat csinálunk, és az egész digitális korszak csodákat fog produkálni, csak az a baj, hogy egyre rosszabb műsorokat vetítenek rajtuk.” Ezért óriási a televízióműsört készítő és a műsorokat elemzők felelőssége. Jean Cluzel (aki a televízió-elmélet egyik legnagyobb élő teoretikusa, a médiakérdésekben a francia szenátus legbefolyásosabb tagja) az elmúlt két évben többször hangsúlyozta, hogy a helyzet alakulásában nagy felelősségük van a televízió nézőinek is.

Amikor készültem erre az előadásra, megnéztem, hogy 1999. április 5. és 11. között hat magyar, elsősorban Budapesti nézhető televíziós csatornának hogyan állt össze a programja. Régóta nem fordítok figyelmet azokra a publikációkra, amelyek a potenciális televízióelnökök körüli küzdelmeket taglalják. Sajnos, ezek nem szakmai koncepciók körüli küzdelmek. Nem az érdekelt, hogy kik az elnökök, régen nem olvasom már az ezzel kapcsolatos híradásokat. A tények érdekeltek, a műsorstruktúra arányai.

A Magyar Televízió 1-es csatornáján aktuális és napi politikai műsorok, 32%. A Magyar Televízió 2-es csatornáján ismeretterjesztő műsorok: 33,5% Duna TV: ismeretterjesztő műsorok 21,5%. RTL Klub szappanoperák 32,5%, TV 3 szappanoperák 33%, ugyanez a műfaj a TV 2-n 25%. Az MTV 1-es csatornáján tehát abszolút többségben politikai műsorok mentek, ún. beszélgető műsorok. Az MTV 2-nél az ismeretterjesztő műsorok 33,5%-ának tulajdonképpen örülhetünk, mert ez számomra azt tükrözte, hogy talán az oktató televízió csirája jelenik meg. A három kereskedelmi televízió mindegyikénél a műsor egyharmada szappanopera. A második helyen mindháromnál az aktuális műsorok vannak, 20–27 százalék között.

Megnéztem azt is, hogy ugyanezen a héten mekkora szerephez jutottak a művészeti műsorok a hat csatorna programjában. A Magyar Televízió 1-es csatornáján a 7580 perc összműsoridőből 380 perc volt művészeti műsor, azaz öt százalék. A TV 2-n 3,5%, az RTL Klubnál 3,2% a TV 3-nál 4,8% volt az arány. Az MTV 2-n és a Duna TV-n 21% volt a művészeti műsorok aránya. És egy kis öncsalással most nem térek ki arra, hogy melyik műsort hányan nézik, mert akkor még lesújtóbb az összehatas, mint ha pusztán ezeket a számokat gondoljuk végig. Kristálytisztán kirajzolódik így is, hogy jelenleg a művészet a magyar televíziós csatornák többségének programstruktúrájában vesztes helyzetben van.

VONALDÍSZES EDÉNY EMBERKÉZ FOGANTYÚVAL
Szentgyörgyvölgy – Pityerdomb,

De mi köze ennek az egésznek a digitális korszakhoz? Pusztán annyi, hogy tudomásul kell vennünk, hogy a digitális technika általánossá válása nem kisebb korszakváltást jelez, mint 1935, a televízió megjelenésének éve. Az emberi táradalom életének dokumentálását a digitális technika fantasztikus műszaki minőségben képes biztosítani. Ráadásul a digitális technika a műsor továbbításban is korszakos jelentőségű, hisz ahol ma egy műholdas csatornát sugároznak, ott hatot-nyolcat is lehet majd sugározni. Ez azt jelenti, hogy a műholdas televíziózás dominánssá válik, és olcsóbb lesz, mint a földi sugárzású televíziózás. Az optikai kábelek segítségével a városok összeköthetők, és a mozgóképes választás lehetősége

mennyiségileg gigantikus lesz. Mindez természetesen magában rejtje az interaktivitás lehetőségét is. És itt térek vissza a jelenlegi magyar televíziózásban tapasztalt arányokra. Mert ha a jelenlegi műsorarányok jelennek majd meg, csupán egy gigantikus dimenzióban, az finoman szólva is tragikus lesz. Én azt gondolom, hogy a valódi választás lehetőségéhez minőségi választék szükséges.

Világosabban szólva: ahhoz, hogy a magyar mozgóképművészet a digitális korszakban művészet lehessen és magyar ahhoz Magyarországnak mindenekelőtt audiovizuális stratégiára van szüksége. Ehhez képest sokadrangú kérdés, hogy ki lesz az elnök, hiszen különböző, kitűnő emberek voltak televízió elnökök és mégis évtizedek óta egyre nagyobb mértékben termelődnek újra a problémák. Mert a politikai megegyezések vagy döntések nem szakmai bázisra épülnek. A politikai vezetésnek támogatnia kell annak az elméleti kutató munkának a megvalósulását, amely keresi a mozgóképes média valóban közszolgálati működésének, egyelőre a mélyben rejlő lényegét. Huszadrangú probléma, hogy ki lesz az elnök. Hiszen különböző kitűnő emberek voltak televízióelnökök, és mégis évtizedek óta egyre nagyobb mértékben termelődnek újra a problémák.

Alapkérdésekre kell választ adnia az audiovizuális stratégiának. Tisztázni kell a magyar audiovizuális politika viszonyát az általános tematikájú, sporadikus televíziókhoz és a tematikus televíziókhoz, valamint közszolgálatosság kritériumának belső tartalmaihoz, a digitális technika következtében létrejött új játékterekhez. A műsorszerkesztés főbb követelményeihez, a hitelesség és a szakmai minőség kritériumaihoz. A műsorok létrejöttének és hatásrendszerének kérdéseivel a legkomolyabb szakmai színvonalon kell foglalkozni. Óriási mennyiségű műsor jön létre és kerül közönség elé, és az alkotómunka minősége és a szakmai kontroll egyre alacsonyabb színvo-

nalú. Ha többek között a fenti kérdésekre különböző megközelítésű, rangos válasz fogalmazódik meg, akkor majd az elnökök valódi alternatívák közül választhatnak.

A kidolgozandó audiovizuális stratégia legalapvetőbb kérdése, hogy a kevés pénzünket mire fordítsuk. Hiszen ha a kevés pénz abszolút többsége a műszaki infrastruktúra megteremtésére megy el és nem a szellemi, művészi alkotásra, akkor baj van. Nekünk figyelmünk és erőfeszítéseink 95%-át arra kell fordítani, hogy ezekben az infrastruktúrákban mi áramoljon. A gondolat, a mű, az alkotás feltételeinek megteremtése kell legyen a fő feladatunk.

A magyar mozgókép szakmában dolgozom hosszú idő óta, és tudom, hogy ez a szakma több pénzt szerzett külföldről, mint amennyit itthon kapott, és az esetek többségében olyan koprodukciókban vettünk részt, ahol az ötlet, a gondolat a miénk volt. Volt olyan külföldi partner, aki szinte irigykedve mondta, hogy „nálatok még vannak friss gondolatok.”

A tanácskozás résztvevői közül sokan, különböző aspektusokból, de rendkívül kritikusan beszéltek a sporadikus, az általános tematikájú televízióról, amely mindennel foglalkozik és egyetlen nap 197 témát vág a fejünkhöz. És a 197 témán belül még vannak altémák is, ezért az információtömeg a nézőt túltelíti. A profi televíziós szakemberek már látják, hogy ez a korszak a végéhez közeledik.

A másik nagy kihívást a közszolgálati televíziók számára a kereskedelmi televíziózás jelentette. A reakció sajnos az volt, hogy a közszolgálati televíziók is elkezdtek kereskedelmi televízióként viselkedni. Futottak a reklámbevétel és a vetélkedőlicenck után, és a néző hiába kapcsolgatta a távirányítót, nem tudott különbséget tenni nemcsak két kereskedelmi csatorna, de a közszolgálati és a kereskedelmi csatornák között sem.

A kis országok egy részében idejében kapcsoltak. Az osztrákoknál máig nincs kereskedelmi televízió, és nem

azért nincs, mert szegények. Kidolgozták a maguk médiafejlesztési stratégiáját. El kell azon is gondolkodnunk: a németek, az osztrákok, a svájciak miért csináltak egy interregionális televíziót? Talán mert tudják, hogy a globalizálódó világban nem lehet becsukni az ajtót. Sőt, nekünk magunknak kell kimennünk a globalizálódó világba. A magunk kultúrájával és a magunk nyelvével. 1940-ben írta Cs. Szabó László *Kis népek hivatása* című írásában: „A kis népek nem sok irgalomra számíthatnak ebben a világban... A technika korlátlan eszközökkel szegődik a korlátlan uralmi jog, s a nagy közösségek mellé, s ha akad ember, aki erkölcsileg vállalja a hatalmat, most már van hozzá eszköze is. Csak ki kell vetni a hálót, minden belefér. A Föld összezsugorodott a technika bilincseiben: már csak néhány nagy népnek maradt hely rajta. Add a kezembe a mai technikát, adj melléje egy fegyveres pártot, s én a kis birtokot gabonagyárrá, a gyárat nemzeti műhelyekké, a világot falanszterré, s a kis népeket hűbéresekké egyesítem. A kis népek dolga, hogy megtartva az emberi mértéket, csöndesen, erőszak nélkül ellenálljanak az új Babelnek. Ne a nagy népek bűneit utánozzák, hanem a maguk erényeit keressék.”

A 3 SAT televízióval a német nyelvűek pontosan ezt csinálták. Aki belenéz a műsorába, az tudja, hogy minősége, értéke, színvonala van. A 3 SAT és még több más adó tapasztalata is világossá tette, hogy a közszolgálati televízióknak a tematikus televíziók irányába kell menniük.

Mi azon gondolkodunk néhányan a kollégáimmal, hogy a következő fázis az, amikor a televízió műsorszerkesztése 3-4 hónapos műsorfolyamokban gondolkozik. Amikor nagy katarzisközpontokat kell végiggondolni és ahhoz rendelni sok, különböző műfajú műsort, más-más aspektusból. Óriási érzelmi megrázkódtatások vannak az egyes ember, a családok, közösségek, ritkábban az emberiség életében. Ezek szélsőséges esetekben vagy katarzissá

nemesülnek, vagy katasztrófába torkollanak. A klasszikus görög irodalom nem véletlenül állította középpontjába a katarzis kategóriáját. Hiszen az emberben belül végbemenő érzelmi folyamatok jelentik a legfontosabb lehetőségét az erkölcs, az erkölcsi normák épülésének. Amikor tízezer évvel ezelőtt az utolsó jégkorszakban elkezdett olvadni a jég és több száz évig tartó áradás volt, az Atlanti-óceán vízszintje végül száz métert emelkedett. Európa jelenlegi geográfiai formáját azokban az évszázadokban nyerte el. Az az óriási, a mostaniakhoz nem is hasonlítható áradás, vízözön katartikus helyzetet teremtett az emberiségnek, amely végül képessé tette magát arra, hogy élni tudjon az új körülmények között. A világon több mint százharminc vízözönlegenda tanúsítja, ennek az emberiség méretű katarzисnak a létrejöttét. Az emberiség akkor képes volt elkerülni a végzetes katasztrófát.

Mennyire segíti a korszerű televíziózás a valódi katarzis helyzetek felismerését? Mennyire segíti, hogy életünkben az értékes és az értéktelen között különbséget tudjunk tenni? Milyen módon és mértékben nemesíti az emberiséget, erkölcsünket ez az óriási hatású, hatalmas befolyású szerszám? Ki tanítja a gyerekeinket képet nézni? Kitől tanulja meg a képi üzenet olvasásának mesterségét, azt, hogy melyik a nagyszerű, a jó, a közepes vagy pedig a rossz kép? A magyar mozgóképművészetnek akkor van esélye és lehetősége, hogy a digitális korszak kérdéseivel művészként és magyarként szembenézzen, ha ezekre a kérdésekre keresi a választ.

KÓHALMI FERENC

k: Süttö András leg: ismétetés

323.1

t Minortates Mundi - nól
Cseleky László nemzetánól
a

MAGYAROK VIGASZA

Minoritates Mundi – a nagyvilág kisebbségei. Annyi van belőlük, hogy főhet a fejük az emberiség boldogítóinak. UNESCO-felmérések szerint a ma élő nyelvek száma meghaladja a háromezret. Európa egyik legnagyobb kisebbsége a magyar, nemzetünk egyharmada, mely a trianoni hungarocídium folytán idegen uralom alá került, s folytat azóta is keserves küzdelmet, hogy nyelvében, kultúrájában, közösségileg fennmaradjon.

Ami jogfosztottságában nyolcvan év alatt az erdélyi magyarsággal történt: immár könyvtárnyi romlás-történet. Kisebbségi létünk múltja nagyrészt világos, áttekinthető, ám annál homályosabb jelenünk, a '89-es fordulat utáni kiútkeresés, az új remények és csalatkozások korszaka, amelynek megítéléséhez még nincs kellő távlatunk, bár tapasztalatokban nem szűkölködünk. Ezek alapján annyi már elmondható, hogy ahol idült, sovén eszmék hordozói még hatalmon vannak, ott a történelem zavartalanul ismétli önmagát. A nemzeti kommunizmus, a paroxizmusig szított román nacionalizmus sugárfertőzésének felezési ideje igen hosszú, s új választások előtt újfent kezdődik a bevált maszlagolás, a magyar veszélyt üvöltő néphülyítés.

A román államelnök Koszovó drámája után is ünnepléses fogadalmi szavakkal nyugtatja nemzetét, mondván: nem lesz itt semmiféle székely területi autonómia, a nemzetiségi jogok tagadásában egységes média pedig

szünet nélkül indítja ellenünk vokális tatárjárásait. E kifejezés Szabó Dezső telitalálataiból való. Ma is időszerű lévén, ne álljon itt egymagában; soroljuk mellé, hogy nem szűkölködünk másféle, poraiból feltámadott hajdani jelenségekben sem, amilyen például a svihákkurzus, görénykurzus, meg az elsötétített ablakok és lelkek világtalan elvadulása. „Demokráciánk sajátos! Minket senki ne oktasson! A nemzetiségi jogok román modellje minden más példának föltötte áll. Nagylelkűségünk, a másság iránti toleranciánk Krisztus türelmét is meghaladja.” Ilyet hallani az elsötétített ablakok mögött.

A román parlamentben zajló viták magyarellenes főkolomposainak egyik legtudományosabb fejhangsüvöltése így hangzik: SEHOL A VILÁGON! Konklúzióként vágják ezt a folyvást „békétlenkedő” magyarok fejéhez, „abszurd követelményeik” hallatán, érvelés nélkül ugyan, de minden paranoiás lélekben iszonyatot keltő kérdések jajongó ismétlése közben.

Halljuk hát!

„Önálló egyetem valamely kisebbség nyelvén – a többség nemzeti méltóságának arcucsapásaként?”

„Területi autonómia az egy és oszthatatlan nemzetállam keretében?”

„Helységnevek felirata magyarul is magyarul a vidékeken – román hazafiak szíve fájdalmára?!”

„Hivatalos rangra emelni kisebbségi nyelvet az egyetlen és mindenkire kötelező államnyelv mellé?”

„Ahány magyar követelés, megannyi abszurdum! Ilyesmire nincs példa sehhol a világon!”

„Nacionalista igényeikkel önmaguk ellen követnek el merényletet az erdélyi magyarok! Befelé fordulásukkal vesztükbe rohannak: rezervátumba, izolációba, székelygettőbe, törzsi elszigeteltségbe!”

„Kollektív jogokat gajdolva önrendelkezni akarnak! Nem, nem tehetik ezt *velünk!* Nem lehet, hogy befogadó

készségünkben, testvérileg ölelő karjainkból kiszakítsák magukat! Ha mégis megtennék, keresztényi kötelességünknek tartjuk erővel is megakadályozni őket centrifugális törekvéseikben!"

Ilyetén módon celebrált magyarmentő szakálltépés közben hajította felénk eszmebuzogányát újabb néphülyítő szándékkal és feltűnési vággyal a letűnt államelnök, mondván minékünk nyugat-európai példát. „Midőn egy szenegáli bevándorló elnyeri a francia állampolgárságot, jól jegyezzétek meg, máris *franciának* vallhatja magát, sőt!” De mi a sőt? Ez esetben nem egyéb, mint az állampolgársággal együtt új etnikummal is megajándékozott négerünk új kötelessége. Tudomásul kell vennie, hogy a nemzetállami gall kondérban franciává főzetik és neveztetik, akár tetszik, akár nem, bár nyilván nem lesz bolond a nagy Gloire büszke népének köréből kiszakadni. Boldoggá avatása pedig – sugallja nekünk az említett szónok – lebegjen követendő példaként minden nacionalista-szegregacionista magyar előtt, aki Isten tenyeréből kiesve román, szlovák, ukrán, szerb, stb. kézre jutott.

A franciává panírozott szenegáli példáját többször is hallhattuk. Afrika ürügyén azt is fölfoghattuk, hogy a frankomániás maszlagoló ázsiai eredetűnkre sercint megvető célzást. A nemzetiségek beolvasztásának e nyíltan megvallott szándéka jórészt visszhangtalan maradt. Publicisták, honatyák, politológusok nemigen tartották érdemesnek a sértést magu/n/kra venni. Unalmassá lett a fejhangsüvöltés is, hogy asztmondjahogy: SEHOL A VILÁGON! Jogaink ellenzői már-már azt remélték, hogy belátjuk: dajkamésékkal próbáltuk áztatni-altatni a nemzetállamiság ócskasága felett éberem őröködő honatyákat és -anyákat, s mi több: libériás lojálisai leszünk az eredetiségben bővelkedő nagyromániás-funáros-iliescus demokráciának. Ebben pedig – hála és felicitáció az ősi toleranciának – az er-

déli magyarság is államalkotó tényező lehet – oly módon persze, miként a fegyenc alkotó tényezője a fegyháznak. Mi tagadás, egyben-másban az is növelte az új magyar lojalításban reménykedő román politikusok mohóságát, hogy az önálló kolozsvári magyar egyetem ügyében csapdába léptünk. Önálló magyar oktatási hálózatunknak minden hájjal megkent, fanatikus ellenzői jeles értelmiségieket ejtettek át múltbeli galádság újrakeresztelésével, mikor is a Bolyai Tudományegyetemet fölfaló „testvérintézményt” multikulturális többségi nagykeblűségnek nevezve kezdtek rázni orrunk előtt az andalító csörgőt. Valóságos magyar–magyar szellemi beháború támadt ilyenformán, a multikulturalitás cégtáblája mögött markába röhögő főkolompos pedig miniszteri székbe pottyant, horribile dictu! – tanügyibe, ahol a hatalom kecskéjeként minden káposztánkat fölزابálhatja.

Állami magyar tudományegyetem, területi és más típusú autonómia, elkobzott és vissza nem adott köz- és magánjavaink, nyelvhasználatunk, társnemzeti jogaink dolgában még mindig állóháborúk dúlnak, miközben hősleg folytatja ellenünk vokális tatárjárásait a sovén román politikai maffia, s média, melynek idült tájékoztatlanság folytán némelykor épp nyugati politikusok adnak sípot a szájába, hogy nemzeti vitustáncot járasson az emberi jogoknak úgymond *példaszerű román modellje* körül.

Csillapítólag mondjuk ilyenkor: a be nem váltott ígéretetek s a balkáni svihákság modelljét legföljebb kormányengedelmények reményével és gyógyypedagógiai szándékkal dicsérhetik akár Washingtonból is. Aki pedig Európának valóságos, pontosan működő autonómia-mintáit akarja látni-megismerni: telepedjék a Duna Televízió képernyője elé, mely évek óta sugározza Cselényi László *Minoritates Mundi* című filmsorozatát.

Ritka jelenség az ilyen a tv-műfajok sorsában. Nagy, visszhangos hatást keltve indult, s az érdeklődés-

nek folyamatosan növekvő hullámgyűrűit keltve hódított magának hű közönséget mindenütt, ahol a műholdas sugárzás kék szárnyú sirálymadarai megjelentek a képernyőn.

Magyar határokon túli régiókban, kisebbségben, szórványban, góleszben élő magyarok, nyolcvan éve táplált reményeikben százszor csalódott, álomkaszabolta jogfosztottak; erdélyi, délvidéki, vajdasági, kárpátaljai nyelvkárosultak, ezeréves hazából magyarfaló neonemzetállamocskák olvasztókohóiba vetett, Illyés Gyula-siratta *jaj-sötét szívek* lobbantak fel új reményben Cselényi László tudósításainak láttán-hallatán.

A szokványos szó: tudósítás – erre s amarra jártam, halljátok, mit láttam – nem pontos, inkább mellétalalat részemről; képi és szövegi gazdagságában, lebilincselő hatásában a *Minoritates Mundi* más műfajba sorolandó. Meghatározása sem könnyű, oly polifonikus, mint minden, ami életábrázolás. Egyik sajátossága ugyanis, hogy a kisebbségi-nemzetiségi-társnemzeti jogokról nem értesít, közöl, beszámol, tudósít; tapasztalatait nem énekli, rikkantja, süvölti figyelmeztetőleg a műholdas éterbe vagy más irányba, mondjuk, örökös átmenetiségben tántorgó, reformimpotens kormányok fülébe. Időszerű képsorait magyarázva nem aktualizál, erdélyi fül számára hihetetlennek tűnő jelenségek, „pozitív diszkriminációk” láttán sosem ámul-bámul, nem poentiroz, nem is didaktikus, mint aki jól tudja – akár maga fejétől, akár Goethe figyelmeztetése nyomán –, hogy a felismert tendencia mindig lehangelő, tehát haszontalan is.

Röpke vallomást jegyzek ide a *Minoritates Mundi* alkotójának higgadt hangvétele, mindig izgalmas epikai futamainak hallatán. Ahol ő járt: Helsinkiben, én is megfordultam hajdan, több mint negyed évszázada. Kányádi Sándorral csatangoltunk éjszakai órákban is a finn-svéd kétnyelvűség, az eszményi tolerancia, a va-

lós kisebbségi jogok csodás városában. S mindezek bizonyítékait fényképezve hol együtt, hol külön-külön húztuk ki magunk a lencse előtt, önálló svéd intézmények névtáblái alatt – ezt nézzék majd meg magyarfóbiás atyaisteneink! Ezt próbálják meg letagadni, kétségbe vonni, mondtam szenvedéllyel, miközben Sándor a fotómasinát elkattintotta, megörökítvén a kétnyelvű felirat irányába kilökött jobbjomat, akárha forradalmi rohamot vezényeltem volna Skandináviából az erdélyi Mezősége. Elnézvén mostan magamat e képen, és hozgondolva, hogy erdélyi magyar helységneveinket sakálók éjszakai bátorságában buzgó személyek még mindig feketére mázolják-mocskolják: a kisebbségi retorika Szent Ferencének érzem magam, halaknak, egy idő óta meg éppen sült halaknak prédikálok, egész nemzedékeimet és tanítómestereimet is kékarcúvá fojtogató idegfeszültségben.

Ügyünk pedig, kitörésünk a történelmi büntetésnek szánt kisebbségi megaláztatásból túlélte, átvészelte a reménytelenség sötét korszakait. Nem érzelmes túlzás, hogy mikor hivatalosan is magyar eredetű románoknak neveztek minket, ott voltunk már – asszimilációra ítéltet – a nemzetiszocialista óriáskígyó torkában. A *boa* kimúltával segélykiáltásainkat is higgadt érvelésre váltjuk, s merész víziók után minden bizonynyal fontos fölismernünk, hogy ellenfeleinket meggyőző és lefegyverző erőt, igazságot a részletek hordoznak; a tények, a cáfolhatatlannok, és azok az emberek, akiket Európa boldog kisebbségeinek világában Cselényi László megszólaltat, valloásra késztet, és teszi ezt oly módon, hogy a mindenütt felbukkanó és mindéig bőven tárgyalható másság, etnikai sajátosság ügye, gondja, törvénykezése, béklyótalansága pillanatokra sem válik unalmassá az idill törvénye szerint (lévén az csak felőlünk nézve oly nyugalmas, oly meghitt).

A *Minoritates Mundi* sorozat rendkívüli dinamikáját mindenekelőtt a riportalanyait faggató reporter teremti meg oly biztosan működő dramaturgia szerint, ahogyan egy artista késdobáló keríti körbe hajszálpontos találatokkal eleven célpontját. Rokonszenves nyíltsággal kíváncsi, de soha nem kíváncsiskodó kérdéseivel lopja be magát netán gyanakvó lelkek bizalmába is, miáltal újra kiderül, hogy a Duna Televízió nézőinek bemutatott, tartós élményt jelentő minoritárius világ épp a sajátosság méltóságának tiszteletében forrhatott természetes egygé mindehnyit a többségi nemzettel.

Ilyenformán is kiderül, hogy jó s rosszon túl az oly sok tragédiát okozó nemzeti kérdés végső fokon kultúrlelkesületi és erkölcsi probléma. Figyeljétek meg jól, feleim, a *Minoritates Mundi* alkotói által megszólított embereket. Többségiék és kisebbségiék nyílt arca, soha nem bujkáló tekintete tükrözi azt a nyugalmat – nevezzük lelkinék és intellektuálisnak –, amelyet törvény garantál és emberséges szellem táplál, s nem csupán évezredes kulturáltság, hanem racionálisan fölfogott kölcsönös érdek szerint is, ahogyan azt Cselényi megannyi életteli mozzanatban ábrázolva igazolja.

Skandináviában, Spanyolhonban, Itáliában, Svájcban a megtestesült krisztusi jóság uralma virágzik? A szeretet diktatúrája? „*Fennkölt és hamis*” lenne ily módon cicomázni a vizsgálat alá vett másság szigeteit, kantonjait, védett körzeteit. Cselényi épp Svájcban tanulta meg s mondja, hogy: „*a tisztességes, demokratikus együttéléshez nem nyájas szeretetre, egymás tenyeréből csipegetésre, hanem tiszteletre van szükség.*” Tisztelet és törvénytisztelet az emberséges lét alapvető feltétele. Balkánba hajló kelet-európai tájakon ebben vagyunk a lehető legszegényebbek.

S mivel egy ideje szabad is, meg jóleső is: sírjunk tovább a Kárpátok alatt?

Bizakodjunk inkább bátor és okos cselekvés közben.

Amit a *Minoritates Mundi* sorozat – intézményes mulasztást pótolva – eddig bemutatott: reményben és reménytelenségben hullámzó magyarok számára mindenképpen vigasztaló. Ordas eszmék Augiász-istállóinálunk is kitakaríthatók. Itt is elképzelhető, hogy ami az emberben isteni, az maga a humánus – a törvény és tisztelet védelmében.

Sütő ANDRÁS

K: Aselényi László
J. Hittér elmélyekkel

323.1

X384.1 Dun

ah

MINORITATES MUNDI

Q avagy felkelhet-e a nap Északon?

I.

A Marosvásárhelyen élő Tófalvi Zoltán kötetet készül összeállítani az északi kis népekről, kisebbségekről, autonómia-modellekről. Csapongva, a szebbnél szebb példáktól irigyen szédelegve beszélgettünk, drótpostán. Ami ebből született, nem több, mint egy tudománytalan levél, szubjektív élménybeszámoló, a három éve folytatott televíziós műsorom, a Minoritates Mundi margójára. Ezt a három nyelven sugárzott kisebbségpolitikai útifilmsorozatot hál'Istennek változatlan kedvvel és visszhanggal fogadja a Duna Televízió sokmilliós nézőtáborra. E ténnyel igazán nem a saját érdemeimet szeretném kidomborítani. A toleranciát, az egymás értékeire és érdekeire tekintettel lévő együttélést, a kisebbségek helyzetének igazán demokratikus úton történő megoldási módozatait bemutató sorozat természetesen izgatja a kárpát-medencei nézők fantáziáját. Magam ellen, szakmai elfogultságom ellen szólva azt is mondhatnám: bárcsak ne lenne mifelénk olyan elevenbe vágóan aktuális és csodálni való a világ fejlett demokráciáiban élő kisebbségek állapota. Bárcsak mi is egykedvű természetességgel nyugtázhatnánk a toleranciát, bizonyos bölcs nemzetek már-már testvériesnek tűnő rugalmasságát, amellyel kisebbségeikhez viszonyulnak...

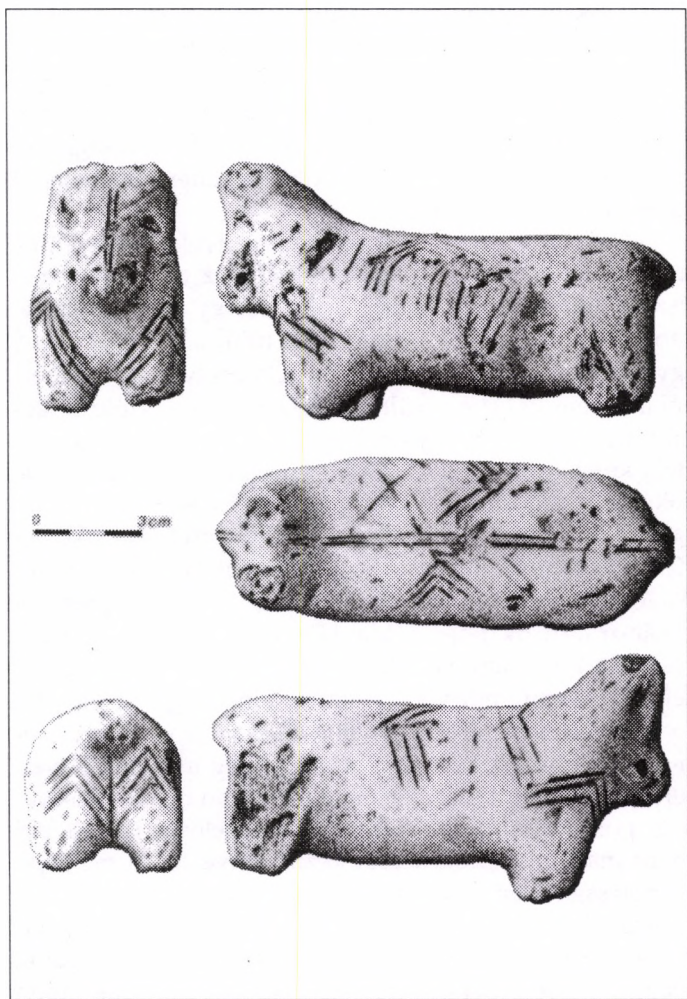
Kedves Zoltán, bocsáss meg, de egy kicsit korábbról kezdeném. Te nagyon jól tudod, hogy Kolozsvárról jöttem Budapestre, immár tizenhetedik éve, amikor már elvisel-

hetetlennek éreztem a Ceaușescu-alattvalóságot. Közhelesen szólva, már a krisztusi korba léptem, 32 éves múltam. Ezt csak azért mondom, mert sorstársaimmal együtt folyamatosan éreztem a tehetetlenség őrjítő érzését. Hogy minden igyekezetem ellenére vajmi keveset tehettem a magyar kultúráért, az erdélyi magyarokért. Ekkor már kivágtak a Román Televízióból, ahol a nem sokkal később megszüntetett magyar adásnál dolgoztam. Legfeljebb álneven publikálhattam egy-egy cikkecskét, házkutatásig menően érdeklődött irántam a szeku, lehallgatott, kihallgatott. Hajnalonként tejet hordtam kenyérkereset gyanánt, időnként bolondokházában bujkáltam jó szándékú vagy lefizetett pszichiáterek közreműködésével, hogy el ne vigyenek egy jó kis büntetőszázadba. Nagy nehezen eljöttem tehát, boldogan és boldogtalanul, az önmegvalósítás reményével és a lelépők lelkiismereti frusztrációival... A csontsejtjeimbe is belerágtta magát a kisebbségi tudat. Szóval nem kell magyaráznom, hogy attól kezdve jóformán minden műsorommal, minden filmmel, közvetve vagy közvetlenül a romániai magyar kisebbség helyzetére igyekeztem felhívni a figyelmet, a rendszerváltás után a keserves jogküzdelméhez próbáltam a magam eszközeivel, illetve a televízió lehetőségeivel élve segítséget, olykor támpontokat adni. Persze, mindez nem csak az *otthoniaknak* szólt, szól, hanem az *itthoniaknak* is. A kisebbségi sors és kérdés soha nem partikuláris – és főként: nem csak a kisebbségre tartozik! Azt hiszem, ezzel implicite meg is válaszoltam, hogy miért találtam ki a *Minoritates Mundi* sorozatot. Az is egyértelmű, hogy az egyes adások ismétléseire miért kerül román és szlovák nyelvű felirat... Erről jut eszembe, mennyire örültem, amikor, immár három esztendeje, a skandináv modell ismertetésével útjára indult a sorozat, és a ROMPRESS azt írta róla, hogy „végre egy kiváló magyar sorozat a kisebbségekről, amelyben *nem akarnak minket, románokat kioktatni*”... Valóban vi-

szonylag ritka a közvetlen utalás a romániai gondokra. Ez szerkesztői-műsorvezetői elv, és a visszajelzésekből úgy tűnik: nem is eredménytelen pedagógia. Másrészt – bár ezzel a kijelentéssel bizonyára nem növelem a népszerűségemet – másfél évtized alatt alaposabban megismerve a magyarországi viszonyokat, a '45 utáni magyar kisebbségpolitikát, a valamikori kitelepítésektől és meghurcoltasásoktól a mostani kisebbségi önkormányzati hazavonáig és a máig megoldatlan parlamenti képviselőletig, meg kell állapítanom, hogy ezen a téren korántsem volt gondtalan gulyásparti az élet az elmúlt egy-két évtizedben sem... és most sem az. Magyarországon ma sem kitüntető státus románnak, szerbnek, szlováknak, cigánynak lenni... Persze, minden relatív! De ma már naiv marhaságnak, pocsék és önáltató tévhitnek tartom valamikori énünk vélekedését a remek magyar kisebbségpolitikáról. Amikor vágyakozva és bezegezve hivatkoztunk a kádári Magyarországra... Egyébként még a legfejlettebb demokráciák legpompásabb autonómiáiban élő kisebbségek vezetői is azt mondják: kisebbségnek lenni sehol a világon nem könnyű. És ez így van. De visszatérve, úgy gondolom, a magyarországi nézőnek is van némi tanulnivalója ebből a műsorból, és úgy általában: a kisebbségi létforma iránti érdeklődés és a *tevőleges* empátia terén is. Kioktatni persze nem akarok senkit. Az csak dacot és ellenszenvet szül. És hogy miért fontos, hogy a Duna TV sugározza? Mert az egész Kárpát-medencében és egész Európában fogható! Mert ez a legnézettebb, legnépszerűbb televízió Erdélyben. Mert a Duna Televízió hangsúlyozottan és nyíltan vállaltan összmagyarságban és a magyar kisebbség folyamatos erkölcsi és kulturális támogatásában kell gondolkodnia. Mert sokkal többen néznek minket a határokon túl, mint Magyarországon.

Hogy miért Finnországgal és Skandináviával kezdem a sorozatot? Nézd: vannak közismert dolgok. A „skan-

dináv modellről" épp eleget hallhattunk annak előtte is. Ha egyikünk Dél-Tirolra hivatkozott sóvárogva, a másikunk rögtön a finnországi svédek irigylésre méltó helyzetével hozakodott elő. Csakhogy a dél-tiroli autonómia történelmi kompromisszumként és a modern nyugati demokrácia parancsaként jött létre, amit azért megelőzött egy-két „Szent Bertalan éjszakája”... Ilyesmivel például Finnországban nem volt. Az embereknek nem kellett előzőleg egymásnak esni vagy robbantgatásokkal egymást megrettenteni. A tisztességes együttélést, a kölcsönös megbecsülést, a kétnyelvűséget, a messzemenő kulturális és öngazgatási autonómiát céltudatos törvényhozással, az írott és íratlan szabályok betartásával, a másság tiszteletével is el lehet érni. Szándékosan mondom *tiszteletet*, és nem *szeretetet*. Nem bírom a szeretet emlegetését ilyenkor. Fennkölt és hamis. Legutóbb épp Svájcban tanultam meg, hogy a tisztességes, demokratikus együttéléshez nem nyájas szeretetre, egymás tenyeréből csipegetésre, hanem *tiszteletre* van szükség. Ma már senki sem állítja, hogy a svájci német, a svájci olasz, a svájci francia vagy a rétorománok kölcsönösen imádnák egymást. Erről szó sincs. Minden egyes kanton, minden nép, népcsoport, etnikum, kisebbség és többség éberrel ügyel a saját jogaira és érdekeire. És ez annyira természetes, hogy ezt tiszteletben is tartják. Mint egy szépen terebélyesedő hagyományt. Kisebbségnek és többségnek nem szeretni kell egymást, hanem tiszteletben tartani egymás jogait és érdekeit. Erre Skandinávia valóban nagyon jó példa. Jobb, mint Svájc. Hiszen Svájc sui generis a nagy nyugat-európai nemzetek feudálisan leszakadozó részeinek, különböző kultúrájú, nyelvű hercegségeinek, grófságainak az önkéntes összeállásából jött létre. Ott nemzetállamot emlegetni, de akár kisebbségről és többségről beszélni is képtelenség. Svájc gyönyörű példa, de a nemzetállami révületben nevelkedett Kelet-Európa számára nehezen emészthető. Ezért is vártam vele

ÁLLATFIGURA
Szentgyörgyvölgy – Pityerdomb,

olyan sokáig a *Minoritates Mundi* sorozatban. Az ábécében Svájc a „zs” betű. Finnországban viszont a svédek az összlakosságnak maximum 6 százalékát teszik ki. Mégis Finnország hivatalosan (és gyakorlatilag is) kétnyelvű. Arra most nem is akarok kitérni, hogy a finnországi svédek természetesen nem kisebbségnek, hanem államalkotó társnemzetnek számítanak...

Kérded, hogy milyen előtanulmányokat igényelt ez a sorozat, hogy segítségemre voltak-e az elődök, a nagy északi utazók tapasztalatai? Ahhoz, hogy a műsorom ne tanmese, hanem élő-eleven, hiteles útfilm legyen, persze, igyekeztem előzőleg tájékozódni. Összeolvastam, ami erről a kezem ügyébe került. Kivágtam a róluk szóló újságcikkeket, felütöttem egy-két lexikont. Elolvastam Jávorszky Béla kiváló könyvét, az „Észak-Európa kisebbségeit”. De főként: mozgósítottam, kifaggattam Északon élő barátaimat. Magyarokat is, például Mervel Ferencet és Veress Zoltánékat Stockholmban, Sulyok Vincét, Horváth Zoltánt és Anikót Oslóban, és sorolhatnám. A helyzet pikantiériájához tartozik, hogy például Finnországban szinte kizárólag finn barátaim voltak akkoriban. Rengeteget segítettek. Ez olyan, mintha elhatároznám, hogy az erdélyi magyarok helyzetéről fogok filmet készíteni és ehhez a románok segítségét kérném... Persze, még itthonról felvettem a kapcsolatot levélben vagy telefonon néhány kisebbségi politikussal, minisztériumi tisztviselővel is. A többi ment magától. Adtak kézzől kézre. Szívesen és meglepő komolysággal, mint akik tudják, hogy ez a sorozat mennyire fontos lehet. De az előkészületeket nem akarom agyonmagyarázni. Mondhatom, több idő megy el a támogatók megszerzésére, egy-egy légitársaság vagy utazási iroda megnyerésére. A műsor – hogy szerénytelen legyek – szerintem is épkezláb, és minden egyes adás önálló filmnek és kereknek tűnik, de azért vigyázat: a *Minoritates Mundi* minden, csak nem tudományos. Sokszor inkább hangula-

tokat, érzéseket közvetít adatok helyett. Különben is az a tapasztalatom, hogy nem szabad adatokkal túlterhelni egy televíziós műsort. Az évszámok, statisztikai adatok és hasonló részletezések nem valók a képernyőre. A néző egyik fülén be, a másikon ki. Sokan mondják, hogy az a jó a sorozatban, hogy az utókor számára is dokumentálja a 20. század végi kisebbségi kérdéseket. Lehet, de elsősorban nem a dokumentumfilm alaposságával és tényszerűségével, hanem inkább az értelemre is ható érzelmi vonatkozásokkal, effektusokkal, a hétköznapi emberi megnyilvánulások bemutatásával. Ezt én fontosabbnak tartom. Amikor elhatároztam, hogy útjára indítom ezt a sorozatot, titkon azt tűztem ki célul magam elé, hogy felmutatom a világ békés oázisait, az együttélés és az autonómiák legszebb példáit, de őszintén és retusálás nélkül, úgy, hogy *egy*es nemzeteknek valósággal „kedve szotyanjon kisebbséget tartani”. Hogy az milyen jó dolog! Hogy attól mennyivel gazdagabb, vonzóbb, színesebb egy ország!

Ami pedig a tiszteletre méltó múlt századi, századfordulós északi utazókat illeti, nyomukba lépni kisebbségi ügyben nem biztos, hogy érdemes. Hiszen egészen más ügyben jártak ott. Nem mintha nem lenne az is izgalmas filmtéma. De ha már Finnországot emlegettem, hiszen valóban itt kezdtem a sorozatot, meg kell jegyezmem, hogy felületes iskolai tanulmányaink ellenére a finnek nem tartják magukat Skandináviához tartozóknak. Hogy nyelvileg nem, az természetes. De földrajzilag sem! Még akkor sem, ha sokáig Svédországhoz tartoztak. Így tehát a beidegződéseink ellenére jobb lesz „északi modellt” emlegetni. Ilyen persze nincs. Egészen más a kisebbségpolitika Finnországban, mint Svédországban, Norvégiában vagy Dániában. Ami közös és nagyon vonzó: az Északon meghonosodott szelídség, bölcs belátás, a másság már-már naivságig menő tisztelete.

Írod, hogy készülő kötetedet azt motiválja, hogy a kisebbségi sorsban élő magyarság lázasan keresi azokat a modelleket, amelyek jogos követeléseit alátámasztják. Elnézésemet kérem, de én ezt – nem kevés éllel és keserűséggel – korrigálnám. Szerintem nem a kisebbségben élő magyarság *keresi lázasan*, hanem a többség igyekszik *lázasan véka alá rejteni* ezeket a modelleket. Hiszen az önrendelkezési formák, a kisebb-nagyobb eltéréseket mutató, de tulajdonképpen egyazon elv alapján működő autonómiák evidenciák, a fejlett demokráciákban közismertek. Mindennek hatalmas szakirodalma van. Nagyon remélem, hogy a Magyarország határai körül élő magyarok legitim vezetőinek, hangadóinak, értelmiségi rétegeinek vannak információi arról, hogy létezik katalán, baszk és gallego autonómia Spanyolországban, hogy van dél-tiroli modell, ami a németek, olaszok és latinok egyenjogúságát garantálja, hogy miféle kulturális autonómiával rendelkeznek a svéd ajkúak Finnországban, hogy van már skót és walesi parlament, hogy a finnországi Turkuban hatalmas svéd egyetem működik, hogy a svájci bankjegyeken a 40–60 ezerre becsült rétorománok (romansok) kedvéért a névérték romansul is fel van tüntetve... Nem is sorolom tovább, te is unná. Ezek közismert dolgok. Illetve mindennek bárki utána tud nézni. Én a Minoritates Mundi sorozattal nem a kisebbségi jogküzdelemben edzett és elkötelezett vezetőknek tartok „autonómia-szemináriumot”, hanem a politikában és a nyugati demokráciákban talán kevésbé jártas, a szakirodalomhoz nem hozzáférő átlagnézőnek (kisebbséginek és többséginek) igyekszem ismereteket, olykor csak hangulatokat, benyomásokat továbbítani. Kedvcsinálónak. Mármint nem azért, hogy jókedve legyen, hanem hogy legyen kedve küzdeni a jogaiért. Hogy legyenek a közhelyeknél bővebb ismeretei, a mindennapos vitákban fogódzói, konkrét példái. Hogy érezze, hogy nincs egyedül. Hogy a világon együttvéve talán több

a „kisebbség”, mint a „többség”. Hogy a létező példák bizonyossága szerint az autonómia az egyetlen tartósan jó megoldás.

Persze, valóban nem mindegy, hogy például az RMDSZ egy konkrét jövőképhez igazított céltudatos programban melyik bevált autonómia modellt veszi mintának. Aminek eléréseért a szövetségi, a parlamentáris és a médiapolitizálás egész eszköztárát bevetheti. És amihez nem is annyira a kisebbségi, hanem sokkal inkább a többségi közvéleményt és politikai akaratot kell megnyernie. Ilyen szempontból valóban figyelemre méltóak az északi megoldások, ezek közül is leginkább a finnországi modell. Most nem beszélnék Svédországról és Norvégiáról, ahol a kisebbségpolitika (a lapp őslakosságnak biztosított különleges státuson és autonómián kívül) elsősorban a egyes bevándorlók szociális és kulturális integrációját igyekszik megoldani.

Dánia sem szolgálhat közvetlenül hasznosítható modellel. Ott ugyan két, kiemelkedően szép példát találunk a kisebbségek státusának rendezésére, de mindkettő meglehetősen partikuláris és nehezen alkalmazható a mi kelet-közép-európai, némiképpen elbalkániasított viszonyainkra. Az egyik az észak-schleswigi (tehát a Dániához csatolt területen élő), mintegy 15–20 ezer német irigylésre méltó helyzete. Ennek tükörképe a Németországban, a dán határ mentén élő dánoké. Mindkét kisebbséget (!) mindkét ország (!) kölcsönösen támogatja, a különben teljesen légiessült határ fölött átnyúlva. Méghozzá oly természetességgel, hogy a háború utáni megállapodások és az 1955-ös, áttörést hozó *Bonn-Koppenhága Nyilatkozat* óta jóformán össze sem mérik, hogy melyik fél mennyivel járul hozzá a maga és a szomszéd területén élő kisebbségek támogatásához. A két ország közt felosztott Schleswigben tehát államközi szerződés helyett inkább a *gentleman's agreement*, azaz a kölcsönös bizalmon alapuló, többnyire írásba sem

foglalt becsületbeli megállapodás révén került jó, vagy a mi szemszögünkben nézve nagyon-nagyon jó helyzetbe a németországi dán, illetve a dániai német kisebbség. Ez mind a két kisebbségnek messzemenően biztosítja a teljes értékű kisebbségi léthez való jogot, az anyanyelvi oktatást, a zavartalan kapcsolattartást az anyanemzettel, a kisebbségi intézményrendszer kiépítését. Mindezeket a jogokat a hatóság nem ellenőrizheti, nem szabályozhatja, nem korlátozhatja. A schleswigi példa nálunk legfeljebb a határ mentén, a néhány magyarországi román település esetén lenne alkalmazható, de Erdélyben csak akkor lehetett volna minta, ha a történelem úgy hozta volna, hogy Magyarország és Románia osztozik Észak- illetve Dél-Erdélyen... A másik, Dániával kapcsolatban felhozható, úgyszintén nem igazán követhető példa a Feröer-szigetek autonómiája, mert az fényévekre esik tőlünk, a mi viszonyainktól és geopolitikai helyzetünktől, a maga homogén, 45 ezernyi fürjszk lakosságával, kultúrájával, fürjszk nyelvvel, saját felségjeleivel, zászlajával, parlamentjével, postai bélyegeivel, pénzével (ami azonos értékű a dán koronával), sőt: saját útlevelével. A fürjszkeknek, ennek az ónorvég népnek ráadásul nincs anyaországa, hacsak vissza nem nyúlunk a vikingek korába. Az észak-atlanti szigetvilág e néhány parányi szigete, amit gyűjtőnéven nevezünk Feröernek, akkora belső önállósággal rendelkezik, hogy csak a fürjszk nép akaratán, a szavazatok árnyán múlik, hogy marad-e továbbra is a Dán Királyság fennhatósága alatt. Bár a *fennhatóság* itt a legkevésbé találó kifejezés, inkább laza szövetségről lehet beszélni.

A Magyarország határain túli, tömbben és szórványban élő magyarság számára tehát az északi kis népek és kisebbségek autonómiái közül valóban a finnországi svéd helyzet lehet a reálpolitikailag is követendő minta. Annál is inkább, mert a számarányok, Finnország és Svédország szomszédsága és tartós közös múltja döbbenetesen

emlékeztet a romániai etnikai számarányokra, Magyarország és Románia szomszédságára, Erdély tekintetében a szétválaszthatatlan történelemre. És mert Finnország egyaránt talált megoldást a tömbben és a szórványban élő svédajkúak számára! A finn jogalkotás alapvetően három kategória szerint szabályozza a nyelvhasználatot, illetve a kétnyelvűség közéleti érvényesítését: vannak finn, vannak svéd és vannak kétnyelvű városok és települések. Kétnyelvűnek minősül minden olyan település, ahol a másik nyelvközösséghez tartozók aránya megüti a 8 százalékot, vagy száma eléri a 3000 főt. De, mint mondtam, a bilingvizmust elősegítő törvényes szabályozástól függetlenül is egész Finnország hivatalosan kétnyelvű! Már az 1919-ben kelt alkotmány szerint is „a köztársaság *nemzeti* nyelve a finn és a svéd”.

A modellt egy levél keretében egyszerűen képtelenség elmondani. Ehhez egy kötet kellene. Tehát csak kiragadnék néhány tény, érdekességet, ízelítőül. Azt feltétlenül tudni kell, hogy Finnország hétszáz éven át Svédországhoz tartozott és ezalatt a svéd volt a hivatalos nyelv. Így a műveltebb finn rétegek is csakhamar elsvédesedtek, mint ahogy az egykori Pesten is sikk volt németül beszélni, vagy ahogy az erdélyi románság jó része is beszélt önként-önkéntelenül magyarul. 1809-ben Svédország elvesztette Finnországot, amely a cári birodalom autonóm nagyhercegsége lett. A polgárság egy része és az arisztokrácia szerette volna megtartani a svéd nyelvet a felsőbb társadalmi érintkezés szintjén, de a finnómán elit értelmiség minden erejét bevetette a finn nyelv használatának minél szélesebb kiterjesztéséért. Ez nem is annyira a svédek ellen, mint inkább III. Sándor cár oroszosítási törekvései ellen történt. Finnország 1920-tól tekinthető önálló, független államnak. Utoljára a 20-as, 30-as években voltak az országban utcai csetepaték, összekapások a svédek és finnek között, de a második világháború, a szovjet hó-

dítás elleni hősiesség és Karélia elvesztése (Sztálin a Szovjetunióhoz csatolta) végképp összekovácsolta a finnországi finnek és svédek. A svédek lélekszáma 1940-ben volt a legmagasabb, a háború alatt és közvetlenül utána fokozatosan csökkent. A nagy kivándorlási hullám a 60-as években történt, amikor a mezőgazdasági válság sújtotta Österbottenből hatvan-hetvenezer finnországi svéd ment át Svédországba. E veszteséget leszámítva a svéd ajkúak száma stabilnak, sőt manapság talán enyhén emelkedőnek mondható. Ma körülbelül 300 ezren vannak, tehát mintegy hatszor-hétszer kevesebben, mint a romániai magyarok. Hogy mi mindennel rendelkeznek, azt most nem győzném felsorolni. Inkább képzelj el mindent, ami belefér. Fejlett svéd kultúrát, jelentős irodalmat, temérdek újságot és folyóiratot (amelyek a finnek körében is népszerűek!), 350 svéd nyelvű általános iskolát, mintegy 6000 diákot befogadó svéd gimnáziumot... Gondolj a finn-svéd és svéd–finn kétnyelvű közúti és utcanévtáblákra, a turkui svéd egyetemre, a svéd nyelvű rádió- és televíziós programokra, a Helsinkiben működő két svéd főiskolára! Vagy például a politikai életben ott van az 1906-ban alapított Svenska Folkpartiet (a Svéd Néppárt), ami azóta is tagja a finnországi kormánykoalíciónak. Finnországban teljesen természetes, hogy a miniszterek egy jelentős része, természetesen nem a numerus clausus elve alapján, svéd ajkú. Amikor én a Minoritates Mundi epizódjait forgattam, történetesen a kultuszminiszter (!) és a honvédelmi miniszter (!) is svéd volt. Ez utóbbi ráadásul hölgy! Na, erről meg a katonaság jut eszembe: a svéd ajkú hadkötelesek még afelől is maguk dönthetnek, hogy a lakóhelyük szerinti körzetben katonáskodjanak, együtt a finn fiúkkal, vagy bevonuljanak a Dragsvikban működő kiképzőhelyre, ahol a kiképzési nyelv a svéd, és a tisztük is természetesen svéd nemzetiségűek... Ha valaki erre már nagyon csóválná a fejét, megnyugtatósára közlöm, hogy

a vezénylési nyelv azért itt is a finn, tehát nem fordulhat elő, hogy innen esetleg finn csapatba kerülve a svéd fiatal a *balra átra hátraarcot* csinálna... Az ålandi autonómiáról, gondolom, még szót ejtünk, de azt azért még gyorsan elmondom, hogy ez a terület demilitarizált, így az itteniek (akik mind svédek) egyáltalán nem teljesítenek katonai szolgálatot. Ezek után talán az sem lep meg senkit, hogy a helsinki parlamentben egyformán lehet és szokás finnül és svédül beszélni, a törvényeket és rendeleteket pedig természetesen mindkét hazai nyelven megjelentetik!

Hogy mi az, ami ezek után igazán meglepett? Két dolog. Illetve a két társnemzet. Egyrészt az, hogy mindezt nem csak tűrik, tolerálják, északi nagyvonalúsággal elnézik a finnek, hanem természetesnek, jogosnak és jó dolognak tartják. Tudatában vannak annak az értéknek is, amit a kétnyelvűség jelent. A svéd nyelv ismerete és a svéd kultúra Nyugattal, pontosabban a tőlük nyugatra eső Skandináviával kapcsolja őket össze. A svéd nyelv oktatása, minimum második nyelvként, Finnország-szerte, vagyis a csak finnek által lakott területeken is kötelező.

Másrészt – de ez már sokkal nehezebben magyarázható jelenség – megdőbentett a finnországi svédek változatos és bonyolult azonosságtudata. Először is nem tekintik és *nem is érzik* magukat kisebbségnek. A „kisebbség” kifejezéssel itt csínján kell bánni: Finnországban lehet kisebbség teszem azt a vakok és gyengénlátók csoportja, kisebbséget képeznek a szellemi fogyatékosok vagy a mozgássérültek... – csak a svéd ajkúak nem! Megfigyelheted, hogy magam is inkább a *svéd ajkú* kifejezést használom, és nem azt mondom, hogy *svéd*. Itt egészen más fogalomrendszerrel kell megbarátkozni, aminek összetett történelmi és kollektív-pszichológiai előzményei vannak. Ha egy finnországi svédőtől azt kérded, hogy „Uram, ön svéd?”, az esetek döntő többségében azt válaszolja, hogy „Nem uram, én finn vagyok.” Esetleg hozzáteszi, hogy

„svéd ajkú finn”. Ez korántsem azt jelenti, amit Ceaușescu oly forrón áhított: hogy minden romániai magyart tekintsenek *magyar ajkú román*nak... („român de expresie maghiar” – ugye emlékszünk...) Fából vaskarika! A fentebbi átlagfinn a kijelentésével egyszerűen olyasmit kíván kifejezésre juttatni, aminek megfejtéséhez némi tapasztalat, helyismeret, utánanézés és főként a kelet-európai beidegződések kikapcsolása szükségeltetik: 1. hogy ő nem svéd, mert hiszen nem svéd állampolgár. (Errefelé egyszerűen nincs egyértelmű különbségtétel a nemzet, nemzetiség és állampolgárság között. Ez még egy akármilyen angol nyelvű úrlap kitöltésekor is gondot okozhat...); 2. hogy ő nem kisebbségi, mert Finnországban a svédajkúság nem jelent kisebbségi helyzetet (a kisebbség kifejezés, mint mondtam, inkább a támogatásra szorulóakra utal); 3. hogy a finnországi svéd különben sem kisebbség, hiszen társ-nemzet. 4. hogy ő teljes jogú és teljes értékű finn állampolgár, aminek természetes velejárója az esetleges svédajkúság. Satöbbi.

A finnországi svéd, amikor a finnságát hangoztatja, holott svédül beszél, gondolkozik, esetleg homogén svéd környezetben is dolgozik, a finn állampolgárságát hangoztatja. Amire természetesen büszke. Nem csak azért, mert jól és otthon, a saját hazájában érzi magát, hanem ezzel azt is ki akarja fejezni, hogy ő nem a finnek jóvoltából az, ami. Neki ehhez az országhoz ugyanannyi történelmi joga és jussa van!

És miközben folyamatosan igyekeztem helyére tenni magamban, és saját terminológiánknak megfeleltetni ezt a látszólagos fogalmi zűrzavart, ezenközben egyszer sem találkoztam olyan finnországi svédvel (bocsánat: svéd ajkúval), aki ne lett volna rettenetesen oda a svédiségével! Ezt nagyon kifejezően tükrözi az is, milyen kínosan ügyelnek arra, hogy valami először svédül, és csak aztán legyen finnül kiírva, vagy fordítva. Voltam olyan vegyes-lakta vá-

roskában, ahol minden esztendőben buzgón számolják az újszülötteket, és a finn és svéd ajkúak imígyen változó, ide-oda billenő számaránya szerint csereberélik a táblákat... Annak részletezésével már nem akarom húzni az időt, hogy a finnországi svéd azonosságtudatnak a legkülönbözőbb változataival lehet találkozni, régióként, csoportonként és egyéenként. Ezt többnyire a lokálpatriotizmus foka dönti el, de a társadalmi és politikai kötődés a finnországiságot helyezi primátusra (Istenem, ez milyen megnyugtató érzés lehet!), nyelvi és kulturális szempontból viszont vagy az anyaországhoz, vagy globálisan a svéd-séghez, vagy a különállást hangoztatva a finnországi svéd etnikumhoz kapcsolódik.

Sajnos nem tudok kimerítően beszámolni neked a lappokról. Egyáltalán nem jártam be a Lappföldet. Épp csak megfordultam ott. Voltam egy kicsit a sarkkörön túl, megnéztem a híres Arkticum Múzeumot, Rovaniemiből hórobogókkal 50–60 km-eket száguldoztunk erre-arra egy befagyott folyó jegén, felkerestünk egy rénszarvastenyésztőt, ellátogattunk egy husky-farmra, húztam magam kutyaszánnal, rénszarvas-szánnal, megettem néhány szelet sült húst egy szegény szarvas fagyasztott combjából... – és nagyjából ennyire tellett a finnországi Lappföldön. Mindezt némi malíciával mondom, mert Finnországban mindössze pár ezer lapp, azaz számi él. Ma már persze nagy becsben tartják őket, igazi pozitív diszkriminációban részesülnek. De az igazság az, hogy évszázadokon keresztül nem bántak velük kesztyűs kézzel, amolyan harmadosztályú, tudatlan félvadaknak tartották őket. Remélem, a világ más sarkaiban nem csak akkor fogják szeretni a kisebbségeket, amikor már kihalófélben lévő muzeális ritkaságnak számítanak... Először kiirtjuk, aztán szeretjük... Kénytelen-kelletlen ez jutott eszembe a helsinki Néprajzi Múzeumban is! A fájdalmas viccelődést félretéve, az igazság az, hogy a lappok amolyan „skanzen-

néppé" váltak Finnországban. Ma már valósággal sikk lappnak lenni. Üzletileg is. Mézesmadzag turistáknak. Találkoztam olyan Helsinkiből Lappföldre telepedett házaspárral, ahol férj és feleség népművészeti ajándékboltból vásárolt csicsás számi (lapp) gúnyában fogadja a sarkkőri utazási irodákból kivezényelt japán turistákat, tegnapelőtt összecsapott, még gyantától könnyező kunyhóban. Leszázalékolt, áruházi rénszarvasbőrre ültetik, teáztatják, csipetnyi rénszarvashús-szeletkével etetik az egzotikumtól elgyönyörödő, vakuzgató vendégeket! Mondanom sem kell, hogy ez a házaspár annyira volt lapp, mint amennyire te vagy luxori kopt szerzetes. Szóval ma már olyan kevesen vannak, hogy kifizetődő üzleti vállalkozás beállni lappnak. Meg aztán: a megélhetés, az urbanizáció, a nagyvárosok vonzása miatt sokkal több lappal lehet találkozni a fővárosokban, például Oslóban, mint a hatalmas kiterjedésű, ezeket az országokat északon összefogó Lappföldön. A lappok a legszervezettebben Norvégiában élnek, és létszámuk mintegy tízszerese (kb. 40 ezer) a Finnországban élőknek. „Fővárosuk” Kautokeino, Norvégia legnagyobb, majdnem 10 ezer négyzetkilométernyi járásának központja, ahol szinte mindenki lapp. Itt működik a Lapp Parlament, az iskolákban számi nyelven folyik az oktatás, mindenféle kulturális szervezetük, sőt színházuk is van. És végre van lapp tanárképző főiskola is. Nem élnek rosszul, de a rendkívül magas norvég életszínvonalhoz képest azért mégsem fényesen. A főfoglalkozás még mindig a hagyományos réntenyésztés.

De annak, aki nem szociológiai vagy néprajzi kutatókat akar végezni, nem feltétlenül fontos Kautokeinóig felutaznia. Csak Oslóban legalább ötezer lapp él. Itt találkoztam pár éve a sorozatom egyik legkedvesebb szereplőjével, Ole Henrik Maggával, a norvégiai lappföldet akkoriban Oslóban képviselő politikussal és egyetemi tanárral, aki később a Lapp Parlament elnöke lett. Legalább egy év-

tizede ő a legnépszerűbb lapp Norvégiában. Tüntetően lapp népviseletben lépett be velünk az oslói parlamentbe, és akárhány bánatos jóját elénekelt volna nekünk, ha egy idő után én – avatatlan fülű – nem fordítom prózaibb, kisebbségpolitikai témákra a szót... Aztán irigykedve hallgattam, hogy ez a maroknyi nép hányféle nemzetközi szervezetben képviselteti magát, miként fogott össze az észak-amerikai indián őslakosság szervezeteivel, hogy 23 éve tagjai a Természeti Népek Világtanácsának, hogy létrehozták a Lapp Konferenciát és a Lapp Tanácsot, hogy kétévente öszlapp kongresszust tartanak... És hogy az egész világ tud róluk. Amikor arról kezdett mesélni, hogy neki libabőrös a háta a finnországi „üzletszerű lappkodástól”, tréfásan azzal vigasztaltam, hogy én cseppet sem lennék szomorú, ha a mócok árvalányhajás kalapban, alföldi bőgatyában, korondi korsókból töltögetnék a pálinkát az odacsődülő turistáknak...

Kérdeed, hogy a lappok mit tudnak rólunk, és hogy Lappföldön élnek-e magyarok? Hát nem tudom. Igaz ugyan, hogy Rovaniemiben felfedeztem egy magyar nevet a telefonkönyvben. Később Lukácsffy Kristóf, a Finnországi Magyarok Egyesületének elnöke visszaigazolta, hogy valóban elcsángált oda egy magyarjuk... De hát azt szoktam mondani, hogy magyarok csak a lakatlan szigetekeken nem élnek. Egyébként Ole Henrik Maggát is egy oslói magyar vendégtanár, Keresztes László professzor révén ismertem meg, mint ahogy az egyik oslói lapp klubba is egy ott élő magyar néprajzkutató és egyetemi tanár, Tatár Mária Magdolna révén kerültem el... Arra, hogy egy rénszarvaspásztor kapásból megmondaná, hogy mi távoli nyelvrokonok vagyunk, nem mernék megesküdni, de még nem találkoztam olyan városi lappal, aki ne szeretettel és rokonként fogadott volna. És az iskolázottabbak persze meglepően sokat tudnak rólunk, a finnugor rokonságról, no meg a szétszabdaltságunkról

is. Legutóbb, néhány hete, amikor megint Norvégiában jártam, az oslói számi közösség egyik jeles képviselője, aki a fővárosban és a környéken élő lappok körében szeretné terjeszteni, népszerűsíteni az eredeti népviseletet, a saját lakásában fogadott, forgatócsoportommal együtt. Ez Északon nagy szó, nem szokás az embert ismeretlenül, egy telefonbejelentkezés alapján otthon fogadni. És ez a gesztus nem a televíziónak, hanem nekünk, magyaroknak szólt!

Magad is tapasztalhattad a sokak által, pontosabban: a kelet-európai többségi nemzetek által annyira vitatott, sőt többnyire sziszteges pocskondiázott „pozitív diszkriminációt” Finnországban, ami az élet néhány területén privilégiumokat biztosít az őslakos lappok számára. Bizonyos hagyományos mesterségekre és üzletekre valóban kizárólagos igényt tartanak a lappok, hogy a kevés megélhetési forrásból mások ne meríthessenek. Más kérdés, hogy nem is igen akad olyan vantaai finn vagy mondjuk turkui svéd, aki elmenne a sarkkörön túlra málnászni vagy rénszarvasokat terelgetni. A baj csak azzal van, hogy maguk a lappok sem tudnak már megegyezni abban, hogy ki tekinthető lappnak és ki nem. Időnként hatalmas politikai viták folynak arról, hogy az-e a lapp, aki annak tartja magát, vagy csak aki ezt bizonyítani is tudja, kizárólagos szempont lehet-e a nyelvtudás vagy sem (a finnországi lappok jó része finnül beszél, a svédországiak java része svédül stb...), elég-e a lapp származástudat, vagy ehhez több is kell, kije legyen az embernek visszamenőleg lapp és így tovább... A legnagyobb viták a rénszarvastenyésztés joga körül zajlanak. Ez valóban a lappok privilégiuma, de mint mondtam, nehéz eldönteni, hogy ki számít vérbeli lappnak. Az északi területek infrastrukturális fejlesztése, a hómobilok ingyenes vagy fityingekért történő juttatása, a részben kiépült és még mindig fejlesztésre szoruló iskolahálózat, a gyermek- és ifjúsági könyvek valamint a tan-

könyvek számi nyelvű kiadása, természetesen, a lappok miatti finn lelkiismeret-furdalást és a költséges pozitív diszkriminációt tükrözik. Hogy mindezt: a kulturális, gazdasági és adminisztratív autonómiát értékeli-e a lappok, arra nem is válaszolok. Nyilván te is költői kérdésnek szántad...

(A következő számunkban folytatjuk.)

CSELÉNYI LÁSZLÓ

K: Scruton Roger

341. 140. 1

ca^{ln}

A RÉGI INTERNACIONALIZMUS – ÉS AZ ÚJ*

Roger Scruton angol író, a *Salisbury Review* főszerkesztője jól ismert lapunk olvasói előtt. A konzervativizmusról szóló könyve (*Mi a konzervativizmus*, *Ozirisz*, 1997.), és előadásai szélesebb körben is ismertté tették Magyarországon. Scruton, aki regényt és operát is írt, de egyben a brit Konzervatív Párt szellemi hátterének egyik legmarkánsabb teoretikusa, itt következő írásában az Európai Unió egyik alapelvét, a szubszidiaritást veszi bonckés alá. Az írás a túlzott integrációval kapcsolatos brit aggályok egyik legvilágosabb megfogalmazása, világtörténelmi távlattal. Mint a jó vezércikkek, lendületes, leegyszerűsítő, provokatív. Örülnénk neki, ha aggályaira hasonló színvonalú válasz érkezne hozzánk. Nem kétséges, hogy felvetésein el kell gondolkodnunk.

Gyakran hallunk mostanában a nacionalizmus veszélyeiről. Szinte alig telik el nap anélkül, hogy ne érkeznének nyomasztó hírek a szerbek kegyetlenkedéseiről Boszniában és Koszovóban; vagy az afrikai véres törzsi összecsapásokról, melyek a kontinens egyensúlyát veszélyeztetik; vagy a Franciaországban és Németországban megjelenő újfajta és alattomos fajgyűlöletről, mely a nemzeti lojalitás áruhájában tetszeleg. Bizony semmi kétség nem fér hozzá, a nacionalizmustól gyakran kell tartani. Mivel ez az erő, mely az embereket összefogja és területi követelésekre készíti. Másfelől azonban bizonyos körül-

* A szerző és a *Salisbury Review* engedélyével. Megjelent: *The Salisbury Review*, 1999. tavaszi szám.

mények között az emberek joggal lépnek fel területi követelésekkel, joggal tömörülnek, hogy egységes „mi”-ként szálljanak szembe azokkal, akik veszélyt jelentenek rájuk nézve. Ilyen körülmények között a nacionalizmus már nem is tűnik annyira rossznak. Voltaképpen, ha kívülről vizsgáljuk a kérdést, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a nacionalizmus önmagában se jónak, se rossznak nem tekinthető, hanem egyszerűen a modern világ természetes velejárója. Az ember ellenségei nacionalizmusát gyűlöli, de barátai nacionalizmusa ellen nincs kifogása.

Természetesen ezzel nem mondtunk el mindent. Egy angol számára például nehéz nacionalistának lenni. Mivelhogy az angol nemzet mint olyan nem létezik. Anglia az azóta megszűnt Birodalom központja. A mi országunk földrajzilag tekintve: Nagy-Britannia, politikailag nézve Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságáról beszélünk; kulturálisan viszont sehol sincs, vagy épp ellenkezőleg, mindenütt jelen van, minden nemzetközi kormányalakítás kiindulási pontja és példája. Egy angol lehet hazafi, elkötelezettje a helyi lojalitásoknak, büszke védelmezője honfitársai területi és történelmi jogainak. Feltéve, hogy tudja, kik a honfitársai. Bizonyos okok miatt ide kell sorolnunk a skótokat és walesieket, de másfelől nem zárhatjuk ki az ausztrálokat és új-zélandiakat sem, legalábbis egy részüket; nem szabad megfélemedkeznünk a Falkland-szigetek és Szent Ilona lakóiról sem. Ugyanakkor azonban sok Angliában élő embernek esze ágában sincs magát angolnak vallani, ragaszkodnak a Pakisztánban, Bangladesben vagy Jamaikában formált identitásukhoz, olyannyira, hogy még az is előfordulhat, hogy Jemenbe utaznak, csak azért, hogy felrobbantsák az angol követséget az iszlám *umma* nevében. Vajon őket honfitársainknak kell-e tekintenünk?

A modern világ több országában hasonló problémákkal találkozunk. Elképzelhető, hogy egy indiai bizonyos

okok miatt, bizonyos társaságban indiainak vallja magát, más okok miatt viszont szikhnek vagy kasmírinak. A helyi lojalitások gyakran más lojalitásokkal összefonódva jelentkeznek. A tényleges kérdés az, hogy mennyire tudjuk saját lojalitásunk határait kitágítani, hogy esetleg olyanoknak is helyet adjunk, akik egyébként idegenek, mások, akár ellenségek. A felvilágosodás korának nagy reménye az volt, hogy sikerül majd a lojalitások határait úgy kitágítani, hogy senki sem lesz többé ellenségnek tekinthető. Kant számára ez jelentette az „örök béke” receptjét. Sajnos a történelem egyáltalán nem igazolta a filozófus optimizmusát.

Sokat hallottunk a nacionalizmus veszélyeiről. No, de mi a helyzet az internacionalizmus veszélyeivel? Annyi biztos, legalább foglalkoznunk kellene vele. Hiszen egy internacionalista doktrína hajtotta rabszolgasorba Európa népeit nem is olyan régen. Valójában, a kommunisták átvették a marxizmusból az internacionlizmus legáltalánosabb formáját, ami valaha is létezett. Ők Kanttal ellentétben nem akarták kiterjeszteni a lojalitásokat, áttörve a határokat, egyiket a másik után, hogy az egész civilizált világot összefoghassák. Ők egy *másfajta lojalításra* épített politikai rendszert akartak létrehozni. Olyant, ami nem kötődik sem helyhez, sem néphez, hanem kizárólag egy osztályhoz. A marxista számára a proletariátus testesítette meg az internacionalista osztályt, és az ő osztályérdeke, legalábbis úgy gondolták, mintegy automatikusan túlterjed majd a határokon, egyúttal meg is szüntette azokat. Az egyik országban kitörő forradalom minden országra áttérjed majd, vélték a marxisták, következésképpen a nemzeti határok eltűnnek, hiszen nem lesz rájuk többet szükség.

Most már mindnyájunk számára világos, hogy milyen károkat okozott ez az eszme. Hetven éven át a szovjet kommunista párt úgy működött, mintha a világforra-

KÉTFEJŰ KÉPZELETBELI ÁLLATFIGURA
Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező, kora rézkor, Kr. e. 4300 k.

dalom lenne a végső cél, mintha a proletariátus a világon mindenütt csak erre várna, mintha az oroszok imperialista törekvései mindenki felszabadításával lennének azonosak. Ez volt az egyetlen és leglényegesebb oka minden háborúnak és katasztrófának századunkban.

A kommunista kísérlet bizonyos vonásai az internationalizmus annak a másik formájára jellemzők, amely most fokozatosan terjeszkedik kontinensünkön. Az osztályharc és osztályhűség első és legfontosabb következménye, hogy a törvények tekintélyüket veszítik. A marxista-leninista eszme a törvényeket kizárólag az osztályelnyomás eszközének tekinti, amelyek a burzsoázia tulajdonjogait hivatottak védelmezni. Arra szolgálnak, hogy „a termelés antagonisztikus viszonyai között” a konfliktusokat szabályozzák. A konfliktusok felszámolásával nincs többé szükség a törvényekre. Tehát minden államban a kommunista

hatalomátvétel első eredménye, amit Lenin „a törvények elsorvadásának” nevez: azaz a törvények helyett az önkényuralom lép életbe. A kommunista államban a törvény pusztá fikció, része annak a szemfényvesztésnek, melynek leple alatt minden erőszakos cselekmény büntetlenül folyhat. Lám, micsoda különbség van a kommunista internacionálé és a Kant által megálmodott rendszer között, ahol a lojalítások kitágulása egy mindent átfogó törvényes rend általános elfogadásával valósul meg.

A kommunista internacionálé második következménye az volt, hogy minden természetes lojalitást veszélyesnek tekintett a rendszer uralmára nézve. A proletariátusnak a kommunista pártot felszabadítóként, valamennyi munkást pedig testvérként kellett tekintenie.

A munkásosztályon belül ez a fajta testvériség sosem működött igazán. Lojalitásaik sokkal behatároltabbak és gyanakvóbbak, mint a burzsoáziáé. Nem csoda, hogy a kommunista politika elsősorban megosztani akarta a proletariátust, hogy ha már a párthoz és az internacionalista célokhoz való lojalitásukkal nem számolhatott, legalább azt elérje, hogy semmihez és senkihez se legyenek lojálisak. Ezt sikerült is elérniük, olyan megmérgezett közösséget hagyva maguk után, mint például az orosz társadalom, ahol senki sem tesz semmit senkiért, saját magát és legszűkebb családját kivéve. Ilyen körülmények között a nemzeti érzés szinte az egyetlen gyenge gyógyír a hetvenéves sebre: egyike azoknak a kevés tartalékoknak, melybe belefér az a mások iránt érzett lojalítás, amely a modern társadalom alapja.

A kommunizmus egy másik következménye is figyelemreméltó. A kommunisták, egy-két kivételtől eltekintve képtelenek voltak Európában a nemzeti államokat felszámolni. Nyelvük, földrajzi helyzetük és történelmük, a nemzetközi nyomás miatt nem lehet bekebelezni Lengyelországot vagy Magyarországot a Szovjetunióba. Ehelyett,

ezeket a befolyásuk alatt álló nemzeti államokat a kommunisták úgy tekintették, mint „korlátozott szuverenitású államok”-at ahogy Brezsnyev mondta Csehszlovákia megszállása idején. Kelet- és Közép-Európa kommunista országai önállóan dönthettek minden olyan ügyben, amely nem érintette a Kommunista Párt szabályait. Azonban semmiben, ami a tényleges identitásukat és függetlenségüket illette, nem voltak szabadok. Ráadásul Moszkva döntötte el, hogy mi az, ami érinti és mi az, ami nem érinti függetlenségüket. Ha jobban elgondolkozunk ezeken a tényeken, rögtön rá kell jönnünk, hogy a korlátozott szuverenitás gyakorlatilag minden volt, csak szuverenitás nem.

Mindezek a következmények ártalmasak, és mindenki, aki benne élt a kommunista rendszerben, ártalmasnak ítélte őket. A kérdés csak az, hogy ezek a következmények vajon az internacionalizmusnak, vagy csak az internacionalizmus kommunista változatának a következményei. Ez további kérdéseket von maga után. Az első, hogy a törvény mitől vagy milyen feltételek mellett képes vitás kérdések rendezésére, üzleti akciók szabályozására, emberi normák meghatározására. És hogy vajon a törvény vagy a hatalom-e az alkalmasabb eszköz? Másodszor, hogy a lojalitás és közösségi szellem gyökerei hol keresendők, milyen körülmények szükségesek ahhoz, hogy az emberek idegenekért tegyenek valamit, vagy hogy áldozatot hozzanak a közös jóért? Harmadszor, lehetséges-e, és ha igen, hogyan, elkerülni azt, hogy az internacionalizmus ne korlátozza a népek szuverenitását, amikor azok a számukra lényeges következményekkel járó ügyekben önálló döntést akarnak hozni?

Ezeket a kérdéseket a modern politikusok nem teszik fel. Azok meg főleg nem, akik az Európai Unió új nemzetközi rendszerének elkötelezett hívei. Pedig valószínűleg fel kell tennünk őket, ha kontinensünk történelméhez hűségesek akarunk maradni és ha nem akarjuk, hogy

halottaink és sebesültjeink áldozata hiábavalónak bizonyuljon.

Először is itt van a törvényesség kérdése. Teljesen világos, hogy a törvények nem attól léteznek, mert egyszer egy bürokrata leírta és kifüggesztette őket valahol egy hivatalban. A törvény csak akkor él, ha érvényt szereznek neki; és csak *törvényként* lehet neki érvényt szerezni. Ez annyit jelent, hogy mindazok, akik a törvényalkotással, a törvények megvitatásával és alkalmazásával, illetve érvényre juttatásával vannak megbízva, azok sem vonhatják ki magukat ezek alól a törvények alól. Az intézmények bonyolult és egymással összefüggő rendszerére van szükség ahhoz, hogy a törvény törvényként jusson érvényre és ne önkényes erőszakként. Képzeljünk csak el egyet a lehetőségek közül. Adott egy törvény, mely tiltja a megvesztegetést. Johnt letartóztatják, mert megvesztegette a polgármestert, hogy építési engedélyt kapjon. De azt a rendőrt is megvesztegette, aki letartóztatja. Mivel a rendőr a törvény képviselője, nem lehet ellene vádat emelni, így John ellen sem folytatódik az eljárás. A kommunizmus alatt az ügyek ilyenfajta elintézési módja teljesen megszokott volt, ma is így van ez Olaszország vidéki területein. És amikor a vidéki Olaszország New Yorkba költözik, akkor New Yorkban is ez lesz az elfogadott. Ez azonban az igazságszolgáltatás megcsúfolása.

Egy szó, mint száz, a törvény csak ott működik, ahol a törvény képviselői és végrehajtói tiszteletben tartják és érvényt szereznek a törvényes útnak. Hogyan is születik ez az érzés, amit a németek *Rechtsgefühl*nek hívnak? Úgy tetszik, hogy a törvénytisztelő embereket a törvények iránti alázat hívja életre. Meg kell felelniük az *elvárásoknak*. No, de kik várják el tőlük? És kik szabják meg a mércét? Kant úgy gondolta, hogy az Értelem szabta elvárásoknak kell megfelelni. No, de még ha így lenne is, a történelem során már kiderült, hogy az Értelem kevés az engedelmes-

séghez. Kell egy közmegegyezéssel létrejött törvénytisztelő hangulat, amelyben az ember meg akar felelni a mások elvárásainak. És ezzel megint visszakanyarodunk az eredeti kérdéshez: kik ezek a mások?

A nyilvánvaló válasz: azoknak az elvárásainak akarunk megfelelni, *akikhez tartozunk*. Különbséget teszünk a mieink és a nem mieink között. És ebben benne van az is, hogy azoknak a véleményére adunk, akiket magunkhoz közelállónak tartunk. Az értelmiség, az üzletemberek és az arisztokraták könnyen közösséget találnak multinacionális csoportokkal. A határokon át mérik össze magukat a többiekkel, kelnek versenyre velük, hiszen ez munkájuk természetéből magától értetődően adódik. Ugyanez nem érvényes az átlagpolgárokra. Az ő világukban az összetartozást a helyi, nyelvi korlátok, a hagyományok vagy családi kötelek szabják meg. És az átlagemberek vannak többségben, vagyis az ő törvénytiszteletük nagyon nagy szerepet játszik. Ugyanis a nemzeti összetartozás bizonyos elemei szükséges előfeltételei a törvénynek, még a nemzetközi törvényeknek is, amelyek szintén valamelyest helyi alapokon nyugszanak.

Ez nem cáfolja a sikeres nemzetközi igazságszolgáltatás létét. Mindenesetre érdemes megvizsgálni, hogy mit is értettünk a sikeren a múltban. Négy kiemelkedő példát említhetünk: a római jogot, az angol jogot az egyházi jogot és a seriát. A római és az angol jogból törvények egész rendszerét terjesztették el szerte a világban azok, akik számára ez a jog civilizációjuk felsőbbrendűségét és imperiális hatalmuk igazolását jelentette. Egyik törvényhozási rendszernek sem sikerült a békét megteremtenie a világban, aminek alapvetően két oka volt: az egyik, hogy ez a feladat a nagyvárosok polgáraitra várt, a másik, hogy mindkét rendszerbe belefértek a helyi törvények is, melyek a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodtak. (ez volt a *ius gentium* a rómaiaknál). A rómaiak csakúgy, mint az ango-

lok, pontosan azért támogatták az átfogó törvény típusát, mert ők magukat elkülönítették, felsőbbrendűnek tartották az uralmuk alatt lévő népekhez képest. Az ő nemzetközi igazságszolgáltatásuk saját nemzeti összetartozásuk egyik verziója volt, és a birodalom összeomlásával a törvények is érvényüket veszítették.

Az egyházi és a seria-törvények sokkal mélyebben egyetemesebbek. Az előbbi nagyon sokat átvett a római jogból, és nagyon hamar háttérbe szorult az európai államok világi törvényeivel szemben. A második az iszlám országokban dominált, és talán ez áll legközelebb a tényleges nemzetközi joghoz, lévén hogy nem függvénye semmiféle nemzeti lojalitásnak. Tekintélyét egy másfajta lojalitás adja: nevezetesen az Istenhez való hűség és a prófétán keresztül kinyilatkoztatott isteni ígéhez való hűség. Ez azonban még semmiféle alapot nem ad arra, hogy feltételezzük egy nemzetközi és világi törvény lehetőségét, ami ugyancsak független lehet minden szinten a nemzeti hűségtől. Épp ellenkezőleg: a régi török törvényhozás, amely megpróbálta tiszteletben tartani a seriát, kénytelen volt a törvény vallásos részét különválasztani a különböző közösségek vagy *millet*lek törvényhozásától (az arab millahból, ami hitközösséget jelent), mivel azok nem voltak hajlandóak magukat az iszlám parancsolatainak alávetni.

Ha a internacionalizmus jogtörténetét megvizsgáljuk, nem sok alapunk marad azt feltételezni, hogy az internacionalizmus, mint olyan valójában létezett erős imperiális hatalom nélkül. Tény, hogy egy ilyen hatalom megszűnése után a nemzetek egymástól függetlenné válva megőrizhetik a hasonló törvényhozási rendszert. Utoljára erre Napóleon diktatúrájának bukása után Franciaországban került sor. Napóleonnak sikerült a *Code Napoléont* több európai országban is meghonosíttatni, és ezek a törvények az országok függetlenségének visszanyerése után is

érvényben maradtak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elfogadták a jogi közösséget, vagy hogy a törvény szellemét ténylegesen magukévá tették volna, függetlenül saját helyi lojalitásaiktól.

A mai Európában most mégis arra próbálnak kísérletet tenni, hogy létrehozzanak egy jogrendszert és érvényt is szerezzenek neki, anélkül, hogy bármiféle, az emberek számára felismerhető lojalitásokhoz kössék. Nincs semmiféle imperiális hatalom, mint ahogy a civilizációs misszióval megáldott törvényhozókat sem fogja összetartani semmi, ami a rómaiakat a rómaiakhoz, az angolokat az angolokhoz kötötte. Csak a bürokraták vannak, ráadásul egy olyan országban, mint Belgium, amelyik mindig is hírhedten képtelen volt bármiféle nemzeti egységet teremteni. És ezeknek a bürokratáknak a rendeletei burjánzanak a nemzeti különbségeket vagy a meglévő törvényességre való igényt teljesen figyelmen kívül hagyva, nem is igazán törődve azzal, hogy követőre találjanak. Ennek eredménye, hogy a törvénytisztelet fokozatosan felszámolódik, és egy újfajta korrupció jelenik meg – a bürokrácia maffiájával –, amely az akcióit újabb és újabb törvények életbeléptetésével leplezi. Ezeknek a törvényeknek természetesen senki sem engedelmeskedik, legkevésbé a bürokraták. Ilyen körülmények között szinte meglepő, hogy az EU költségvetésének nem a 60%-a, hanem csak 30%-a hiányzik.

Létezik-e egyáltalán az a közszellem, amelynek alapja ez az internacionalista eszme? Első pillantásra úgy tűnik, hogy bizony létezik. Századunkban a közérdekeket leginkább szem előtt tartó mozgalmak céljaikat tekintve meglehetősen internacionalista jellegűek: az olimpiai mozgalom, a Vöröskereszt, az ENSZ és a találónan elnevezett Médecins sans Frontières. Azonban e mozgalmak egyike sem lehetett volna sikeres, ha nem a nemzeti érzelmekre alapoz, ha nem az ösztönzi, mint például a vallás a Vörös-

keresztet. Az olimpiai mozgalom is internacionalista együttműködést akar megvalósítani, sokkal inkább erősítve, mint megszüntetve a nemzeti büszkeséget: hiszen a nemzetközi sportversenyeken az elengedhetetlen. És mint ahogy a Berlieni Olimpiai Játékokon is világosan kiderült, ez egészen a nacionalista túlkapasokig fajulhat.

Továbbá a közszellem nemzeti sajátosság. Nem egyforma mértékben és nem mindenki rendelkezik vele. Bizony nagy különbség, hogy valaki számára a család az egyetlen forrása és célja a társadalmi lojalitásnak, vagy hogy idegenek felé is el tudja kötelezni magát. A szicíliaiak, akik az első kategóriába tartoznak, rengeteg kárt okoztak Amerikában, ahol olyan emberek élnek körülöttük, akik viszont a második kategóriába tartoznak, és így teljesen védtelenek velük szemben. Európában az új nemzetközi jogrendszerben érdekes határvonal húzódik, amely elkülöníti a *Langue d'oc*-ot a *Langue d'oeil*-től, valamint a német nyelvterületeken élő népeket a latin és görög nyelvterületeken élőktől. A határvonal felett alig van korrupció, míg alatta a korrupció szerves része az ügyek intézésének. (Ez indokolja a mindössze 30%-os költségvetési hiányt, ha az EU felső határa Lyonnál húzódna, legalább 70%-os hiánnyal kellene számolni.)

Elgondolkodva a fenti tényeken és olyan országok, mint Anglia, Svájc, a skandináv államok és az USA közszellemének történetén, mivel leginkább ezekben az országokban él a közszellem, rá kell jönnünk, hogy az internacionalizmus önmagában nem valószínű, hogy elég a közszellem létrejöttéhez, hacsak nem számíthat valamilyen helyi forrásból származó erkölcsi alapra. A közszellem eredetileg helyi eredetű, aminek létrejöttét nagymértékben segíti a hideg éghajlat és az önsanyargató protestáns alkat. Exportálható a naposabb és boldogabb vidékekre, de csak akkor, ha rendíthetetlen és önmegtartóztatásra hajlamos misszionáriusok közvetítik.

Végül, a szuverenitás kérdése. Elég nyilvánvaló, hogy a nagy birodalmak csökkentik a szuverenitást. Mégpedig a központi hatalom szuverenitásának erősítésével. Létezik-e a szuverenitás egyenletes megoszlása, amellyel minden, a rendszerbe belépő tagállam egyetért, és amely nem kerül egy központi testület irányítása alá? A válasz igen, de csak abban az esetben, ha egy ilyen központi hatalom nem létezik: hogyha van valamiféle fókuszuk az érdekeknek, mely egyáltalán nem politikai, nem kötődik sem helyhez, sem időhöz, sem hivatalhoz, és felette áll minden emberi ellentétnek. Az iszlámnak egyetlenegyszer sikerült ezt megvalósítania: a szuverenitás egyenletes megoszlását, amelyben minden hatalom Istené volt. Tudjuk azonban, hogy ez rövid ideig tartott, és nem éleszthető fel. Nyilvánvalóan lehetetlen elképzelni a közös szuverenitás világi rendszerét központi végrehajtó és jogi hatalom nélkül. Az Egyesült Államok tapasztalata is ezt erősíti meg, egy szövetségi testületnek átengedett szuverenitás a hatalomról való lemondással egyenlő, az államok uniója elveszti a hatalmat, melyet a szövetségi kormány megnyer. És az a hatalom, mely egyszer elveszett, többé vissza nem szereshető. Bizonyos mértékig ennek az eredménye volt a polgárháború is, melynek végén az államok csak névleges szuverenitásukat szereztek vissza.

Az EU azt akarja elhíttetni, hogy ez nem szükségszerű. Egy különös elvet hívnak segítségül, az úgynevezett „szubszidiaritás” elvét, hogy megmagyarázzák álláspontjukat. Ennek eredete XI. Pius pápa 1931-es pápai körlevelében található, ahol a pápa azt fejtegeti, hogy minden politikai rendezésre vonatkozó döntést a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni, azaz olyanoknak kell döntenet, akiket nem vádolhatnak a többiek elfogultsággal.

A baj csak az, hogy a szubszidiaritás önmagában nem jogi fogalom. Mik azok a dolgok, melyek *nekünk* számítanak, de *nekik* nem? És mit is jelent pontosan a „legala-

csonyabb" szint? Egyáltalán, minek kell alacsony és magas szintről beszélni, ha még csak utalni sem akarunk a legfelsőbb és szuverén csúcsra? Egyébként is ki dönti el, hogy a „járulékoság” érvényes? Úgy tűnik, hogy kizárólag az Európai Bizottság, vagyis az a központi szerv, ahol az igazi szuverenitás kicsúcsosodik. Ha csak akkor dönthetünk szabadon bizonyos ügyekben, amikor az EB hozzájárul, akkor szabadságunk nem tényleges, hiszen voltaképpen az EB dönt. Csakúgy, mint Brezsnyev „korlátozott szuverén államai” esetében, a járulékoság nem szuverenitás, hanem egy önámító hazugság, amellyel elnyomásunkat próbáljuk saját magunkkal elfogadtatni.

A szuverenitás kérdését sosem tették fel helyesen, és sosem sikerült megválaszolni az internacionalisták elképzelése szerint: azaz adjuk meg a szuverenitást mindazoknak akik igénylik, de internacionalista szabályok keretein belül. Ez nagyon lényeges, ugyanis rámutat az internacionalizmus egyik legnagyobb veszélyére: azaz arra, hogy az emberek belekerülnek egy nemzeteket átszövő hálóba, azt gondolván, hogy erejüket és lehetőségeiket fokozzák, majd kénytelenek rájönni, hogy mind erejük, mind lehetőségeik sorvadnak. Aztán egy ponton arra is ráébrednek, hogy egy olyan hatalomnak vannak alárendelve, amellyel nem éreznek és nem is érezhetnek semmiféle ösztönös közösséget – hiszen a közösségi érzés helyi, történelmi jelenség, és előírásra nem működik. Háborúra azonban vezethet, mint például az USA esetében történt.

Mindez fel kellene hogy keltse gyanakvásunkat az internacionalista eszmével kapcsolatban. Még ha arra gondolunk is, hogy az internacionalizmus új formáinak nem sok közülük van a kommunisták arcátlan üzelméhez, csak fel kell tennünk magunknak a kérdést, mai poszt-modern világunkban milyen tényleges érdekek a mozgatórugói az internacionalista terveknek és eszméknek. Itt azonban két dolgot el kell különítenünk egymástól: a koz-

mopolitizmust és az internacionalizmust. A kozmopolita az olyan valaki, aki mindenütt otthon van, aki az emberi létet annak minden békés formájában értékeli, aki érzelmileg kötődik különböző népek szokásaihoz, nyelvéhez és kultúrájához. Az európai művészet és kultúra mindig is kozmopolita volt. Klasszikus zenénk szabadon terjedt a kultúrákon át, nem pusztítva, hanem magába fogadva, gazdagítva őket. Ugyanez mondható el művészetünkről, építészetünkről és vallásunkról.

A kozmopolita nacionalista, abban az értelemben, hogy hisz a saját nemzetében. De hisz az összes többi nemzetben is, legyen az a világ bármelyik sarkában, joggal érzi magáénak. Egy ország hazafia, de sok másik nacionalistája.

Az internacionalista olyan valaki, aki fel akarja számolni a népek közti különbségeket, aki sehol sem érzi otthon magát, hiszen mindenütt idegen. Számára a világ egy hatalmas rendszer, ahol mindenki egyformán vásárló, fogyasztó, az igények és szükségletek teremtménye. Boldog, ha átplántálhat embereket egyik helyről a másikra, ha felszámolhatja a helyi kötelékeket, ha a határokat és szokásokat a gazdasági fejlődés kérlelhetetlen folyamata szerint alakíthatja.

Jelenlegi világunk internacionalistájának két legfontosabb típusát különböztetjük meg: a multimilliomos üzletembert és a popsztárt. Mindketten világméretű erők teremtményei és mozgatói. Mindketten elkötelezett hívei a helyi érdekek felszámolásának és termékeik egyetemes terjesztésének. Ha hagyjuk őket érvényesülni, bolygónk arculata teljesen meg fog változni. Minden, ami helyi, el fog tűnni. Egyetlen nyelv, egyfajta zene, egyfajta építészet, egyfajta bevásárlóközpont uralja majd a Földet. Az emberek pedig majd vad hajszában rohagnak egyik helyről a másikra, de hiába, mindenütt ugyanazt fogják találni, miközben elveszítik minden helyi kötődésüket,

ami életük értelmét adta. Idegenként fogják élni életüket az idegeneket futószalagon előállító nagy világ-üzemben.

Az EU mögött találjuk Európát, Japán és Amerika nagyvállalatait, amelyek az EU állandó bővítését erőltesik, remélve, hogy az EU törvényhozó hatalma révén a piacot számukra kedvező módon alakíthatják. Ezek között a nagyvállalatok között találjuk az áruházláncokat, az autógyárakat, a világméretben forgalmazott áruk szállítóit, a szórakoztatóiparból hasznot húzókat, akik mindent uniformizálni akarnak, ezzel biztosítva „egyenletes piacot” maximális árumennyiségnek. Valóban ezt az irányt akarjuk követni, és veszni hagyni mindazt, ami jellegzetes volt az életünkben, történelmünket, hagyományainkat, feladni azokat az összetartó érdekeket, melyektől Európa Európa lett? Ez az a kérdés, amelyet nekünk, angoloknak meg kell gondolnunk.

ROGER SCRUTON

(FORDÍTOTTA KESZTHELYI KLÁRA)

k: Miklós Endre

Tanulmány Várkonyi Nándorral

VÁRKONYI NÁNDOR, AZ ISTENI KÖNYVTÁROS*

(1896. Pécs – 1975. Pécs)

Égen madárhiány eped,
a nincs-világot sokszorozza.
Kitáruul arcod utcahossza
a népes elmén átvezet

átszel minden játszóteret
végül jelekből kibogozva
röpíti láb alatt a pusztá
s a végtelenség rámered

vagy ő nyilall határtalanba
mi kéz nélkül zsong mint a lant
s a kéznek elveszett a lantja –

nincs pusztá itt, nincs fönt s alant,
hajlék se zár védett világot
de az sincs többé, aki fázott.

(Weöres Sándor)¹

* Kodolányi János a *Vízöntő* (*Vízözön*) című regényében a Várkonyi Nándor alakjáról formázott Ur-B'an-t nevezi „isteni könyvtáros”-nak. – Ez a tanulmány egy mai magyar gondolkodókról tervezett sorozat része. Elkészült: *Hamvas Béla, az óceán (részletei a Magyar Szemle 1997/1–2, az Új Forrás 1997/3 számaiban és a „Nevezetes Névtelen” kötetben, 1999)*, *Karácsony Sándor, az embertárs (Magyar Szemle 1998/7–8)*, *Szabó Lajos, a fundamentum (Magyar Szemle 1998/11–12, 1999/1–2.)*. Tervezett további darabjai: *Kerényi Károly, a múzsavezető*, *Fülep Lajos, az utolsó magyar király*.

Felhőkakukkvár

Aki a világot széthullottnak látja, noha tudja, hogy egy, mi mást tehetne, mint hogy tájékozódni próbál a zűrzavarban? „Az egyetlen világnak számos aspektusa van, ezek egy-egy diszciplína szerint rendezhetők is – de melyik az igazi? Melyik ad értelmet életemnek, s teremt végre-valahára békességet bennem?”² Várkonyi Nándornak, e mondat írójának a számára ez a rendezés tehát nem valamiféle steril ismeretelméleti probléma, hanem létkérdés.³

A politikus ilyen esetben pártot alapít. A természettudós kísérletezni kezd. A filozófus deduktív rendszert épít. Várkonyi Nándor számára a világot a könyvtár foglalja össze, rendeznie ezt kellene, ám sokáig nemigen boldogul vele. „Ne tisztelje annyira a könyveket” – inti a probléma lényegére tapintva Szabó Lőrinc⁴, mígnem Weöres Sándor megismerése elhozza számára a megszabadító élményt a nincs-világ káoszából, honnan a lélek elröpült.

Álprobléma – mondja a korszellem. A lélek nem röpülhetett el, mivelhogy nincs. A világ se hullott szét, íme, milyen remekül leírtuk, sőt még uraljuk is. És ehhez csak annyi kell, hogy fogadjuk el azt az alaprendszert, amit a Tudomány szolgáltat az ismeretelmélettől a természetfilozófián át az antropológiáig, a társadalomtudományokig, sőt végezetül a napi politikáig.

Csak annyi a baj ezzel, hogy aki kinyitja a szemét, az láthatja, hogy ezt a világot se nem értjük, se nem uraljuk, és maga a világnézet nem egyéb Felhőkakukkvárnál, amelynek az egyedüli funkciója, hogy ellophassa az égieknek szánt áldozatot.⁵ Felhőkakukkvár úgy tud boldogulni, hogy a rendszerébe nem illeszkedő dolgokat és ismereteket nemlétezőknek tekinti. Ellene hát úgy lehet küzdeni, hogyha ezeket megismerni és integrálni próbáljuk. Ami nem könnyű, mivel a probléma gyökere éppen maga a spirituális szétesettség.

Szabó Lajos így írja le a helyzetet: „A romantikus periódus alkotóit az egymásról-nem-tudás, az egymást-nem-folytatás, az egymásra-igent-nem-mondás jellemzi.”⁶ A könyvtár ezért sem lehet másféle, mint kaotikus. De lehet-e a széthullott szellemet „egybelátni” valakinek, aki nem „egy-könyvű ember”? Van az európai kultúrának erre egy pozitív válasza, nagy mintaadója, akit enciklopédikus szellemnek csak azért nem mondunk, mivel minden kis részlete a művének a nagy egészbe a legszervezetesebben illeszkedik.

Úgy van az a világ természetében,
központja nyugszik, mégis az fordítja
a többi részt, mely indul öntérében.
Ám ez az ég már nincs világra nyitva,
az Isten lelkében van. Lángra lobbant
szerelmet, mely mozgat, erőt, mely éltet.⁷

A forma

Várkonyi világlátásának a keresztény középkor a centruma, mint „a Paradicsom-sóvárgás történetének egyik fejezete, az ősi emberi kultúra utolsó kísérlete önmaga visszanyerésére.”⁸ Az *ötödik ember* című kötetének ekképp lesz a középkorral foglalkozó Keresztes fejezet a centruma. Ide vezetnek az előzmények, mindenekelőtt Krisztus kereszthalála és feltámadása, a „Kereszt jele”, és innen ereszkedünk az Alvilág mélyére, az „Ember halálához”.

A fejezet tulajdonképpen a formaadást, vagyis a kereszt jegyében megkísérelt emberi teremtést ábrázolja. Négy fejezetből áll:

– „Róma püspöke” – aki arculatot ad Ázsia eme félszigetének.

– „A szerzetes” – aki kialakítja a formáját az impressziók fölé emelkedő gondolkodásnak.

– „A lovag” – aki az életvitelt szertartássá magasztosítja.

Mindez azonban nem pusztán formalitás, hanem a realizáció igényét is magába foglalja, ami cseppet sem könnyű. A középkor éppen ezért egyetlen hatalmas morális kollízió, aminőt még nem látott a világ. Lehet, hogy ebbe roppant bele az európai ember?

– És végezetül a negyedik fejezet, a Középkor kvintesszenciája, „A géniusz” – vagyis Dante.

Csodálatos szellem! Egy a mérhetetlen
Éggel, amely benne tükrödzik alattam! (...)

Lehet-é a szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan,⁹

Van a magyar szellemnek egy Dantéhoz kapcsolódó erős vonzódása. Arany János, Babits Mihály, Fülep Lajos minősítik e sort, de Várkonyi az, aki össze is foglalja gondolatait egy szintetizáló tanulmányban. (A kötet egésze sem egyéb, mint egy sor szikrázóan szellemes esszé Leonardótól Nietzscheig, egy összefüggő szellemtörténeti ívbe állítva. A Shakespeare-tanulmány önállóan is megjelent.) Nyilvánvaló itt az alkati hasonlóság és a vállalt feladat egybeesése is: a Paradicsom megtalálása egy világrendező szintézisben.

Csüggedtem volna, lankadt képzelettel,
de folyton-gyors kerékként forgatott
válygat és célt bennem a Szeretet, mely
mozgat napot és minden csillagot.¹⁰

A platóni erősz személyessé varázslása, ami a provanszál trubadúr-költészetben történt meg, nem maradhat meg a földön. Jól mutatja ezt, hogy „kizárólag a vi-

ESŐMINTÁS EDÉNY
Szentgyörgyvölgy – Pityerdomb

szonatlan szerelem sóvárgását illet megénekelni”.¹¹ Eképp válhatott a Paradicsom személyessé, de egyúttal, az ő Királynőjével együtt, túlvilágivá is kellett magasztosulnia. Ennek semmi köze nincs a prudériához. A középkor szexuális viselkedése még mai szemmel nézve is meghökentően durva. Ámde itt, a költészetben, nem erről van szó, hanem az ember szellemi rangjáról. Igaz, nem volt könnyű ezt az ellentétet megemészteni. (Wagner operája, a *Tannhäuser*, épp erről szól.) Hogy Dante nem vált ilyesféle petrarcai idealistává, létezésének és költészetének a kettéhasadásával, ahhoz a kis Beatricének nyilvánvalóan a szellemvilágba kellett tűnnie, csak így vezethette át Dantét a Világmindenség rejtett körein. Ez az alapja annak, hogy a *Commedia* nem költői fikció, hanem roppant formát kapott valódi misztikus élmény. Ehhez a formához azonban kellett az emberi mércével mérve tragikus életsors is. Mert a mű csak oly módon lehet valóságos, ha a lélek valósága áll mögötte. Ez az igazi jelentősége annak a dantei

„dolce stil nuovónak”, amiben az élményt ő maga határozza meg úgy, mint elsődlegest a szabályokhoz képest – noha azokat sem veszi semmibe. Ez szolgál magyarázatul arra az egyedülálló tényre, miképpen formálódhatott a skolasztika tanítása egyetemes költői világrenddé – a személyesen átélt formán keresztül, amiben talán csak Dionysos Areopagiteshez hasonlíthatjuk. „A legmagasabb metafizikai igazságok étellel telnek meg, és költői kifejezést nyernek. A földi Úrnő eszmévé lényegül át. Beatrice földi szépségében Dante fölleli a végtelen szépséget.”¹²

És kellett mindehhez természetesen ismeret is. Dante egész élete egyetlen hatalmas, láthatatlan erő által irányított előkészület a Műre: életkaland, tanulás, látomás egybehangzóan vezetik ugyanoda. A firenzei gyereklány csillagszeme, a „sötét erdő” az 1300-as ünnepi zarándokév zsúfolt és kívül-belül mocskos Rómájában, a messiásként várt új császár: ezek nem költői fikciók, hanem a valóság revelációi, egy minden ízében evilági emberéi, aki a formán keresztül látja a világ minden mélységét, és aki csak néhány hétig marad már e világban azután, hogy művének végén szemtől szemben láthatta Istent. Így olvasott Dante a középkor szívében:

a Forma teszi Istenképévé az Egészet.¹³

Hogy ezt a látomását el is mondhassa, ahhoz kellett az a hosszú tanulási folyamat, amelyet átsző maga az életút: az édes Vita Nuova, a sztoikus Convivio, a „misztikus imperialista” monarchia, benne Dante politikai világnézetével, a hatalom megosztásának az ősrégi és legkorszerűbb, itt középkorisan megfogalmazott elvével:

a pásztorbottal egy kézben a szent kard kellett, hogy bénuljanak erejekben,
mert így az egyik a másiktól nem tart!¹⁴

Az élet nem válik formává, ez teszi tragikussá, de a formát ez a hiány nem érvényteleníti. Ebből a pozícióból csúszik Európa lefelé. Nem véletlen, hogy noha Dante egyedülálló rangját soha senki nem vonta kétségbe, mégis klenódiium maradt félezer év óta, míg például Indiában ma is él a Mahábhárata százezer vessora.

A mi világunk, amit Várkonyi Nándor próbál a Paradicsom szemszögéből szintetizálni, mérhetetlenül tágasabb lett, és elsősorban nem is fizikai, hanem kulturális dimenziójában. „Az egész emberiség” hagyományáról kell számot adnia. Ami tán megoldhatatlan feladat – de a Dantétól nem különbözik.

Sziriat oszlopai

A könyvtáros tehát rendet rak, és koncepciója nevét Josephus Flaviustól kölcsönzi¹⁵, aki szerint Sziriat oszlopaikat Seth gyermekei állították az ősi ismeretek megörökítésére. Négy óriási tanulmány teszi itt ezeket az oszlopokat.

1. *Elsüllyedt kultúrák.* Mindmáig ez a kötet szerepel a „Sziriat oszlopai” cím alatt, ez a legismertebb és Várkonyi Nándor a hírnevét nagymértékben ennek köszönheti, mivel az első változata még a háború előtt megjelent. A fő tézise az, hogy az emberiség magaskulturái egy emlékezet előtti ősidőbe nyúlnak vissza, és hajdani keletkezési helyüket elmosta az óceán.

2. *Elveszett paradicsom.* A teológia ezt a szót „felfelé buktatta”, míg nem a gondolkodásmódunk elfordulása a mitikus kifejezési módoktól érdektelenné tette a számunkra. Holott, Hamvas Béla helyénvaló megjegyzése szerint, ki nem fejtett őstudásként él az ember – minden ember – emlékezetében.¹⁶ Várkonyi itt „lehozza a földre”, a Paradicsom nem más, mint a „nem-kettő” (advaita) vilá-

ga, és a nyomait meg is tudjuk találni. Az ember úgy szakadt ki ebből az egységből, hogy a tudatosságának a fokozódásával, mindez a jungi szóhasználat szerinti „árnyékba” vonult.

3. *Varázstudomány.* Az újkori természettudomány hatalmas lépéseket tett a világ birtokbavételére, és ezért a módszereit végül a természetfilozófia a világ szellemi alapjaiként állította be. Kritikussá ez azért válik, mivelhogy elzárja a kíváncsiság útját, vagyis magának az ismeretnek a forrását. Rémületes, ha még a politikai rendőrség repressziója is támogatja ebben. Várkonyi viszont azt fejt ki itt, hogy mindaz az „okkultnak” nevezett tudomány, amit a természettudományos módszertannal nem lehet megközelíteni, végül is ennek dacára rendelkezik valóságalappal: teozófia, szellemidézés, természetmágia, alkímia, asztrológia... Tudományos szemszögből nézve mindezek teljesen irrelevánsak. Ámde „a tudomány nem állíthatja, hogy mindent tud, még akkor sem, ha minden elébe került problémát megoldott, mert nincs módjában megállapítania, nem maradt-e valami kívül... Mennél többet tud, annál több nem-tudottal kell megbirkóznia.”¹⁷

4. *Az ötödik ember.* A cím Uszpenszkijre utal, aki föllevenített egy múlt századi teozófus gondolatot az „emberfajok átalakulásáról”. Ez merőben spirituális fogalom, semmi fajelmélethez nincs köze, ellenkezőleg, mintegy „átmetszi” a genetikai származás kategóriáit. A kultúrák az emberfajok sajátos produktumaiként, azoknak mintegy a „metszéspontján” alakulnak ki, élnek és enyésznek el. A magyar köztudatba Hamvas Béla hozta be¹⁸, Várkonyi itt ezt az elgondolást asztrológiai keretbe helyezi, és az európai kultúra egészét e kereten belül tárgyalja. Van olyan vélemény, hogy tulajdonképpen ez a könyv a főműve.¹⁹

Scienza vecchia

Mindaz, amit Várkonyi csinál, módszertanilag tökéletesen eltér az újkori természettudományétól, ami azóta nagyrészt a szellemtudományokat is meghódította, és aminek, mint említettük, az a fő fogyatéka, hogy elzárhat a megismeréstől. Gilbert Ryle, az oxfordi filozófus, azt a hasonlatot használja itt²⁰, hogy e tudósok egy romos, ócska várban üldögélnek, vakon bízva ennek düledező falaiban. Míg ellenfeleik inkább a várfal félelmetesnek tűnő árnyékába húzódnak. Ámde – teszi hozzá – ők azok, kiknek mégis van esélyük, hiszen legalább észrevették, milyen gyenge a vár, és legalább megnyíltak az Ismeretlenre. Más szóval: a megismerésre.

A vallástudomány, a hermeneutikus vagy okkult stúdiók általában kikerülnek a tudományosnak nevezett modern evolucionizmust. A példa kedvéért Mircea Eliadét, a vallástörténészt idézzük: „A mítoszban az igazi történelem, a *conditio humana* történelme hagyományozódik át. A mítosz tehát tartalmazza mindenfajta viselkedés alapelveit és példáit.”²¹ Várkonyi azonban más úton jár. Megkeresi a „tudomány” premisszáit, állításait, következtetéseit – ami jóval rögzesebb és cseppet se veszélytelen út, se szellemi, se egzisztenciális értelemben. Viszont esszenciájában hordozza a teljesség igényét.

Amikor cenzúrárt még a „tudomány” nevében is gyakoroltak, Várkonyinak ki kellett hagyni a könyvéből azt a két hivatkozást, ami az első kiadásban a legnagyobb port verte fel:

– A Föld által befogott, majd rázuhanó, kozmikus katasztrófát eredményező Kainohold elméletét, amit Paul Hörbiger nyomán ismertetett.

– Az ember emlékezetelőtti régiségű zoomorf formáinak a létezésére vonatkozó, Edgar Dacqué alapján kifejtett tanítást.

Közben pedig zavartalanul kiadták Daenikennek a hasonló tartalmú „tudományos ponyvát”. Igaz, hogy azok ateisták. De az érdekes az, hogy közben mindinkább elfogadja a tudomány, hogy nemcsak kövek hullhatnak az égből, mint azt hajdan a Francia Akadémia által kigúnyolt picardiai parasztok észlelték, hanem netán bolygók is, ami akkora katasztrófa, hogy a dinoszauruszok is kihalhatnak tőle. (Az örökkévalóság szemszögéből kockázatos dolog cenzúrázni...)

Az „elsüllyedt kontinensek”, mint a civilizáció bölcsői – Atlantisz, Gondvana, a „déli földrész”, Mu, a Csendes-óceán hajdani földdarabja²² is némileg más színben tűnnek fel, mióta a geológia alapja a lemeztektonika lett, annak a Wegenernek a nyomán, akit éppen Várkonyi Nándor ismertetett először minálunk, és kit tudományos gúnykacaj fogadott, midőn a húszas években előjött a kontinensek úszásának az elméletével. A „déli kontinens” például 100–150 millió évvel ezelőtt valóban létezett, ez szakadozott szét a mai formájukban ismert (szub)kontinensekre, és az indiai pajzs innen kezdte meg vándorútját Ázsia felé. (Várkonyi is beszél a dél-afrikai Natal és az indiai Dekkan geológiai rokonságáról.)²³ Várkonyi elméletének végül is csak a kronológia marad gyenge pontja, mivel alapvetően kultúrdiffúziós érvei vannak a hajdani „őscivilizációkat” nevelő kontinensek mellett, viszont így az emberi történelem ezer és tízezer éveit kerülnek szembe a geológia millió és tízmillió éveivel.

Megoldás erre az ellentmondásra jelenleg nincs. De azért sajtáságos, hogy például Várkonyi egyik tézise, a miocénkorból származó emberről, ami oly tudománytalanul számított valaha, a napjaink tudományos közfelfogása alapján már lényegében elfogadott. Csakúgy, mint az a, még a múlt századi teozófusok által felvetett kvalitatív elmélet, ami Várkonyi számára is mértékadó, és ami azt állítja, hogy a fizikai világban nem „tárgyak” vannak, ha-

nem „rezgések”. A „létezés” fogalma ezzel átalakul: a tudomány számára az van, ami az eseményhorizonton megnyilvánul. A modern fizikának Planck, Einstein, Heisenberg óta ez vált az alapjává.

Vagy nézzük meg a piramisok kérdését. Szinte valamennyi emberi kultúra ismeri, a magaskultúrák elképesztő méretekben és gazdagságban építik. A „hivatalos” tudomány, mivel módszertanilag nem tud mit kezdeni velük, inkább negligálja a kérdést. A vallásfilozófia nevében Mircea Eliade viszont olyan módon magyarázza az elterjedtségüket, hogy a tér szakralizálásához „világhegyre”, vagyis a világ azonosított közepére van szükség, ahonnan mintegy átlépni lehet az alsó és a felső világba.²⁴ Várkonyi, fenntartva bár az efféle tézis érvényét, mint pneumatológiai tény, mégis a következőket írja²⁵: „Kellott lenni egy »pillanatnak«, amikor e kultusz a Földgolyó vezető műveltségének számított, s amikor vallásilag is aránylag egységes volt a tartalma. Ez a kor a csillagvallás fellendülésének ideje lehetett”.

Várkonyi nem utasítja el – érdektelenként – a történelmet, mint a pneumatikus stúdiumok jelentékeny része, hanem a Biblia teremtéstörténetét helyezi vissza abba az ismeretelméleti rangba, amitől a racionalizmus megfosztotta. A Biblia – függetlenül attól, hogy az elemeinek a nagy részét az archeológia a múlt század óta sokkal régibb eredetű hagyományokra tudja visszavezetni – oly evidencia, amely be van írva az ember szívébe, mivelhogy az Őshagyományt őrzi.

Igaz, hogy csak vázlatosan. Várkonyi ennek a megformálása érdekében fordul az ősi kultúrák által ismert tanításhoz, ami a világ különböző korszakairól szól, és egyesíti a szintén ősi eredetű, mai formájában a Folyamközből ránk maradt asztrológiai hagyománnyal.²⁶ Az asztrológia alapja a Nap éves körpályája az Állatövön keresztül, amit az aritmológia 12 egységre tagol, és aminek az időbeli táv-

latait a Nap precessziós mozgása adja, a maga 26 ezer éves periodicitásával. Ezt nevezik „Világévnék”, egységei a Világhónapok, 2160 éves időtartammal, amelyek a precesszióknak megfelelően egy-egy „állatövi jegy” befolyása alatt állnak. Várkonyi „meta-történelmi” szintézise alapján az Aranykor az Oroszlán (világ)hava, Kr. e. 11 000–8800, az Ezüstkor a Rák hava, Kr. e. 8800–6600, a Rézkor, az Ikek hava, Kr. e. 6600–4400, aranykori reminiszcenciákkal, egyúttal a „történelmi idők” kezdetét jelenti: az ember nagy vállalkozásai ekkor még őrzik az egyensúlyt és a békeséget. A Bika hava az a csupán Hésziodosz által említett „hősök kora”, Kr. e. 4400–2300, midőn az egyre erősödő vetélkedés életre hívja az archaikus magaskultúrákat, ahogyan ezt a Gilgames-eposz tanúsítja. A Kos hava (Kr. e. 2300–200), a Vaskor, szintén Hésziodoszra utalva: a szenvedély, a gyűlölködés, az első világháborúk és az első népi irtások „világhónapja”. Ekkor lép színre a már említett „ötödik ember”, az „árja emberfaj” (hindu-egyiptomi, árja-semita, iráni, kelta, teuton, ausztrál-amerikai), kinek a legutóbbi válfaja lesz a „hatodik ember” gyökérfaja.²⁷

A Halak hava – a mi mostanában végződött világkorszakunk – a pusztulás és a megváltás eddig még sohasem látott erejű szembesítése. Ahogyan Hölderlin mondja.²⁸

Wo aber Gefahr ist, waechst
das Rettende auch.
De ahol a veszély, lesz
megmentő is ott.

És végezetül a kitekintés, ami immár prófécia a Vízöntő most kezdődő világkorszakáról, a Hatodik emberről, aki „kilép az anyag világából, még nem tud felőle, de mindinkább szellemi célok szolgálatába állítja. Ön- és céltudatosabb az előzőnél, fegyverei az értelem, a megfontolás, meggyőzni kíván, nem harcolni. A technikát a véglete-

kig fejleszti. Újra fölfedezi a régi korokat, mindent szeret, ami új és rendkívüli. Negatív irányban: felszínes, hígvelejű, játékos...²⁹ Így szól a bizakodó jóslat a borzalmak évszázadának derekán...

Az entrópia

„A lélek bírja a szabadság és az akarat isteni erőit, s aki felébreszti és marokra fogni tudja őket, elindulhat a magasságok felé, aki nem, az anarchiába süllyed.”³⁰ A reneszánsz gondolkodó, Pico della Mirandola e mondatához a mai tudomány annyit tehet hozzá, hogy a világ alaptörvénye szerint idővel mindennek össze kell keveredni egy szürke masszában. Ez egyedül a szellemre nem vonatkozik, de ha elvész a kapcsolat az élő szellemmel, akkor bekövetkezik a „szimbólum entropizálódása” is, ahogy Tábor Béla mondja.³¹ Ennek a kifejezője a legendás ókori történet Pán haláláról.³² Az ismert világ nagy részét meghódító, ámde saját szellemi arculatát felszámoló római birodalomba beáradtak az „idegen istenek”, majd az így támadt szellemi zűrzavar rendezésére létrejött a szinkretizmus, a sokféle vallásból mesterséges leparlás útján létrehozott „alapvallás”.

Csakúgy, mint ma. A teozófia megalapítója, Blavatsky, azt mondja: „Nem hindu, zoroaszteri, káldeus, egyiptomi, buddhizmus, judaizmus, iszlám vagy kereszténység – a titkos tan mindezeknek esszenciája.”³³ Az újokkultizmus itt elárulja titkát, vonzódását a pozitivisták elvű rendszerezéséhez, amely az anyagként kezelt hagyomány fölött metarendszerként ítélkezik, értéksemleges, és ellensége a megismerésnek, hiszen nem ismeri a *kérdés* fogalmát. A szentencia alkalmas a megismerés forrását jelentő kíváncsiság elfojtására.

Kung Fu-ce beszélgetései között szerepel az alábbi: „Amikor a Mester a szentélybe lépett, minden egyes tárgy

jelentőségét megtudakolta. Valaki azt mondta erre: Ki mondja, hogy a vallást ismeri? Hiszen minden egyes tárgy jelentését megtudakolta! A Mester meghallotta és így szólt: Ez éppen a vallás."³⁴

A szinkretizmus alapproblémája azonos az Én problémájával. Megoldásként Várkonyi itt a következő módszerhez folyamodik. „Ami kivonja magát az egzakt értelmezés alól, azt az okkultizmus saját kifejezőeszközeivel közelítsük meg, s ne igyekezzünk tudományos köntösbe öltöztetni. Csak így kerülhetjük el, hogy az ismereteink hibridummá váljanak, és szellemi táplálék helyett szellemi kábítószerül szolgáljanak.”³⁵

Hasonló ehhez René Guénon kritikája és megoldási javaslata is.³⁶ Ezoterikus ponyvával telített korunkban föltöbb időszerű figyelmeztetés.

A hódító

A történet, amit itt látunk, a világ meghódításának a kísérlete. Tulajdonképpen változatlanul hagyja a történetírás megszokott korszakolását, de a fentiek szerint jelentősen átértelmezve, és főképpen, mellőzve a „haladás-optimizmust”. Jellemző címeket helyez az „ötödik ember” agoniálási folyamatának a fázisaihoz:

A kereszties, ez az európai középkor története, mégpedig az „in hoc signo vinces”, e jelben győzni fogsz szellemében, amiben Nagy Konstantin császár nyerte meg a döntő csatáját. Formateremtő lényegét röviden már leírtuk.

A keresztitelen, mégpedig az „újjászületés” (a reneszánsz) és az „újjászületett” (a reformáció és ellenreformáció), vagyis a jelét elveszített, és ezért új orientációs pontot kereső ember.

Az istentelen, vagyis a „barokk közjáték”, a hódítás eszköztárának a megszerzése és a látható következmé-

nyektől való megriadás, valamint a „felvilágosodás”, az önnön értelmére támaszkodó ember.³⁷

A *pokol*, az „ember halála” értelmében. Ez még nem azonos a hamarosan valóban eljövő pokollal, hanem csak annak a szellemi megalapozása. Vagyis ahogy az ember eltűnik a kutató értelem látóköréből, lényegében a 19. század „tudományvallásának” köszönhetően.³⁸ Az a tény, hogy most, a Második Millenium ideje táján, még mindig akad ember, azért elég súlyos érv e tudásnak a mindenhatósága ellen.

A *jelek*, ez töredékes fejezet maradt, elkészült belőle Marx, az „antitalentum”, de nem készülhetett el a „Sarló és kalapács”, a „Vesszőnyaláb” és a „Horogkereszt”, és nem készült el az „állatalatti” című fejezet sem. Ám ennyiből is látható, hogy ezek a „jelek” a Jel – a Kereszt – antitézisei. Lenin mondta azt, hogy „Isten a kommunizmus legnagyobb ellensége”.³⁹ Viszont valaminő szakrális alapozás és az ezt kifejező szimbólum nélkül nem lehet hatalmat szervezni. A „szakralitás” itt manicheus módon értendő, a pokolnak is van hierarchiája, és ez ellen a világot nem védi egyéb, mint hogy a pokol, az „ellenvilágrend”, egyúttal önpusztító is.

Nem kultúrtörténet ez, még kevésbé eseménytörténet, hanem a „meghatározó eszmék” története, mivel Várkonyi célja az, hogy ezek megvalósulásának a következményeire világítson. Elméletet gyártani – nem játék, következményei vannak éppúgy, mint Weöres Sándor horror-gyerekkvívésében⁴⁰:

Tibor megfogja Zsuzsát,
Először jól megveri.
Aztán megfojtja.
Végül földarabolja.
Szíveit, májait mind kirakja
egyik kerítéstől a másikig.

Zsuzsa gondolkodik: én nem mondalak be,
de ha nem tudsz visszacsinálni,
mehetsz ám a javítóba.

A szellem által nyújtott érettség nélkül a világ ígyvész el egy felelőtlen infantilizmusban, mert ez az infantilizmus a felkészületlensége mellett hatalommal is rendelkezik. Várkonyi könyvéből azért hiányzik vagy szerepel szellemi jelentősége alatt az európai kultúra oly sok kiemelkedő alakja – a reneszánsz utáni képzőművészet, a zene teljes egészében, az újkori természettudomány nagy részben, költők, gondolkodók egész sora –, mivel a Hatalom világhallapotának a kialakulására nem gyakoroltak befolyást. Sajátosan jellemző ez a 19. század szellemeire, míg a 20. századból a könyvbe már kizárólag gazemberek kerülhettek – és azok a kritikusok, akiknek a munkásságára Várkonyi nagy részben támaszkodik is.⁴¹ Nem tudjuk, hogy az Élet mely könyvébe írja majd Isten az önmagát elpusztító európai kultúra valóságos és megmaradó értékeit. A pusztítás azonban maga is e kultúrának a terméke, és a 19. század azért jelent ebben döntő fordulatot, mert konszolidálta a pusztítás szellemi alapjait.

All-seeing Heaven, what a World is this?
Mindent látó Ég, micsoda világ ez?

A borzadály e shakespeare-i mondatát írja Várkonyi a 19. század fölébe.⁴² És a borzadás tárgya a következő⁴³:

„Darwin származási okmányokkal igazolja, hogy az ember állat, Haeckel bebizonyítja, hogy csupán egy gépies fejlődés terméke, Schopenhauer, hogy a fajta vak, tehetetlen eszköz, szabad akarata, egyéni célja nincs, Nietzsche, hogy tömegében megvetésre se méltó rabszolgacsorda, Sorel, hogy korbáccsal tartandó féken, Marx, hogy társas viszonyait a legaljasabb indulatok alakítják, Engels, hogy

kultúrája erkölcstelen, Lombroso, hogy nagyságainak lángelméje valójában elmezavar, Feuerbach, hogy csupán az, amit megeszik, Dühring, hogy eszméi és érzései az anyag izgalmi állapotai, Vogt, hogy gondolatai az agynak éppoly váladékai, mint a vesének a húgy, Freud, hogy a lelke helyén pöcegödör bűzlik. Alább már nem szállítható. Az ember, a Kozmosz szellemi fia, meghalt.”

Ne csodálkozzunk hát azon a 20. századon, amit ez a szellem alapozott meg. Másrészt viszont – Várkonyi szerint – e szellem is csak következménye a társas viszonyok elfajulásának. „A Homo Europeusnak, míg egyfelől oly magas hatalmi-szellemi posztra hágott, a bűne nem az volt, hogy egy korhadt rendszert félresöpört, hanem az, hogy az elavult örökletes hierarchia helyébe nem állított újat és korszerűt.” Századunk magyar szelleme, legyen bár ezer arcú, ebben a helyzetmegítélésben egyetért: Fülep Lajos, Zalai Béla, Karácsony Sándor, Hamvas Béla, Szabó Lajos, Bibó István...

Az európai gondolkodás elveszítette az érzékét a hierarchia iránt, és mindenekelőtt annak az ismeretét, hogy kétféle törvény van, amit a régi kínaiak a LI és a FA szóval különböztettek meg (az Ég és az ember törvénye). Így aztán a törvényalkotás, ami annakelőtte csupán az emberi társadalomra vonatkozott, és amit még ezen belül is oly sokféle hagyomány, előítélet, szokás béklyózott meg, most a Világteremtés demiurgikus tettévé véli magát emelni. „Legyőzzük a természetet” – ezt a mondatot ugyan Sztálin tette hirhedtté, de felvilágosodáskori eredetű.

A kiindulópont az a materializmus, ami az újkori természettudomány módszertanából növesztette magát általános filozófiai rendszerré, és ami a 18. században még minden lapossága mellett is jelenthetett szellemi kalandot. De a lényegét csak most mutatja meg.

Az egyetlen következetes materialista rendszer valószínűleg a hindu Lókájáta, amely szerint nincs más, mint

az érzékelhető valóság, a lényegét tekintve tehát szenzibilizmus. Tanulságos, hogy a következtetéseiben egyúttal a földi hatalom apoteózisához vezet.⁴⁴

Az európai középkor materializmusa inkább életérzés, mint filozófia, „a túlspiritualizáltság ellenhatása” Huizinga megjegyzése szerint.⁴⁵ Rendszerré ezért nem is szerveződik, ez csak a módszerre támaszkodó újkori természettudományos materializmusban történik meg, ami azonban tartalmaz egy belső ellentmondást. Tagadja ugyanis az anyagon kívüli valóságot – eléggé hasonlóan a Lókájáéhoz –, ámde rögvest mellé teszi az anyagot szabályozó Törvényt, ami végül is „kívül van” az anyagon. Nem monista tehát, ahogy hirdeti magáról, hanem dualista, és ez a természettudományos módszer filozófiai általánosításából következik, végsőleg a szubjektum és objektum feloldhatatlan kettősségéből. A dolog nagy jelentőségű, mivel így a Törvény megszerkeszthető. A természettudomány végül is, sok megrázkódtatás után, a 20. századra el is jutott ennek a felismeréséig, vagyis hogy ő tulajdonképpen csak *modellt* gyárt⁴⁶, sőt Heisenberg még azt is megfogalmazta, hogy ez a modell visszahat a valóságra – amit így csöppet sem tekinthetünk „objektív, mitőlünk független adottságnak”.

Várkonyi végigfut, eléggé kedvetlenül, a materializmus eme múlt századi prédikátorainak a során.⁴⁷ Részletebben itt Feuerbachhal foglalkozik, némi elismeréssel írva róla, hogy „a laposság feneketlensége”⁴⁸ Érdekes annak a kimutatása, hogy ez a „modern világnézet” is a diktátor személyes kultuszához kötődik, akár az ősi hindu rendszer. Bőségesen ismerteti aztán az úgynevezett „utópista szocialistákat”, Owent fenntartásai mellett is határozott rokonszenvvel.⁴⁹ Némi kajánsággal jegyzi meg velük kapcsolatban, hogy „szemben a tudományos szocializmussal, ők részben hivatkozhatnak a gyakorlatra is”, és Spengler gondolatát idézi „a racionális világmegváltó

teóriák évszázadáról a Contrat Socialtól (1769) a Kommunista Kiáltványig (1848)”⁵⁰

Mert van itt egy kevésbé emlegetett, de igen nagy hatású fordulat az európai társadalom történetében. A század első felében még bizonytalan volt, hogy a fejlődés szociális vagy liberális irányba fordul-e, de aztán a polgárság birtokába jutva hatalmának, az utópiával szemben kidolgozta a saját doktrínáját, a kapitalista liberalizmus elméletét. A szocializmus ellenzékbe szorult, és már csak a harctól várhatott eredményt. Noha a tőke számára a gesztenyét a szocialista munkásság kaparta ki, ezt már Marx jó szemmel észrevette⁵¹ – csak azt nem, hogy a kérdés, ami eddig nyitott volt, most el is dőlt: hogy Madách Imre hasonlatához folyamodjunk, „London” legyőzte a „falansztert”, viszont” statikusnak fogva fe a rendet, elviselhetetlen igazságtalanságok apologétájává szegődött.”⁵² Azt, hogy a marxizmusból az jött ki, ami, e történelmi tény határozta meg.

Az „ember halála” leírja azt a perverziót, hogy a gondolkodás miképpen próbálja likvidálni azt, amit nem ért meg. Ám ez még csak szobatudósok magánörülete. Hogy társadalmi hatóerővé, milliárdnyi ember életét közvetlenül befolyásoló tényezővé váljon, ahhoz kellett *valaki* és *valami*.

Az a személy, aki ezt meg tudta csinálni, nem lehet akárki, ezért nevezi őt Várkonyi „antitalentumnak”. Minden stabil földi hatalomnak valaminő szakrális alapja van, ennek a megteremtése tehát alapvető. Marx éppen ebben alkotott nagyot, mivelhogy a „materialista tudományról” el tudta hitetni azt, hogy a földi paradicsom megvalósításának a műhelye. „Egzakt alapra helyezkedik, szemléletét elméletté konstruálja, ebből gyakorlati programot szerkeszt, a végrehajtásban vezérszerepet vállal. (...) Magába szívja a tömegvonzás energiáit, megtestesíti a közös vágyképet, alakjában a tömegállat lényének legbensőbb lé-

nyege istenséggé személyesül. (...) Siker esetén az új világrend fejedelmi trónjára ül.”⁵³ A hatóerejét az stabilizálja, hogy a szakrális igazság nem mérhető le a földi igazság mércéjével, tehát addig, amíg elhisszük az általa festett jövőképet, minden cáfolási kísérlet lepattan róla. Ezért aztán hiába írta például Várkonyi a hatvanas években azt, hogy „az utolsó száz év története nem egyéb a marxizmus tényekkel való cáfolatánál”.⁵⁴ Hiába ismerték fel a téziseinek a tarthatatlanságát már a századfordulón, sőt maga Marx és Engels is hiába próbálták meg revideálni. Kerek egész ez, akár a Titanic hajófenéke. Mert a Szovjetunióknak, vagyis egy marxista művállásra épült világbirodalomnak a létrejötte megteremtette a cáfolhatatlanság alapfeltételét. Nem is azzal, hogy el tudta fojtani az ellene irányuló kritikát, hanem azzal, hogy hivatkozhatott a saját létezésére. „A marxizmus hatóerő, tehát igaz” – ilyesformán definiálta maga Lenin. A gondolkodásnak ezzel a rövidzárlatával soha egyetlen marxista vagy „társutas” se próbált szembeszállni, és aki más oldalról próbálta ezt meg, azt denúnciánsnak lehetett minősíteni.

Várkonyi elemzése – Marx, mint ressentiment-fűtötte félresiklott szobatudós, Lenin tükrözésemélete, mint az emberi gondolkodás szégyenfoltja, a Nagy Októberi mint közbűntényes rablók garázdálkodása egy széthullott országban – ezért nem lehetnek perdöntőek, hiszen mindezt igazolhatja a „siker”. De van-e siker? Itt aprólékosan elemzi az alacsony gazdasági hatékonyságot, azután pedig az elkövetett rémtettek tömegét. Persze míg áll a város, él az istene. Ma meg, hogy vége – Lenin ellen például posztumusz körözést adott ki az újból Szentpétervárrá lett város főügyésze –, kit érdekelne? Nem is beszél róla senki. Pedig aki nem ismeri a múltját, az arra van ítélve, hogy még egyszer átélje.

Forradalom

A forradalom, habár nem volt se nagy, se októberi, se szocialista⁵⁵, szükséges volt a hatalom megragadásához, tulajdonképp egy káoszt lovagoltak meg a bolsevikok. A forradalmak lappangó eszméket tesznek hatóerővé. Várkonyi, aki a „világrend” fogalmából indul ki, a forradalomnak még akkor is ellenfele, ha az egy tolerálhatatlan társadalmi és szellemi rendet söpör el, ugyanis még ahhoz képest is csak a káoszt növeli. A forradalmat egyébként történelmi archetípusnak tartja, ami a maga „körben járásával” csak a spirituális degradációnak, az „anyagba süllyedésnek” egy újabb fokozata lehet. Magát a struktúrát egy négyezer évvel ezelőtti példa aprólékos leírásával szemlélteti, az egyiptomi Óbirodalom bukását követő sok száz éves zűrzavarral. Ennek a mintájára írható le a görög polisz bukása, Róma százéves polgárháborúja, az angol és a francia forradalom, és az aljasságban és kegyetlenségben minden eddigit felülmúló 17-es orosz forradalom is.

A struktúra a következő⁵⁶:

„1. Valamely elavult, elfajult rendszer visszaélései robbantják ki. 2. Könnyen győz, mert az építmény korhadt, és mert minden áldozatra kész elnyomottak és idealisták rombolják le. 3. Fanatikusok, őrütek és gonosztevők veszik át a hatalmat, vérbe és ínségbe fullasztják a diadalt. 4. Jó egy diktátor, aki még nagyobb despotizmust teremt, mint az addigi volt. 5. Konzolidáció, azaz a hatalom új birtokosai berendezkednek a maguk jól felfogott érdekei szerint. Úgy látszik, ez a vas törvénye.”

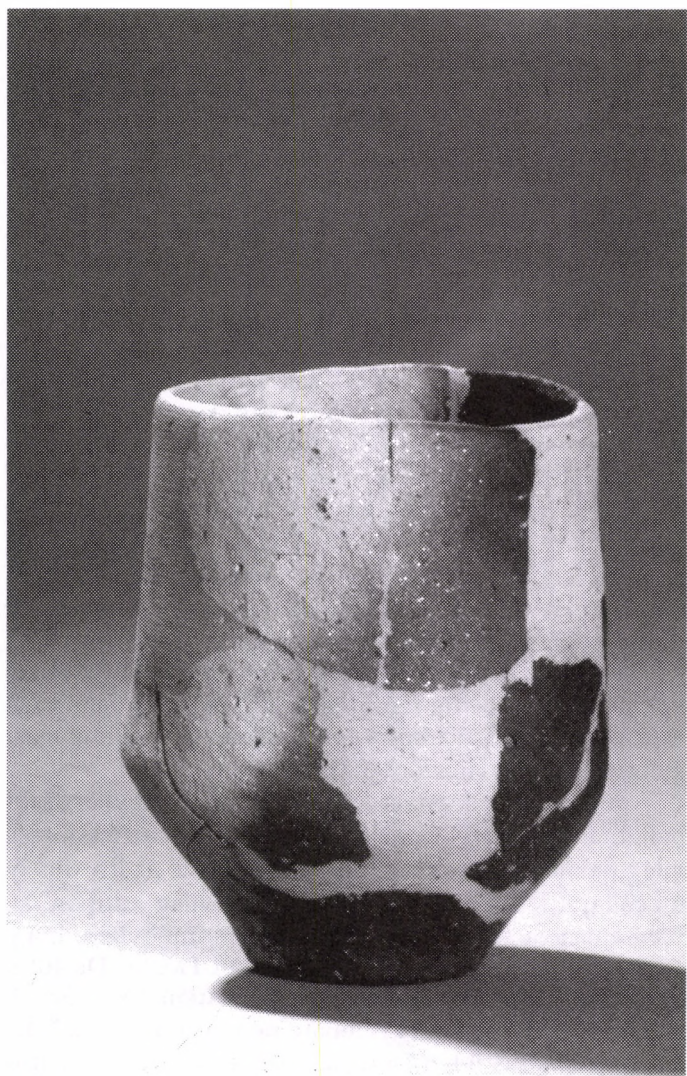
De itt meg kell állnunk egy pillanatra, és főleg nekünk, magyaroknak. Mert amikor Arany János a következőt írja⁵⁷: Egyszer nyit száz évben az áloé virág, akkor a fél-rabló hajdúkra gondol, akik „édes hazánknak hóhéri nem akarván lenni”, 1604-ben Bocskai István oldalára álltak. Rákóczi Ferencre gondol, aki azt írta 1703-ban, hogy

„recrudescunt vulnera gentis Hungariae” – megújultak a magyar nemzetnek sebei –, 1848-ra gondol, és váteszköltőként 1956-ra. Ezt a tényét Várkonyi is ismeri. „A hatalmi téboly szervezete és technikája már olyan fokot ért el, hogy csak kétféleképpen dönthető meg: vagy úgy, hogy nála erősebb hatalom száll szembe vele, vagy úgy, hogy a leigázott nép minden tagja egyszerre ugrik talpra, és lerázza magáról, mint a kutya a tetvet. Ez csoda – noha megtörtént 1956 októberében.”⁵⁸

Bibó István adja meg az elméleti magyarázatot a különbségre a „jó” és „rossz” forradalom megkülönböztetésével.⁵⁹ A végsőleg megfoghatatlan cél nélkül való, és éppen ezért csak a zűrzavart növelő „rossz forradalommal” szemben a „jó forradalmat” úgy értelmezi, mint egy felmért konkrét jogsérelem társadalmi méretű helyreállításának a kísérletét. Klasszikus történelmi példája erre Svájc vagy Hollandia szabadságharca.

Az Én

Ami az emberben van, és ami rajta kívül, az valami módon kölcsönösen meghatározza egymást. A hatalomvágy, vagyis a külső uralom megszerzésének szándéka a személyiség Én-képéből lép elő, mivelhogy a transzcendens kapcsolatai megzavarodtak. Várkonyi két szemléletes példát hoz fel erre, a felvilágosodás két kulcsalakját, Voltaire-t és Rousseau-t. Nem az „eszmerendszerüket” elemzi, és nem is ennek a hatását a társadalom nézeteinek a formálásában, hanem eszmerendszerük összefüggését az önmagukról alkotott képpel. Pontosabban, e képek a hiányával.

Voltaire-ről a summázata a következő: „A szellem káprázata azért végzetes, mert képtelenné tesz az önismetretre. Így Voltaire-nek nincsenek *átélt* igazságai. Egyenes úton halad a Nihil felé, de ezt mindvégig eltakarja előle a tűzijáték.”⁶⁰ Ez a hihetetlenül szellemes és termékeny író tulajdonképpen nincs mit tanítson, holott a szándéka ez volna. De a szó mögött nem áll ott az ember.

Más a helyzet ellenlábásával, Rousseau-val, aki szó szerint Istenné avatja az érzelmet. „Az érzelmi logika abból indul ki, hogy hogy igaza van, tehát mindig igaza is van – hiszen nincsen fölötte álló, ami ezt lemérhetné. Az Ész csupán ennek az apriori igazságnak az érvényesítő eszköze.”⁶¹ Tömeghatásúvá és egyúttal a felvilágosodás eszmerendszerének a valódi cáfolatává Várkonyi észrevétele szerint az teszi, hogy „nem az a fontos, az eszmék reálisak-e, hanem hogy formát adnak-e az álmoknak.”⁶² Jungnak az „árnyékról” szóló tanítása igazolódik itt, és a következmények végzetesek. Ahogyan az önmagát kiüresítő Én az észet és az érzelmet e kétféle, de egyaránt radikális módon elválasztja, az az eredményeiben ismét találkozik. Az esztelenséget ugyanis tömegtébollyá, az erkölcstelenséget pedig rémuralommá fokozza.⁶³ Tanulsága ez a pervertálódott francia forradalomnak is, de az igazi gyümölcs csak a 20. században érik be.

A filozófiai alapokat Fichte tisztázta a legvilágosabban, már úgy érte, hogy a nagy félreértést az ő tanítása világítja meg a legjobban.⁶⁴ Egyetlen létező az Én, amely megállapítja önmagát, és az egész világ csupán az ő emanációja. „Fichte azt állítja végeredményben, hogy semmi egyéb nincs a világon, csupán Fichte. De John Smith ezt már úgy olvassa, hogy csupán John Smith van – holott Fichte egyáltalán nem ezt mondja.” Ez a szolipszizmus lehetővé teszi még a társas élet sajátos formáját is, akár az elmeógyógyintézet ápolottjai között. De csak egy határig.

Nietzsche érve úgy hangzik itt, hogy „ha Isten lenne, hogy viselhetném el, hogy én nem vagyok Isten? Következésképpen nem lehet.”⁶⁵ Vagyis: nem vagyok alávetve senkinek, az én akaratom abszolút. A hatalom Én vagyok – de hatalmat csak mások segítségével lehet gyakorolni. Ámde mi van, ha ők is ugyanezt gondolják – csak épp önmagukról?

Rejtő Jenő könyvében⁶⁶ a hazatérő hajófüttő azzal a kijelentéssel lepi meg a bennszülötteket, hogy ő a királyuk. Csak egyetlen ember meri megkérdezni, hogy mire alapítja ezt a feltevését, de azt annyira megveri, hogy a többi inkább elfogadja a fait accomplit. Hát így valahogy vagyunk a szellemi tekintéllyel. A kérdés csak az, hogy miért véljük ezt az emberi kiteljesedésünk diadálának?

A csillagok

A világ rendező középpontja a kiürített Én nem lehet. De munkálkodásának a centrumát természettudományos alapon se teremtheti meg. Az újkori természetfilozófia mégis ezzel próbálkozott, de mint láttuk, csak azon az áron tehet, hogy semmibe kellett vennie mindazt, ami a rendszerébe nem fért bele, vagyis csaknem az egész világot.

Másféle rendezési módhoz kell folyamodni, olyan alapokról, amelyek az emberből indulnak ki. Mert ha a világ netán mégis máslényegű lenne, a mimagunktól eltérő dimenzióit akkor se foghatnánk fel, és azok alapján be se rendezkedhetnénk.⁶⁷ Így hát sem az önmagát hiposztazáló Én, sem az érzéki világot megismerő Én nem juthat el valódi alapokhoz. Várkonyi ezért fordul a kinyilatkoztatáshoz, és életművét ezért építi rá a következőképpen⁶⁸:

„Ősemlékezése szerint az ember eredetileg benne élt a világot fenntartó nagy harmóniában, teljes közösségben

a természettel. Tárgya volt a rendnek, mint a növény és az állat. De a sorsa az lett, hogy ki tudott lépni belőle, s rendjét önös céljainak vetette alá. Diszharmóniát teremtett, de hogy zavart vethessen e roppant szerkezetbe, fel kellett ismernie (...) rendjének törvényeit. (...) Ekképpen elkülönült, magára maradt. A hatalom terhe (...) önvádra készítette. Élete ettől fogva visszavágyódás az elveszett harmóniába. (...) De mivel visszalépni nem lehet, azt újra teremteni igyekezett. (...) Áldozataival a természet megblomlott rendjét igyekezett helyreállítani.”

Dante szintézisét megvalósítania kétségkívül nem sikerülhetett neki, de hát Ezra Poundnak se, akit sokan mégis a század legnagyobb költőjének tartanak. Ám rá tudott mutatni arra, hogy ami elveszett, nem nyom nélkül vészett el. Ellenkezőleg, a nyomai fellelhetőek a feledést nem ismerő kollektív emlékezetben – sárkányok, özönvizek, kozmikus katasztrófák –, ősi szent szövegekben, mágiikus gyakorlatokban, napjainkig létező archaikus közösségekben vagy rég elpusztult, de kiásott romvárosokban – de ami fontosabb, kultúránknak és lelkünknek abban a sóvárgásában, ami survivalként hordozza magában a Paradicsomba való visszatérés igényét a Pokol mélységéből. Amiképpen Dantéval történt⁶⁹:

e quindi uscimmo a riveder de stelle.
átjutva láttuk így a csillaghont megint fent.

MIKLÓSSY ENDRE

Jegyzetek

- 1 Weöres Sándor: *A benső végtelen*
- 2 Várkonyi: *Pergő évek*, Bp., 1976. 392. l.
- 3 Mircea Eliadétól, úgy tűnik, ebben különbözik leginkább.
- 4 Várkonyi: *Pergő évek*, 315. l.

- 5 Arisztophanész: *Madarak*
- 6 Arisztophanész: *Madarak*
- 7 Dante: *Paradiso* XXVII, 106–111. (Miklóssy Endre ford.)
- 8 Várkonyi: *Az ötödik ember* II. Bp. 1996. 266. l.
- 9 Arany János: *Dante*
- 10 Dante: *Paradiso* XXXIII. 142–144. l. (Babits Mihály ford.)
- 11 Várkonyi: *Az ötödik ember*, II. 193. l.
- 12 Várkonyi: *Az ötödik ember*, II. 221. l.
- 13 Dante: *Paradiso*, I, 103. (Babits Mihály ford.)
- 14 Dante: *Purgatorio*, XVI. 106–109. (Babits Mihály ford.)
- 15 Josephus Flavius. *Archaiologia Judaica*
- 16 Hamvas Béla: *Interwiew* (In *Patmos*, I. Bp. 1992. 274. l.)
- 17 Várkonyi: *Várázstudomány*, Budapest, 1998. 22. l.
- 18 Hamvas Béla: *Vízöntő*. (In *Láthatatlan történet*, Bp. 1943. 27. l.)
- 19 Tőkéczkzi László: *Utószó Az ötödik emberhez*
- 20 Gilbert Ryle: *The Concept of Mind*. H'utchison, 1969. 281. l.
- 21 Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Budapest, 1987. 95. l.
- 22 Várkonyi: *Sziriát oszlopai*. Bp. 1972. 398. l.
- 23 Várkonyi: *Sziriát oszlopai*, 386. l.
- 24 Mircea Eliade: *A szent és a profán*, 37–40. l.
- 25 Várkonyi: *Sziriát oszlopai*, 63. l.
- 26 Várkonyi: *Az ötödik ember*, I. Bp. 1995. 175–194. l.
- 27 Várkonyi: *Várázstudomány*, 130. l.
- 28 Hölderlin: *Patmos* (Miklóssy Endre ford.)
- 28 Várkonyi: *Az ötödik ember*, I. 194. l.
- 30 Pico delle Mirandola. (idézi Várkonyi, In *Az ötödik ember*, II. 294. l.)
- 31 Tábor Béla: *A zsidóság két útja*, Bp. 1990. 177. l.
- 32 Várkonyi: *Pán halála*, In *Az ötödik ember*, I.
- 33 Blavatsky. (idézi Várkonyi, In *Várázstudomány*, 135. l.)
- 34 Kung Fu-ce: *Lun Yü*, Bp. 1944. 34. l. (Hamvas Béla fordítása)
- 35 Várkonyi: *Várázstudomány*, 159. l.
- 36 Guénon: *Le théosophisme, histoire d'une pseudoreligion*.
- 37 Adorno – Horkheimer: *Dialektik der Aufklärung* című műve más irányból jut el ugyanide.
- 38 Hamvas Béla: *Tudományvallás*, In „33 esszé”
- 39 LenIn (idézi Várkonyi, In *Az ötödik ember*, III. Bp. 1997. 265. l.)
- 40 Weöres Sándor: *Kisfiúk témáira*
- 41 W. Lippmann, Pitirim SorokIn, J. Schumpeter, F. Hayek, W. Röpke, N. Bergyajev, O. Spengler, Ortega y Gasset, B. Russel, E. Friedell. E. Durbin, V. Pareto, J. Sulser, M. Steinhhausen, Balogh Tamás.
- 42 Shakespeare: *Tempest*
- 43 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 179. l.
- 44 J. MehlIn (In *Weisheit des alten Indien*, Leipzig–Weimar, 1987. 499. l.)
- 45 J. Huizinga: *A vallásos gondolat* (In *A középkor alkonya*, Bp. 1937. 157. l.)

- 46 Thomas Kuhn: *A tudomány természete* (In *A tudományos forradalmak szerkezete*)
- 47 Feuerbach, Moleschott, Vogt, Büchner, Dühring, Haeckel.
- 48 Egon Friedell, (idézi Várkonyi, In *Az ötödik ember*, III. 288. l.)
- 49 Ch. Hall, Thompson, Saint-Simon, Fourier, Blanqui, Cabet, Leroux, Weitling, Louis Blanc, Proudhon. (In *Az ötödik ember*, III. 186–196. l.)
- 50 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 197. l.
- 51 Marx: *Louis Bonaparte brumaire 18-ája*
- 52 W. Lippmann (idézi Várkonyi, In *Az ötödik ember*, III. 200. l.)
- 53 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 339. l.
- 54 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 419. l.
- 55 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 437. l. Leírása a bolsevik hatalomátvételtől megegyezik Szolzsenyicinnel a jóval később, a Vörös kerékben leírt ismertetésével.
- 56 Várkonyi: *Az ötödik ember*, I. 238. l.
- 57 Arany János: *A nagyidai cigányok*. Előhang
- 58 Várkonyi: *Az ötödik ember* III. 245. l.
- 59 Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*
- 60 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 104. l.
- 61 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 131. l.
- 62 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 134. l.
- 63 Várkonyi: *Az ötödik ember*, III. 140. l.
- 64 B. Russel kritikája nyomán ismerteti Várkonyi (In *Az ötödik ember*, III. 241. l.)
- 65 Nietzsche. (Idézi Várkonyi, In *Az ötödik ember*, III. 243. l.)
- 66 Rejtő Jenő: *Vesztégzár a Grand Hotelben*
- 67 Franz Kafka ezt az esetet dolgozta fel az *Egy kutya kutatásai* című példázatában.
- 68 Várkonyi: *Pergő évek*, 391. l.
- 69 Dante: *Inferno*, XXXIII. 139. (Miklóssy Endre ford.)

K: Kódolányi Gyula

X 930.2

alm

„ÓH, IDŐ, FUTÓS IDŐ”

BESZÉLGETÉS BÁNFFY ESZTERREL

I.

Bánffy Eszter régész, a MTA Régészeti Intézetének főmunkatársa prehistorikus és középkori régészetből valamint indológiból szerzett diplomát az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. Ásatási munkái az elmúlt másfél évtizedben a Kárpát-medence és környékének kőkorszaki kultúrájára, elsősorban a neolitikumra koncentrálnak. Kandidátusi disszertációjában a délkelet-európai régió kultikus jellegű leleteit vizsgálja, s azokat a vallástörténeteszek – elsősorban Mircea Eliade – megállapításaival összevetve igyekszik a kőkorszaki ember hitéletéről minél teljesebb képet teremteni. 1995–1999-ben az őrségi Csesztreg határában, a Pityerdombon neolitikus falut tárt fel, amely fontos láncszemet képez az első letelepedett földműves közösségek kelet-magyarországi és ausztriai emlékei között. Erről az ásatásról – melyen egy gyönyörű, több mint hétezer éves ökör-szobrocska is előkerült – és a belőle rekonstruálható kultúráról (kezdtünk) filmet készíteni a TV2 számára 1998 nyarán Jeli Ferenc rendezővel. A Magyar Szemlében két részben adjuk közre írásos, szerkesztett formában azt a beszélgetést, amelyet e film munkálatai során vettünk fel.

– 1995-ben rendkívül fontos, ma már európai hírű leletre – egy neolit kori falu maradványaira – akadtál a Kerka völgyében, Márokföld és Szentgyörgyvölgy között. Nyugat-Magyarországon ilyen korai, mintegy 7500 éves falu még nem került kiásásra. Azt mondtad nekünk amikor forgatócsoportunk meglátogatott az ásatáson, hogy az itt élt emberek voltak az első parasztok. Tehát az Őrség nyugati szegletében, ezen a lankás, védett vidéken, csaknem változatlan életformát élt a földműves ember azóta szá-

zadunk elejéig. Ez mellbevágó dolog, hiszen húsz évvel ezelőtt aligha lehetett ilyet állítani és bizonyítani. Hogyan juthat el a régész egy ilyen nem igazán látványos kutatógödörtől, mint amelyet a nyáron láttunk, ennyire fontos és egy teljes kultúrát sejtető megállapításig? Láttuk 1998 nyarán, amint egy hatalmas gabonahombár cserepeit emelték ki az agyagos földből. Mit mond ez a hombár, mit mond a többi tárgy, és milyen módszerek segítenek a kutatásban?

– Kevés a számunkra fönmaradt olyan nyom, amelyből következtetéseket lehetne levonnunk. Egy régészeti feltáráskor általában nagyon kevés megmaradt anyagfajtát találunk. A szerves anyag szinte mind elvész. Ahhoz, hogy például szőttesek vagy akár emberi maradványok megmaradjanak, kétféle körülményre van szükség: vagy nagyon száraz és forró klímára, például a sivatagra, vagy pedig éppen ellenkezőleg nagyon hideg, tulajdonképpen mélyhűtött viszonyokra. Tudjuk azt, hogy a sivatag homokjában akár évszázadokon, évezredek át is konzerválódnak emberi maradványok, szőttesmaradványok és egyéb szerves anyagok. Valószínűleg mindenkinek eszébe jut az Ötzi csúfnevű jégember, aki rézkori vadász volt, és egyszerűen megfagyott az Alpokban, és évezredek át senki nem vette észre, hogy ott van, a jégben konzerválva. Néhány évvel ezelőtt szerencsés körülmények között megtalálták és nemcsak a ruházata, hanem amit utoljára evett, a testfestékei a bőrén és minden felszerelése, a szerves, tehát mulandó természetű felszerelése is megmaradt. Itt, Nyugat-Magyarországon ennél sokkal rosszabb helyzetben vagyunk, hiszen tulajdonképpen háromféle információ marad a számunkra. A kerámia, a kőszköz anyaga, tehát a kőszerszámok és azok a gödrök, alapárkok, amelyek a korabeli építkezés nyomai. Utóbbiakból a lakók házépítési technikájára, a házak formájára és használatuk módjára is következtethetünk. Csak közvetett nyomokból derül ki, hogy volt textília,

hogy ruhákba öltözködtek. Kétféle dolog utal erre. Az egyik az, hogy viszonylag sok szövőnehezékre akadunk. Itt persze nagyon nehéz eldönteni, hogy szövő- vagy hálonehezékről van szó, bár az itt élt emberek nem nagyon halásztak, inkább – ha folyóparton éltek – horoggal fogtak halat. Ha egy házon belül sok átfúrt, körte alakú agyagkolonc található, akkor valószínű, hogy ezeket szövéshez, szövőszékhez használták. Másutt, szerencsésebb körülmények között megmaradt textíliamaradványokból arra következtethetünk, hogy igen szép mintákat tudtak már akkor szőni, esetleg festették is a ruházatukat.

– *Azt tudjuk, hogy mit termesztettek, mivel táplálkoztak?*

– Sok nyom utal erre, ezekből elsősorban persze az archeobotanikusok tudnak olvasni, és egyéb természettudományos szakemberek. Szerencsés esetben mi is tudjuk bizonyítani például azt, hogy gabonát termesztettek. A Balaton-felvidéken nemrég előkerült egy nagyon érdekes oltárka, az oltár fejének a szemét gabonaszemekből alakították ki. Ez a gabonaszem már termesztett növény. Ilyeneket találtunk a pityerdombi ásatáson is, és az archeobotanikusunk meghatározta, hogy *Triticum dicoccum* és *monococum*, tehát két nagyon korai, de már termesztett gabonafajta volt. Van azonban még olyan jel, amire időnként rábukkanunk; néhány edénynek a belsejében oda-kozmált ételmaradványokat lehet találni. Ezt is az archeobotanikusok vizsgálják meg. Legutóbb egy másik, nem sokkal későbbi, még újkőkori ásatásomon akadtam olyan cserépedény darabjaira, melynek a belsejében odaégett ételmaradványok voltak. Az archeobotanikus megállapította, hogy valamilyen gabonakása kozmált oda, tehát ezt ették. Ez egészen bizonyos.

– *Ezeket az odakozmált ételmaradványokat radiokarbon vizsgálattal is lehet vizsgálni?*

– Tulajdonképpen minden szerves anyagot lehet, de praktikus okoknál fogva általában inkább gabonamarad-

ványokat, illetve famaradványokat szoktak vizsgálni. Itt a különböző technikákon múlik, hogy mennyi anyag kell. Csontból több szükséges, ezért általában inkább famaradványokon szokták ezt vizsgálni. Ott is nagyon lényeges, hogy a mintát honnan veszi a régész. Mert például, ha egy alapároknak a cölöplyukából veszek egy vastag tölgyfából odaégett famaradványt, és azt akarom meghatározatni, hogy lehet egy háromszáz éves vastag tölgy, így háromszáz évvel korábbi időpontot kapok, mint a telep életkora. Éppen ezért általában kisebb gallyakból célszerű venni a radiokarbon meghatározásra alkalmas famaradványokat, és a tűzhelyből, mert az biztos, hogy ez egykorú volt a telep lakóinak az életével.

– Ez a radiokarbon módszer, illetve ennek a két fajtája az elmúlt húsz évben alakult ki, de gondolom, hogy más útbaigazító jelek is vannak, hiszen éppen az előbb egy Balaton-felvidéki leletről beszéltél. Magyarán szólva feltételezhetjük, hogy ez a pityerdombi telep, ez a hajdani falu egy 7500 évvel ezelőtti kultúrának olyan lelete, amelyhez több más település tartozhatott ezen a környéken vagy egy kicsit távolabb, és gondolom, az ott talált leletekből is sok mindenre lehet következtetni. Éppen magad ástál a közeli Zalaszentbalázson is, és a régészek sok hasonló falut tártak föl ebből az időből Magyarország keletibb részén. Milyen kultúrához tartozik ez a falu, amit találtál? Hogy hívják ezt a kultúrát?

– Ezen a vidéken ilyen korú településeket nem nagyon ismertünk, de természetesen ez nem vonatkozik Magyarországon többi részére. A magyarországi régészeti kutatás nagyon régóta, azt lehet mondani, hogy a század eleje óta szisztematikusan kutatja ezt az időszakot is. 1944-ben például Kutzián Ida régész kolléganőm tollából egy olyan monográfia látott napvilágot, amelynek minden megállapítását még ma is érvényesnek, igaznak tartjuk. Tehát még mielőtt a radiokarbon kormeghatározásos módszer egyáltalán megszületett volna, a közép-európai és ezen belül a magyarországi régészek már kidolgozták

azt a *relatív* időrendet, amelyen belül szinte pontos helye van mindegyik régészeti kultúrának.

– *Ez csak relatív időrend volt, tehát felteszem, hogy legalább kétezer évesnél fiatalabbra teheték a leletek legnagyobb részét, mielőtt a radiokarbon eljárással kiderült volna valódi koruk. Az elmúlt húsz évben radikálisan újjá kellett értékelni szinte minden régészeti leletnek a korát ebben az európai régióban, ahogy Colin Renfrew írja.*

– Ez elsősorban az őskori leletekre igaz. Minél távolabbra megyünk az időben, annál nagyobb ez az eltérés a történeti, historikus időrendi gondolkodás és az újrégészeti gondolkodás között. A neolitikumban már akár 1500 év különbségről is beszélhetünk. Tehát ebből a szempontból az újrégészet, a természettudományos eredmények bekapcsolódása a régészetbe forradalmi változásokat hozott. Nagyon sokáig nem is lehetett eldönteni, hogy kinek van igaza. Akadtak olyan magyarországi régészek is, akik sokáig nem hittek ebben az új módszerben. Gyanúsnak találták. Próbáltak érvelni azokkal a momentumokkal, azokkal az adatokkal, amelyeknél tévedett a radiokarbon kormeghatározás, és azt mondták, hogy no lám, megbízhatatlan. Mára gyakorlatilag eldőlt ez a kérdés.

– *Tulajdonképpen a radiokarbon sugárzó szén, a szénnek egy izotópja. Ahol égett anyagot találnak, ott ez mindenütt megvan, és ezt ma atomfizikai laboratóriumokban tudják nagyon pontosan kielemezni.*

– Itt a szén 14-es izotópjának a lebomlási, felezési idejéről van szó, amelyet hogyha visszaszámolunk, akkor pontosan meg fogja adni annak az idejét, amikor elpusztult ez a szerves anyag, és megszűnt élő szervezet lenni. Van azonban egy másik módszer. Tulajdonképpen ez bizonyította a radiokarbon alapú kormeghatározásnak a helytállóságát. Innentől kezdve nem kételkedhetünk abban, hogy jó adatokat ad a szén 14-es meghatározás. És ez a dendrokronológia. A dendrokronológia olyan módszer,

amelyik a fa évgyűrűinek a számlálásán, azok vastagságának vagy vékonyságának a különbözőségén alapul. Egy csapadékosabb, melegebb időszakban ugyanis a fa vastagabb évgyűrűt növeszt, mint egy szárazabb, hidegebb évben. Ha elég sok faanyagunk van – vastag, több száz éves fákra gondolok itt –, akkor ezeknek az évgyűrűi átfedik egymást.

– *Egyrészt vannak még élő fák is, gondolok a kaliforniai mamutfenyőkre, azonkívül találtak mocsarakban már halott fákat is, amelyek még régebbiek, és „összerakják” a kronológiát.*

– Itt Európában ilyen kort megelő fa nincs, de ennek ellenére nagyon sok olyan mocsári lelet van, ahol átfedő, egymással részben egykorú fák évgyűrűiből egy egész sorozatot tudtak megállapítani. Németországban a Bodenti környékén olyan ideális körülményeket találtak a régészek, hogy már időszámításunk előtt 5000-re vissza tudnak menni a faévgyűrű meghatározásában. Ellentétben a radiokarbon kormeghatározásával, ahol mindig van egy plusz-mínusz bizonytalansági intervallum, ahol a lelethez társítható ilyen évgyűrűsornál egyikét évnél többet nem lehet tévedni. Ezeket a dendrokronológiai meghatározásokat összehasonlítva a C^{14} kormeghatározással, az derült ki, hogy igenis helytállóak a radiokarbon adatok, sőt azon belül is még a kalibrált, vagyis a kiigazított, a helyesbített és nagyon gyakran még korábbi adatok a helytállóak. Ezek alapján tudjuk például, hogy a pityerdombi telep élete Krisztus előtt 5500–5400-ra tehető. Annak ellenére, hogy az én saját radiokarbon adataim még nincsenek kiértékelve.

– *Mostanában olvastam, hogy egészen pontosan megállapították, hogy Santorini szigetének a felrobbanása Krisztus előtt 1734-ben történt, mert abban az évben az egész északi féltekét egy olyan porfelhő borította, hogy csökevényesen fejlődtek a fák, és ezt a kaliforniai fenyőknek az évgyűrűin pontosan ki lehetett mutatni. Hogy ez volt az az év, amikor történt egy ilyen katasztrófa.*

– Így van. A sarkvidéki jégfúrások is igazolták ezt az adatot, hiszen a megolvadt gleccserrétegek lerakódásai a dendrokronológiához hasonlatos következtetésekhez segítik az archeológiát.

– *Visszatérve Pityerdombhoz, bámulattal láttam, hogy amikor eső után kint jártunk a földön, amikor egymás után fordultak ki szinte a léptünk nyomán ezek a gyönyörű kis vörös pengék, a szentgáli pengék, amelyeneket én régebben Veszprém megyében, a Balaton-felvidéken láttam. Elgondolkodunk azon, hogy milyen lehetett ebben az időben a közlekedés, mennyire érintkeztek ezek a kultúrák, mennyire hatottak egymásra? A legtöbbszörünkben olyan képzetek élnek ezekről a régi időről, hogy úgynevezett vademberek elszigetelten éltek a maguk önellátó életét, és ezen a képen már az is rengeteget változtat, hogy megtudtuk: 7500 éves ez a telep, lakói valódi parasztok voltak, akik valószínűleg szövött ruhákban jártak. Voltaképpen milyen Közép-Európába, milyen Kárpát-medencébe és milyen Európába illeszkedett bele ez a pityerdombi falu?*

– Hajlamosak vagyunk alábecsülni az elődeink kapcsolattartási képességét. Igazából már néha azt sem tudjuk elképzelni, hogy mit csináltunk 15 évvel ezelőtt, amikor nem volt számítógép, internet és mobil telefon. Elképzelhetetlennek tartjuk vagy tartottuk korábban, hogy ezek az emberek távolsági kapcsolatokat tartottak egymással, akár több száz kilométerre hatóan is tudták, hogy ott kik élnek, milyen nyersanyagokat lehet találni. Pedig így volt, ez volt a helyzet. A szentgáli bánya Veszprém mellett van, a Bakony hegységben. Körülbelül 200 km-re Pityerdombtól, de Pityerdomb nem a legmesszebb fekvő hely, ahova eljutott ez a bizonyos nyersanyag. Pontos bizonyítékaink vannak arra nézvést, hogy a legkorábbi vonaldíszes, tehát az edényeiket vonalas dísszel díszítő kultúra népe, ezt a szentgáli, bakonybéli követ, a vörös radiolaritot, a Duna mentén igen messze fekvő településekre, illetve területekre is elvitte. Bécs mellett van egy olyan lelőhely, amelyik körülbelül

egykorú Pityerdombbal, de mielőtt én megtaláltam ezt a települést, „a levegőben lógott” ez a telep, úgymond. Nem tudták az osztrák régészek, hogy került oda, és honnan van egy ilyen korai telep ezen a viszonylag északnyugati és még nem újkőkoriá vált területen.

– *Magyarán Pityerdomb egy láncszem.*

– Valószínűleg igen, méghozzá egy nagyon fontos láncszem, hiszen a kialakuló fázisát csíptük el ennek az egész kultúrának, a paraszti gazdálkodásra való áttérésnek, s nagyon nagy valószínűséggel azt is állíthatjuk, hogy ezt a nagyon értékes kőanyagot, ezt a pityerdombi vörös radiolaritot a Duna mentén vitték északnyugatabbra kereskedők, vagy telepések, vagy akár úttörők – pioníroknak is képzelhetjük ezeket az újkőkori embereket. De nemcsak a követ, hanem az összes neolitikus invenciót, a letelepedett életmóddal járó minden vívmánynak a tudását is magukkal vitték. És így fordulhatott elő az, hogy Közép-Németországig nemcsak ez a vörös radiolarit, ez a szentgáli kő fordul elő a kőeszközlelet-anyagban, hanem nagyon-nagyon hasonló anyagi kultúrájú településeket találunk Nürnberg környékén vagy a Párizsi-medencében, vagy Észak-Németországban. Rövid időn belül tehát ezek a telepések egész Európába eljutottak, és magukkal vitték az értékes vörös radiolarit követ, amelynek, mint tudod nagyon erős éle van; ez tulajdonképpen a „csúcstechnológia” volt abban az időben, és nagyon nagyra becsülték az akkori emberek. Tehát nyilvánvalóan tudtak egymásról, több száz, több ezer kilométeren át is tartották a kapcsolatot. Ezek a kapcsolatok oda-vissza, kölcsönösen működtek. Lehet, hogy egy kicsit lassú volt a kulturális cserének ez a módja, tekintve, hogy gyalog jártak, de ilyen esetben egy-két hét igazán nem számít.

– *Tudunk arról, hogy Tokaj vidékén viszont egy másik nagyon értékes anyagot bányásztak, obszidiánt. Ennek az elterjedési sugara mekkora?*

– A tokaji obszidián tulajdonképpen vulkáni üveg. Ha lehet, még jobb, mint a szentgáli radiolarit. Annak az elterjedése azonban inkább a Tisza-vidékre rajzolódik ki és kelet felé, esetleg észak felé, tehát kevesebb jutott belőle a Dunántúlra. Van azonban más olyan lelettípus is, ami arra utal, hogy nagyon messze fekvő vidékekkel tartottak ezek az újkőkori emberek kapcsolatot. Ilyen például egy tengerikagyló-fajta, a spondylus kagyló. Az Égei-tenger partjáról került ide a Kárpát-medencébe, és olyan nagy becsben tartották, hogy például nemrégiben találtam olyan újkőkori sírokat, amelyeknek a gazdája valószínűleg nem volt elég gazdag ahhoz, hogy igazi spondylus kagylója, vagy ebből készült hengeres gyöngye legyen, ezért agyagból elkészítették az utánzatát, és azt tették a sírba. Tehát nagyon értékes anyag lehetett, tulajdonképpen az első igazi presztízszáru, aminek nem volt gyakorlati haszna. Ez a Kárpát-medencébe, Ausztria, Morvaország, Németország területére az Égeikumból érkezett. Gondoljuk el, hogy micsoda távolsági kapcsolatok léteztek már ebben a korban!

– *Az Égeikumról jut eszünkbe, hogy a régészek közt nagy háború dúlt az elmúlt két évtizedben, s ennek a háborúnak három kulcsszava van: diffúzió, migráció, evolúció. Tehát, magyarul szólva, a vita arról folyik, hogy egy ilyen falu, mint amilyen a pityerdombi volt, mennyiben volt öntörvényű helyi fejlődés, tehát evolúció eredménye, mennyiben vett át kultúrjavakat más, távolabbi kultúráktól cserével – ez volna a diffúzió –, avagy pedig úgy van-e vajon, hogy ez az egész neolitik mezőgazdasági forradalom úgy folyt le itt a Kárpát-medencében, hogy jött egy nép az Égeikum felől, vagy a Balkán felől, és meghódította az itt élőket, és rájuk telepedett. Nos, ebben az esetben hogy is áll ez a dolog, élesen kell-e állást foglalnunk valamelyik elképzelés mellett, vagy pedig általában mint az életben, az is-is a válasz? Tehát tulajdonképpen így is volt, meg úgy volt.*

– Az őstörténet egyik legfontosabb kérdése ez. Úgy jellemezhetném ezt a kérdést, mint a lónak a két oldalát.

Voltunk az egyik oldalán, aztán átestünk a másik oldalára, és ha minden igaz, akkor most kezdünk a ló hátára kapaszkodni. Korábban ugyanis arról volt szó, hogy egy-egy új régészeti kultúrának, tehát anyagi kultúrának, tárgyípusoknak, esetleg építkezési módnak a megjelenését kivétel nélkül mindig migrációval, vagyis egy új népcsoportnak a megjelenésével hozták kapcsolatba. Gordon Childe híres régész volt az első, aki a század első felében arról beszélt, hogy az új kultúrák mindig bevándorláshoz, új népcsoportok megjelenéséhez köthetők. Aztán voltak, akik egyenesen azt gondolták, ezek az új népek agyoncsapták a régit, és a helyükbe telepedtek. Lám, lám, hiszen egész más kerámiát használnak, mondták. Az újrégészet eredményei azt mutatták, hogy ez a bizonyos *ex oriente lux* elképzelés, tehát, hogy minél délebbre és keletebbre megyünk, annál korábbi, annál fejlettebb volt az őskori civilizáció, nem mindig érvényes. Nem érvényes az a tétel, hogy minél északabbra és minél nyugatabbra megyünk, annál primitívebb, annál lebecsülendőbb a régészeti hagyaték, és nyilvánvalóan az élet színvonala is. Természetesen ez is a lónak egyik oldala. Az igazság valószínűleg középen van. Az újrégészet módszerei meglepő eredményekhez vezettek. Többek között például kiderült, hogy a réz- és aranyművesség első virágzó időszakában, a korai rézkorban nem úgy történt, ahogy korábban gondolták, hogy na természetesen ez is Anatóliából, Kis-Ázsiából az Égeikumon és a Balkánon keresztül jutott át Európába. A fémanalízis ugyanis kimutatta, hogy a híres várnai aranytemető anyaga, ahol egy-egy sírban akár több kiló aranytárgy is előbukkant, az bizony nem keleti eredetű arany, hanem az erdélyi aranybányákból származik. Ez volt az a felfedezés, amely a radiokarbon kronológiával összefonódva megfordította az egész elképzelt kulturális

◀ CSÓTALPAS EDÉNY TÖREDÉKE

Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező

trendet. Innentől kezdve az újrégészet követői azt állították, hogy fordítva történt a dolog: ami Európában, a Kárpát-medencében vagy akár attól is északabbra fekvő régiókban zajlott, az volt az elsődleges, az volt az eredeti. Hiszen például Görögország szárazföldi részén, Thesszáliában találtak olyan agyagsüngő-másolatot, amelynek az eredetije Alduna-vidéki agyagtárgy volt. Tehát, mondták, fordítva érvényes a dolog. A déliek utánozták az északiakat, az Alduna-vidékieket. Valószínűleg ebben is nagyon sok igazság van, mint ahogy sok igazság van abban is, hogy a migrációt, az új népcsoportok vagy kisebb törzsek, néhány falunyi nép északra vándorlását szintén nem zárhatjuk ki. Egyre inkább úgy gondoljuk, hogy az igazság közepén van. Nagyon szép példa erre Közép-Európa neolitikizációjának, tehát újkőkori válásának, a paraszti gazdálkodás kezdeteinek a kérdése. Itt ugyanúgy lezajlott a délről vándorlás, mint amilyen fontos volt a helyi eredet, tehát az, hogy a mezolitikus halászok, vadászok egyszer csak maguktól rájöttek az edényégetés művészetére, a növények domesztikációjára, tehát háziasítására, állatokat fogtak be és fölnevelték, háziasították azokat, stb., stb. Mindennek vannak nyomai Dél-Németországban, Nyugat-Franciaországban is. Biztosan valami helyi kezdeményezés is történhetett, vagy manapság inkább úgy fogalmazzuk, hogy késznek mutatkoztak ezek a csoportok az invenciók befogadására. Képzeljünk el egy óceániai bennszülöttet, akit ha az internettel szeretnénk megismertetni, ez valószínűleg nem menne, mert hiányoznak azok a lépcsők az ő ismeretanyagában, amelyek lehetővé tennék számára ennek a dolognak a befogadását. Tehát ma úgy képzelik a régészek, hogy Európában, ha voltak ilyen törzsek, ilyen helyi középső kőkori vadászok, ezek már késznek mutatkoztak a letelepült életmód, a paraszti gazdálkodás és az élelemtermelés tudásának a befogadására. Ami meg is érkezett a Balkán felől. Ezt kétségbe

vonni tulajdonképpen ostobaság. Egészen bizonyosan tudjuk, hogy a legkorábbi kárpát-medencei parasztok a Duna-túlon és az attól északra élő néptörzsek, ezek a bizonyos vonaldíszesek, a Balkánról kapták az összes olyan invenciót, amit alkalmaztak. Kicsit átalakították aztán a későbbiekben, de a balkáni eredetet ma már nem lehet kétségbe vonni. Többek között nagyon szép bizonyítékok erre a Kárpát-medencében előkerült ázsiai vadjuhcsontok, illetve a már háziasított juh-, kecske-, tehát *Ovis capra* csontok. Ezek az állatok ugyanis vad formában, háziasítható formában nem fordulnak elő a Kárpát-medencében, de még Délkelet-Európában sem. Ezeknek a hazája egészen bizonyosan az Irak és Irán határán levő Zagrosz hegység, illetve az Anatóliai-fennsík volt, onnan kellett hogy idekerüljenek, csakúgy mint néhány gabonafajta.

– *A kőkorszakban a Balkán és úgy látszik, a Kárpát-medence is tulajdonképpen az európai kulturális kisugárzás és az európai kulturális kreativitás egyik legfontosabb színhelye volt, tehát kikerülhetetlen volt az Égeikumból jövet. Kis-Ázsiából az Égeikumon át erre jöttek föl a mezőgazdaság fölfedezései, azonban nem légüres térbe kerültek ide, ahogy mondtad, hanem itt már nagyon komoly kultúrák voltak, és olyanok, amelyek korábban és később is tudtak maguk is adni déli irányba valamit, amiben ők fejlettek voltak. Úgy látszik, hogy a Kárpát-medence, amelyet őseink kiválasztottak arra, hogy itt letelepedjenek, és amiről mindig tudtuk, hogy veszélyes hely, éppen azért mert nagyon termékeny, mert nagyon megművelt, mert természeti erőforrásokban gazdag, ez bizony nem akkor lett ilyen, nem 1000 évvel, 1300, 1200 évvel ezelőtt, amikor az avarok, vagy a magyarok idejöttek, hanem sokkal korábban. Itt az emberi kultúrának nagyon régi a folyamatossága, és bizonyos értelemben kiemelt vidéke ez Európának. Szeretném megkérdezni azt, hogy miután Pityerdombon, ahogy magyaráztad, a talaj miatt még csontvázak sem maradtak meg, azonban tudod kötni ezt a falut más falvakhoz, etnikailag milyen jellegű lakosság lehetett?*

– Amikor a mi magyar őseink Verecke hágójáráól lenéztek, nemcsak egy gyönyörű, termékeny síkságot láttak, hanem azt is, hogy valamiféle átjáróházba, egy közvetítő területre érkeznek. A Kárpát-medencének ez a közvetítő jellege sokezer évre visszamenőleg is érvényes. Az őskorban is így volt. Azt lehet mondani, hogy volt ez az elsődleges újkőkori paraszti kultúrkör, aminek a központja természetesen a Termékeny Félhold, a mai keletmediterráneum vidéke, a másodlagos központja az Égeikum és a Balkán területe volt, és ennek északnyugati határa körülbelül a mai Szolnok-Berettyó vonalától délre a Körös-Maros vidék, tehát úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mai Magyarország délkeleti része volt. Ami ettől északra és nyugatra esett, tehát a Dunántúl és Észak-Magyarország az Északi-középhegység, mindenféleképpen periféria volt ebből a szempontból. Elválasztó terület, de ugyanakkor közvetítő terület is. Olyan terület, amin át, kicsit átszűrődve, átalakulva, de egész Európa élelemtermelő gazdálkodása kialakult, és ilyen értelemben igen fontos dolgok történtek ebben az időben itt a Kárpát-medencében.

– *Azért még annyit hadd tegyek hozzá, hogy az nagyon szép kép, amit egyes költőink elképzelték, hogy a Vereckei-hágóról valami újra tekintettek az érkező magyarok, azonban már az eddigiek alapján is világos kell legyen, hogy ha 7500 évvel ezelőtt olyan pontos információik voltak az embereknek arról, hogy 500, 1000, 1500 kilométerrel arrébb mi fekszik, nyilvánvaló, hogy a magyarok, akik ide jöttek, pontosan tudták, hogy milyen területet készülnek meghódítani. Nyilvánvalóan elég erőt éreztek magukban ahhoz, hogy ezt az átjáróházat megtartsák, és ez többkevesebb szerencsével sikerült is. Innen viszont visszatérünk a te témádhoz, hogy tudunk-e valamit arról az emberről, aki ezt a pityerdombi falut építette?*

– Természetesen ebből a korból találtunk csontvázaikat, nem Pityerdombról, hanem olyan területekről, ahol a talaj kedvezőbb, mint ez a savas agyag, és nem eszi meg

a csontokat. A legkorábbi újkőkorból is vannak csontvázaink. Vagyis a Körös-Starčevó kultúrából és az ezt követő közép-európai horizontból is. Itt az antropológusok nagyon érdekes dolgot látnak. Egyrészt kimutatható egyfajta gracilis, finomcsontú, kicsit alacsonyabb termetű, vékony testalkatú népesség. Ezek mindenképpen a Balkán felől érkeztek, ezeket tartják az első földművelőknek. Ugyanakkor van néhány olyan csontváz, amely kicsit robusztusabb, őket a mezolitikus vadászok utódainak tartják. Ezenkívül komoly megállapítást nem lehet tenni, mert olyan mértékben keverednek ezek az antropológiai jegek az itt található emberanyagon, hogy csak az állapítható meg, hogy több népcsoport keveredett. Hogy ezek pontosan honnan jöttek, és melyikük mikor telepedett a Kárpát-medencébe, illetve mikortól élt itt, ezt tudomásunk szerint az antropológia biztosan megválaszolni nem képes. A keveredés viszont nagyon fontos momentum. Erre figyelniünk kell.

– Itt a talaj miatt, ahogy említetted, kevés anyagfajta marad meg, ezek közül is a kerámia tárgyak a legfontosabbak. Látunk nagyon szép helyreállított agyagedényt ebből a leletből a Régészeti Intézetben, amikor ott jártunk a télen. A laikus azt gondolná, hogy a fazekasságban a motívumok, a minták a föld külön fajta tájain nagy szóródásban mindenütt előfordulnak. Így van ez valóban? Mert ha a fazekasság sem tud azonosítani egy kultúrát, csontvázakat nem találtunk, a nyelvet nem ismerjük, akkor igazán nehéz dolga lehet a régésznek, amikor lokalizálni szeretne egy kultúrát, és meg szeretné állapítani azt is, hogy termékei eljutottak-e valahova?

– Jól mondod, nehéz dolga van a régésznek. Az edénművességről két dolgot kell tudni. Mind a kettő nagyon fontos, és ha akár csak az egyik nem lenne, ezt a bizonyos relatív időrendet nem tudtuk volna kidolgozni. Az egyik, hogy egy-egy kultúrán belül – még nem tudjuk pontosan, hogy miért, lehet, hogy nem is fogjuk sohasem

megtudni – hihetetlenül ragaszkodtak a motívumkincs-hez, az edényformákhoz, még a soványítás módja, tehát az edénykészítés technikája is elárul valamit arról a kultúráról. Szinte minden momentuma úgymond kanonizálva volt, és azon a legkisebb változtatást sem lehetett tenni. A közösségek annyira ragaszkodtak a saját motívumkincsükhöz, formagazdagságukhoz, mintha az egy önkifejezési forma lett volna, amivel egy közösség azonosítja és megkülönbözteti önmagát másoktól. Hogy ez igaz-e vagy nem, végül is én nem tudom eldönteni. A másik nagyon fontos dolog, hogy az időben és a térben ezek a tulajdonságok állandóan változnak. Tehát például egy kultúrának, egy régészeti csoportnak az életében bekövetkezett változások leolvashatók a kerámiaművességből. Teszem azt, egy kultúrának van egy idősebb, egy klasszikus, egy elbarokkosodó, túlburjánzó motívumkinccsel rendelkező, és egy végső kifutó, degeneratív szakasza. Ugyanakkor térben is működnek ezek a kapcsolatok. Tehát szomszédos területen élő kultúrák motívumkincse, formagazdagsága, edénytípusai hasonlóbbak egymáshoz, mint a nagyon távol esőek. Ezek alapján dolgozunk akkor, amikor nem áll rendelkezésre más, még ma is tulajdonképpen az ősrégészetnek az alapja ez a bizonyos sokszor kicsit lenézve, megvetve emlegetett, de mégis hasznos kerámiatipológia. A többi kiegészítés.

– *Ha ezek a pityerdombi földművesek és állattenyésztők majdnem úgy éltek, mint száz évvel ezelőtt a dunántúli magyar paraszt, akkor végigmehetnénk nagyon röviden, leltárszerűen azon, hogy vajon valóban mit használtak azok közül a tárgyak, anyagok, eljárások közül, amik száz évvel ezelőtt is használatban voltak?*

– Ha röviden össze akarom ezt foglalni, akkor azt mondom, hogy tulajdonképpen mindent kitaláltak, leszámítva a fémeszközöket, a fémet ugyanis még nem ismerték. Hogy képzelhetjük el az életüket? Beszéltünk már az

állatok házasításáról, a gabonatermesztésről, az ehhez kapcsolódó szerszámokat tulajdonképpen mind kitalálták és mind olyan formában, ahogyan az a legpraktikusabb, a gyakorlati szempontoknak a legjobban megfelelő volt. A közép-európai legkorábbi házépítészetben, ami a letelepült életmód egyik legszükségesebb velejárója, szintén a balkáni házépítészet szolgált előképül. Tőlük tanulták a közép-európaiak. Úgy képzelhetjük ezeket a házakat, mint egy bármilyen mai falusi parasztházat, egy dolgot tudnunk kell: minél délebbre megyünk, akár ma is, annál fontosabb az építészetben az agyag, az égetett agyag, a vályog, vagy a vályogtéglá, vagy a vert agyagfal. Minél északra megyünk, ahol változik a klíma és több a fa, annál fontosabb szerepet kap a házépítészetben a fa, a fakonstrukciós házak. Itt, a Kárpát-medencében ebből a szempontból is közvetítő terület vagyunk. Az építmények a neolitikumban vert agyagfalú, de faszerkezetű, úgynevezett paticsfalú házak voltak. Ezt úgy képzeljük el, hogy amikor odamennek a kiválasztott helyre az emberek, először is agyaggyerő gödröket ásnak, nagyon gyakran ezeket a ház fala mentén, aminek még védőszerpe is lehet, vagy cölöpárok szerepe is lehet. Ezekbe a gödrökbe nagy függőleges faoszlopokat helyeznek, jól beledöngölik az agyagba, majd ezeknek az oszlopoknak a közét finom vesszőfonatokkal bélelik ki. Ez a technika még ma is él a Kárpát-medencében, itt Magyarországon is tudok ilyen épületről, Kelet-Magyarországról. A tákosi templom ugyanezzel a technikával készült paticsfalú templom. Ez a paticsfalú ház tehát 7500 éve, de akár mondhatom a körösi kultúrából talált előzmények alapján is, 8000 éve él és használatban van. Míért? Mert praktikus. Hogy befejezzem a házépítés technológiájának rövid ismertetését, ezeket a vesszőfonatokat utóbb kívül és belül is döngölt agyagfallyal tapasztják ki. Mi történik, amikor leég a ház, márpedig leég, mert szalmatető, a tűzhely nyitott tűzhely, előbb-

utóbb mindegyikből kipattant egy szikra. Amikor leég a ház, akkor ez az agyag, vert agyagfal maga is úgy viselkedik egy kicsit, mintha kerámia volna, vagyis kiég, kemény lesz. Milyen állapotban látjuk ezeket? Az egyik oldala, a simított oldala sima, a másik oldalán pedig megtalálhatók az áglyenyomatok, vagyis a negatív formája azoknak a vesszőfonatoknak, amik a ház falát eredetileg képezték.

– *Az ilyen tűznek köszönhető, hogy ezen az ásatáson, ami igen fontos, elegendő leletet találtál ahhoz, hogy rekonstruálható lehessen a ház, és úgy tudom, hogy a makettje is készül. Sőt, hallottam arról is, hogy további tervek is vannak ezen a vidéken az ásatásodról előkerült leletekkel kapcsolatban.*

Igen. Nagy szerencsém volt, hogy ezek a házak leégtek, ugyanis ha nem égnék le, akkor még van idejük a lakóknak kimenekíteniük az eszközeiket, és másutt esetleg még fölhasználni. Így az elpusztult házakban a teljes inventáriumot, tehát a háztartási felszerelést megtaláltam.

– *És a házat is helyre lehetett állítani, mert pontosan látható a technika.*

A technika látszik ezekből a vert agyagfal-maradványokból, és a ház formája kiolvasható az alapárkokból, a gödrökből és a cölöplyukakból. Tudjuk, hogy mekkora, milyen alakú volt, és hogy hol lehetett a bejárata.

– *Úgy tudom, azt tervezik, hogy egy ilyen házat fel építenek.*

Nagy szerencse, és tulajdonképpen véletlen egybeesések eredménye, hogy nem marad a munkánk nyom nélkül. Általában ugyanis egy ilyen régészeti ásatásnak a teljes bedőzerolás és a megszüntetés a vége. Hiszen mindent ki kell ásni, ami ott emberi kultúra nyoma, egészen az altalajig, és utána vissza kell temetni. Tulajdonképpen csak a mi fotóink, rajzaink és emlékezéseink, meg a leletek alapján mondhatjuk, hogy itt volt valami. Ez esetben azonban olyan nagy szerencse ért bennünket, hogy ezen a vidéken, a lenti medence északi részén Csesztreg falu-

ban régészeti park építésének lehetőségét kaptuk meg. A Kerka nagyon árvizes folyó, sokszor elönti a környéket. Tavaly ősszel is elöntötte a falu egy részét. Ezt kiküszöbölendő, a helyi polgármester, Bagó József kezdeményezésére szeretnének ott egy mesterséges tavat létesíteni. Ha túl sok a víz, akkor majd oda belevezetik. Így képzelték el, és szerencsére erre PHARE-támogatást is kaptak a helyiek. A tó közepén lesz egy sziget, és erre fölépítünk egy neolitikus majorságot. Természetesen, ha már oda építünk egy neolitikus házat és a környező kisebb építményeket, az udvart is megpróbáljuk rekonstruálni, akkor a legokosabban azt tesszük, hogy ha egy környéken előkerült hasonló korú lelőhelyet veszünk alapul. Így történt ez ebben az esetben is. Tulajdonképpen az egyik pityerdombi házat fogjuk fölépíteni, ami néhány kilométerre onnan előkerült. Ebben a formájában ez biztosan egyedülálló lesz, hiszen csak csónakon lehet majd megközelíteni, a tó partján pedig középkori házak fognak állni, ugyanolyanok, amelyek ezen a vidéken állhattak, a különbség csak az, hogy ez már nem múzeum vagy skanzen lesz, hanem ebben lakni fognak a kultúra iránt érdeklődő turisták.

(A következő számban folytatjuk.)

KODOLÁNYI GYULA

K Rónay László

Kiad: Sík Sándor

Alm. elh. Tanulmány

AZ ERKÖLCSÖS MAGYARSÁG IDEÁLJA

A Sík Sándor a harmincas években

A nemzetnevelés nagy célja drámáiban

Sík Sándor keresztény elveken nyugvó nemzetépítő munkáját egyetemi tanárként, cserkészként, de mindezekelőtt azonban természetesen íróként és lelki emberként fejtette ki. *Szent István* című drámáját 1930-ban mutatta be a Szegedi Nemzeti Színház, s 1931-től a budapesti Nemzeti Színház két évig készült bemutatójára, amelyet végül 1933-ban, a kormányzó névnapján vittek színre Siklóssy Pál rendezésében. A címszerepet Kürti József, Vazult Kiss Ferenc, Gizella királynét Hettyei Aranka, Gyöngyöt Szabó Margit alakította. (A szegedi bemutatót Németh Antal rendezte.)

Hagyománytisztelő és drámafelfogását jól mutatja, hogy gondosan ügyelt a klasszikus „hármasság” követelményének megvalósítására. A cselekmény időtartama a vecsernyétől hajnalig tartó fél nap. Szerzője így vallott mondanivalója lényegéről a Nemzeti Újságnak.¹ „... a darab lényegében minden inkább, mint alkalmi darab, nem volt az első formájában sem. Az igazi indítást egy hosszú éveken át szakadatlanul forrongó, egyre jobban elmélyülő belső élmény adta, a magyarság nagy történelmi problémájának átérzése, talán inkább azt kellene mondanom, átszenvedése. Azt hiszem, igazi történelmi művet ma nem is lehet másként írni, mint ha a benne felvetett problémát ma is átélné az író, vagyis ha lényeges tartalmában élő problémának érzi. Mi a darab örök-magyar magva?

A magyarságot történeti helyzete újra meg újra szinte megoldhatatlan paradoxonok elé állítja. Csodálatos lángelmék támadnak, akik tisztán látnak, megmutatják a megoldást, és odavetik magukat áldozatul. A magyarok azonban – egyenkint és pártonkint – kicsiknek bizonyulnak az ő nagyjaikhoz. *Ezért minden nagy emberünk tragikus alak.* »A magyarokon nem lehet segíteni« – mert nem akarnak magukon segíteni. Csak az Isten segíthet rajtuk. Az igazán nagyok vagy eredménytelenül buknak el, vagy kénytelenek az Istenre apellálni.”

A tragédia befejezése valóban az Istenre, kegyelmére, segítségére való hagyatkozás eszményét sugallta, azt a gondolatot, amelyet Sík Sándor az ország megmentőjeként értékelt. Azt is érzékelteti, hogy hosszú, tépelődő önmarcangolások árán juthat el eddig a magyarság, amely két eszmevilág keresztesési pontján, a keleti és a nyugati gondolkodásmód harcában küzd megmaradásáért. Bármelyik uralkodjék is, jóvátehetetlen tragédiát okozna. István király tragédiáját többek között éppen az okozza, hogy képtelen bármelyiket feláldozni a másikért. A haladkló király Isten gondjaira bízza koronáját, azt sugallva, hogy a megoldás az Ő kezében van. Amit a mégoly kiváló ember sem tud elérni, azt az isteni kegyelem többletének segítségével megkaphatja, ez a jellegzetesen madáchi gondolat a tragédia záró akkordja, legfontosabb üzenete kortársai – és utókora – számára.²

Kétféle szemléletmód csatázik egymással a tragédiában. A félpogány magyarok Vazulhoz húznak, akit a király is utódának szánna. Orseolo Pétert a királyné támogatja. Az ő hite erősnek látszik, de jelleme gyenge, nem az ország érdeke, hanem a hatalomvágya vezérli. A király kihozatja Vazult a nyitrai börtönből és felajánlja neki az utódlást, ha keresztény hitre tér. Vazul azonban hajthatatlan, inkább híveivel tart, akik Istvánt fel akarják áldozni, ezért merénylőt küldenek megölésére. Szalók belopózik

a palotába, de a király tekintetének súlya alatt töredelmes vallomást tesz, s elmondja azt is, hogy a merényletet nem Vazul tervelte ki, nem is tudott róla. Orseolo Péter azonban német fegyveresei élén megrohanja Vazul táborát, elfogatja a mámoros vezért, megvakíttatja és a fülébe ólmot öntet. A tragédia beteljesedett, valóban csak Isten segítő kegyelme adhat reménységet.

Kétségtelenül nagyszabású végkifejlet, egy mélyen hívő ember történelemértelmezésének lenyomata. A nemzet sorsát csak Isten kezébe helyezhetjük – tanítja Sík Sándor, s mert e tanítást érezte igazán fontosnak és időszerrűnek, a búcsúzó király szavait erős pátosszal nyomatékosította. A nem keresztény meggyőződésű nézők és bírálók természetesen retorikusnak érezték ezt a megoldást. Legszínvonalasabban Schöpflin Aladár fogalmazta meg ilyen irányú kifogását.³ Kétségkívül joggal tette szóvá, hogy a cselekmény, pontosabban az alakok cselekedtetésének esélye feloldódik egymással folytatott eszmecserékben (ezért értékelte Vajhó László inkább „oratóriumnak” a tragédiát): „Sík Sándor koncepciója nyilvánvalóan szép, megvannak benne egy dráma magvai, de a koncepcióra nincs erős cselekvény építve. Az István és Vazul közötti összeütközés szavakban oldódik fel, szinte politikai vita alakjában. A király alakja méltóságosan, de egy helyben áll, belső viaskodása nem drámailag fejeződik ki, hanem lírailag és retorikailag. Vazul a mozgó alak: úgy érezzük, ő volna a dráma igazi hőse, de a mozdulatlan királlyal szemben néki állania kell. Ezzel a cselekvény politikai része kerül kizárólagosan az előtérbe, s az emberi elemek elhalványodnak. A dráma nem fejlődik ki, s befejezése költői ötlet ugyan, de nem fejezi be a témát, mert nem oldja meg sem a király, sem a korona kérdését. A költő nagy lendülettel, nemes eszközökkel küzd a témával, de nem tudja leküzdeni. A történelem drámai feldolgozásának hagyományos útján halad, de éppen a hagyomány köti meg a kezét.”⁴

A hívők istene megsegíti és a helyes útra vezérli a benne bízókat. Nem véletlenül nyomatékosította ezt a keresztényi elveknek távlatot adó gondolatot ott és akkor a tragédia írója. Mert az igazi Úrral egyre hangosabban perlekedett s szállt szembe a „tömegisten”, az új kor bálványa, aki hol zsarnokként, hol a pénz hatalmával vonta uralma alá növekvő számú híveit. Sík Sándor így idézte őt *Imádság a bálvány előtt* (kötetben: *Imádság a Kolosszus előtt*) címmel.⁵

Agyaglábu Kolosszus!
 Kit istenné tömjéneznék fölénk
 Élelmes udvaroncok és bódult milliók,
 S országokat állítanak oltárodul
 És áldozatul kaszálnak eléd,
 Aki egy fejjel több a többinél, –
 Hallgass rám, Tömegisten,
 Hallgasd meg ezt a káromló imát:
 Amaz ezerek szólanak ajakammal,
 Akiket meg nem számolhatni számmal
 És nem mérhetni, csak a végtelennel,
 S faragott istent egyik sem imád.

Nem, ó Bálvány, mi nem bálványozunk.
 A monoton litániából,
 Mellyel hozzád hunyásznak híveid,
 Egeket vívó diszharmóniával
 Harsan ki férfiénekünk.
 Nekünk nem kell a megrágott falat,
 Belénk dalolt dal, előírt imádság:
 Ajakunkon a szív bősége szól,
 S szívből a Lélek, aki ott fuvall,
 Ahol akar és ahogyan akar;
 És szívünkéből szakadt imánk Ahhoz kiált,
 Kinek titokzatos betűje ott lobog

Olthatatlanul minden élő homlokon,
 A tieiden is, ó Milliófejű,
 Hiába fenekedtél annyiszor
 Letörülni a világ homlokáról.

Sík Sándor Az ember tragédiájáról

Jeleztük már, hogy Sík Sándor tragédiájának történelemfelfogására, de a 30-as években való működésére is bizonyos mértékben Madách Imre is hatott.⁶ Egyik legmélyebb, legfontosabb tanulmányában időszerűsítette a maga és kora számára a Tragédiában kifejtetteket. Ez az írása azért is külön figyelmet érdemel, mert Prohászka Ottokár értékelésével is szembeszáll (Prohászka „imádás helyett káromkodást, nagy teremtő stílus helyett inkább cinizmust, isteni tervek helyett inkább kontárságot” érzékelt Madách remekében, hasonlóan Szász Károlyhoz, aki nemes egyszerűséggel „az ördög komédiájának” veszedelmét tapasztalta benne). A korszerűsítő, a kereszténység eszméjét korformálóvá tenni vágyó szándékát Sík Sándor látnoki pátosszal fogalmazta meg: „Aki *Az ember tragédiáját* napjainkban olvassa, még inkább aki a színpadon nézi végig, annak első meglepő, szinte megdöbbentő benyomása alighanem az lesz, hogy *mennyire mai* ez a dráma. Már maga a tartalma is, a drámai mondanivalója izgatón, felkavarón a mi élményünk. Eszmékért lelkesedni, harcolni, aztán kiábrándulni vagy magukból az eszmékből, vagy azokból, akik az eszmét megvalósítani próbálták és nem tudták, és csüggedten lemondani a harcról: van-e ennél maibb élmény? Az a nemzedék, amely a 20. század három első évtizedét végigélte, többé-kevésbé végigharcolta néhányszor Ádám küzdelmét. Az egyik lelkesedett a liberalizmusért és kénytelen volt kiábrándulni belőle. A másik a háborúért és megborzadt tőle. A harmadik a szocializ-

musért és meg kellett érnie a legnagyobb szocialista táborok széthullását s az eszme tehetetlenségét. Tudomány és művészet semmivé lett, amikor a nagy szenvedélyek boszorkánytánca megkezdődött. Vallás, erény és szeretet nem tudta megakadályozni a nagy katasztrófákat, háborúkat és forradalmakat, mert akik képviselték őket, kicsiknek bizonyultak. Forradalmak jöttek, és emberek lelkesedtek értük, és a forradalmak éppolyan tehetetlenek bizonyultak, mint az utánuk következő ellenforradalmak, amelyekért megint emberek lelkesedtek, és megint kénytelenek voltak kiábrándulni. És napjainkban megint új eszméket látunk megszületni északon, délen, nyugaton, és új tömegeket lelkesedni értük, és mi, Ádámnál hamarabb csüggedő Ádámok, már előre látjuk, hogyan fognak kiábrándulni ezekből is, és hogyan fognak megint figyelni újabb Luciferek újabb biztatásaira. Mi maradt a mai ember számára ez után a sokszorosán végigélt Ádám-sors után? A tucatemberek számára Sergiolus önkábítása, az érzékenyebbek számára Ádám öngyilkos sziklája, a még különbeknek Kepler rezignációja, a legkülönbek pedig megint csak arra a *szózatra* döbrentek rá, amely a végső bukása után térdre hulló Ádámnak adja vissza az emberi élet egyetlen lehetőségét: »Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál, *énbennem* bízzál, mert magadban és a magad fajtájában nem bízhatol«. Mindnyájan átéltük Ádám tragédiáját, azért érezzük mindnyájan a magunkénak.

És amit a magunk élményének érzünk a *Tragédia* egész nagy cselekményében, még elevenebben, szinte kísérteties időszerűséggel érezzük azokban a részletekben, amelyek a modern kor képeit tárják elénk. A londoni szín kétségtelenül nem a mi korunkat akarja rajzolni, hanem a 19. század kapitalizmusának nagyvárosi képét. De ha azt gondoljuk is, hogy ez a kapitalizmus és a vele járó szabadverseny-világ a múlté, bizonyos, hogy az élet, legalább a külső élet, még ma is jórészt az ő képére alakul. Ki

az, aki a londoni vásár jeleneteiben ne érezné a mai nagyvárosi élet képét, meg ne látná benne annak ma is élő jellegzetes típusait, a vásár hullámvászásában, az alakok és az események mögül ki ne érezné ki a legmaibb élet véres, ma is megoldatlan problémáit? És ha így érzünk a londoni szín láttán, talán még megdöbbenőbb a maiság szuggesztiója a falanszter jeleneteiben. Ha a rendezés a falanszter díszleteiben nem hangsúlyozná is a mai stílust (mint a Nemzeti Színház remek színpadi képe), abban, amit a színpadon tesznek és beszélnek, annyira érezni kell a *nostra res agiturt*, hogy az ember nem nyomhatja el a gondolatot: ha a világ tovább halad abba az irányba, amelybe olyan nagy erővel indult el napjainkban, nem félő-e, hogy mindnyájan falanszter-félében fogjuk végezni életünket? És az eszkimó-jelenet a maga szörnyű szállóigéjével, a több eszkimóról és a kevesebb fókáról, nemhiába kelt a bécsi előadáson jelenetmegállító tapsvihart: nem ez-e millióknak és millióknak legfőbb problémája napjainkban? És ki az, aki ne érezte volna (ha mai ember és lelki ember) egyszer vagy másszor kibuggyanni magából az űrbe szálló Ádám kívánságát: itthagyni ezt a nyomorult földet és valami mást, valami magasabbat keresni? Íme, mennyire mai *Az ember tragédiája* a maga egész tartalmában!"⁷

A megoldást – Madáchra hivatkozva – abban látta Sík Sándor, hogy az Istentől elszakadt ember sorra elbukva végül visszatér az Úrhoz, aki melléje áll. „Az ember pedig a magába fogadott isteni erőktől újjászületve indul az új harcra. Ez a harc azonban már nem az előttünk lepergett *Ember Tragédiája*, hanem egy más, nagyszerű és dicsőséges küzdelem, amely, még ha tragikus is, győzelemmel végződik.” Az emberben mindig élő reménység a „harcolni kell, csak azért is” morál jellegzetesen magyar megfogalmazását érezte a Tragédia legfontosabb, nemzeti történelmünk eseményei által is hitelesített eszméjének:

„Van-e ennél a csak azért is bízó, csak azért is harcoló lel-
kületnél valami magyarabb? Az egész magyar történelem-
nek, legalább Mohács óta, nem ez-e a legmélyebb hangja?
Nem ezt a lelkületet sugározzák-e legkülönbjeink, azok,
akikben leginkább megtestesült a magyarság történelmi
akarata? Mindjárt Fráter Györgytől, aki megépít egy or-
szágot a magyarságnak, két ellenséges hatalom közt, két
világ ellenére, Zrínyin és Rákóczin át a 19. század nagy
magyarjaiig nem ez ismétlődik-e meg a legmegrendítőbb
változatokban? Kölcsey, aki *Zrínyi második énekének* két-
ségbeesett hangulatában is mindvégig teljesíti kötelessé-
gét és a legreménytelenebb szolgálatnak, Wesselényi vé-
delmének heroikus munkája közben ejti ki kezéből
a tollat. Széchenyi, a nagy pesszimizista, aki mégis többet al-
kotott minden optimistánál, és még a *Kelet népének* ször-
nyű víziói után is volt annyi lelkiereje, hogy a döntő már-
ciusban odaállt a nagy ellenfél, Kossuth mellé: hátha
mégis! Deák, aki »hit nélkül is tudott küzdeni«, és maga
Kossuth, aki egy országra bírta rászuggerálni a maga
geniálisan naiv hitét, hogy az Alföld maroknyi parasztsá-
gával meg tud állni egy katonai nagyhatalom ellenében?
Nem ezt a reménytelenül hősiessé küzdelmet vívta-e a há-
ború első heteiben Tisza István? És Apponyi Albert
a trianoni vérbíróság előtt, a kész halálos ítélet ellen? És
melyik magyar ember az ma is, ha látó szeme van és ha
igazán magyar, aki ne látná, milyen reménytelen az ég,
akármerre néz, és aki ne akarna magyar lenni mégis, cse-
lekedni és küzdeni mégis, csak azért is! és ne hinné – cre-
do, quia absurdum! –, hogy ez a küzdelem mégsem lesz
hiábavaló, hogy lesz még egyszer ünnep a világon? Ha
van nemzet a világon, aki sohasem tudta, mert sohasem
tudhatta feledni »azt a véget«, és aki mindamellet
szakadatlanul küzdött és bízott, akkor a magyar az. Íme,
Az ember tragédiájának leglelke szerint magyar mondani-
valója!”

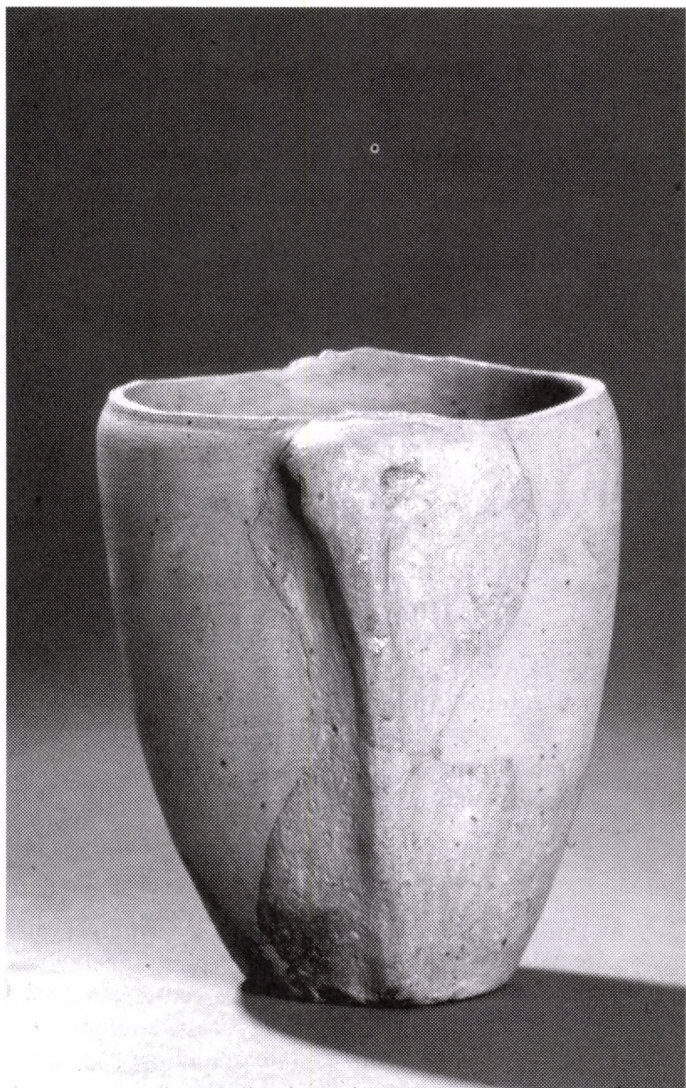
Embernek lenni – Sík Sándor, a lírikus

A küzdelem, az egyetemesség igényének megvalósulásáért vívott, önvizsgálatot igénylő harc vállalásának eszménye távolította el Sík Sándort a katolikus írók szervezkedéseitől, s – irodalomtörténeti ismereteinek bővülésével közelített a Vigiliában közzétett nagyszabású tanulmánya, az *Egyetemesség és forma* alapgondolataihoz, amelyeknek nyitottságára, újszerűségére Ignotus is felfigyelt.⁸ Ebben az eszmetisztázó tanulmányában világosan megfogalmazza, hogy a katolicizmus lényege szerint nem irányzat, nem köthető kicsinyes politikai törekvésekhez, mert egyetemes, „a katolikus művész számára éppen ezért... nincs külön vallásos művészet”, hiszen hite egész lényét átjárja, s műveiben hol rejtetten, hol tapinthatóan ki is fejeződik. Mihelyt a művész lemond az értékteremtésről, már csak „mesterember”. A küldeteses művésznek hite és meggyőződése szerint kell eligazodnia korában, s kell másokat is vezetnie, eligazítania.

Az *Egyetemesség és forma* című tanulmányában szó esik arról is, hogy a katolikus író „tragikus sorsú”. Mintha e tragikus helyzetre utalnának a 30-as évek első részében született sersei is, amelyeket 1936-ban adott ki *Magányos virrasztó* címmel (a címválasztás sem a véletlen műve). Az ebben ábrázolt élményköröket folytatta *Az Isten fiatal* című kötetében, majd *Új versek* című ciklusában is, amelyek súlyos belső válságának is tükörképei.⁹ Sík Sándor lírája természetesen áttételesen tükrözi gondolkodásmódja és célkitűzései változását. Költészetének hangneme és tematikája érezhetően módosult, s ha törekvéseit korábban inkább valami időtlenség jellemezte, a papság és a költői teljesség dilemmáját mostantól úgy oldotta föl, hogy a hétköznapi, vívódó, mind nehezebb gondokkal küzdő embert és korát, azaz

ELEFÁNTORMÁNYOS ÉGEI-BALKÁNI EREDETŰ EDÉNY ►

Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező

a világban működő rosszat, bűnt jóval erősebb színekkel ábrázolta, imádságba forduló és Isten felé vezérlő verseit orvosságnak szánva, fel-felvillantva a reménység fényeit is. „Embernek lenni!” – ez akkori lírájának vezérszólam, amely egybehangzik erkölcsnevelő tevékenységének egyéb megnyilvánulásával, amely költészetének tanúsága szerint mind nehezebb feladatának bizonyult:

Bosszúsan, mint a Bibliában
 A morgó Isten-embere,
 Húzódok e bokor tövébe,
 És keserű daccal tele.
 És fájdalommal, hisz a lelkem
 Még most is érettük remeg:
 Én jót akartam, én jót akartam.
 Miért hogy mégsem értenek!

Durva szemünk hát csak a felszínt,
 A tarka köntöst látja meg?
 Az emberösztön meg nem érzi
 Azt ami ember, ami egy?
 A buta bari bölcsebb nálunk,
 És emberebb a kisgyerek.
 Embernek lenni emberek közt
 Mi nem tudunk csak, emberek?

(Embernek lenni)

Az „emberré levés” a gondolkodást, a személyes felelősség vállalását feltételezi. Ilyen személyiségeket álmódott meg a közéletet erkölcsösebbé tenni vágyó Sík Sándor, ám rá kellett döbbsennie, hogy a kor, s főleg a verseiben sok változatban ábrázolt „falka-tánc” csak az acélos ember kitartásával és szilárd hitével terelhető józan keretek közé „Ének egy sürgönypóznáról” – ezt az alcímet

adta *Az acélember* című versének, de később elmondta, hogy valójában egy másokért élő embertípus jellemrajzát alkotta meg; olyan közéleti szerepet vállaló papokét, akik a mind istentelenebb korban is vállalták küldetésüket:

Egy pillanat, egy közös rezzenés:
A három acélember összenéz.

Testvér – mondja az acélpillanat –
Tudom: gyengének lenni nem szabad.

Tudom: a mi törvényünk állani:
Mi vagyunk a Vezeték várai.

Nem tudjuk honnan, nem tudjuk kinek.
De rajtunk megyen át az Üzenet.

Az ismeretlen Igét hordja vállunk,
Bennünket ideállítottak. Állunk.

„Állunk”, azaz kitartunk, igyekszünk végbevinni, amit Istentől ránk bízottak hiszünk. Sík Sándor e megfogalmazása azért is átélt és hiteles, mert ő maga, jóllehet a 30-as években elismert közéleti személyiség volt, semmiképpen sem érezte magát „acélembernek”.¹⁰ „Kiáltó szó rég nem vagyok én! – Már nem vagyok csak két szegény – Rémült kar, mely kiremeg felétek.” – írta *Virrasztójában*, amely a *Magányos virrasztó* bevezető verse, s a korézés egyik hiteles kifejezője a költő bizonytalan életérzésének remek felütésével:

Mint északföldi castruma kőfalán
Az éjbe néző légionárius,
Lesvén párthus és a géta
Lopva ölő nyila zizzenését,

A szőrös barbárt, aki nem ismeri
 Az élő Város isteneit, borát,
 Egyforma mind, akár a farkas,
 S rája veres fogain halál hoz:

Így áll a költő. Dermedező szívét
 Egy szó nyilazza, és ez a szó halál.
 Egy barbár szó: Poéta, némulj,
 Nincs ki szegény szavadat kívánná.

Ebben s más ekkortájt született versében is megfigyelhető a választott deákos formák és a tartalom feszültsége, de szívesen élt játszi hangsúlyos sorokkal is. Berzsenyit idézi versformálása, ódai hangoltsága, de mindenestől saját korára utalnak vívódásai, olykor-olykor apokaliptikussá növesztett képei, a *Virrasztó* záró, vörösmartys látomása az élők üszkös holtakká válásával, a sírjaikon „elüvöltött” sira-tóval, vagy a spanyol polgárháború ihlette *Máglyafüst*, amely a pap tanácstalanságát is megszólaltatja:

Rettentő sors! Az egyik fél világ
 Fölfalni készül a fél másikát:
 Testvéreid egyformán mind a ketten,
 És egyképp ellenük kell mondanod,
 Mert a Krisztust feszítik mind a ketten.
 Te mind a két pogánynak idegen!

Több változatban is megfogalmazta önmaga kicsiny voltát. Nagyon szép önvallomása a *Doromb*, amelyben a természet, a teremtett világ szépségébe és békeiségébe menekülés alternatíváját írta körül, ilyen típusú költeménye az *Állj meg, fölemelt kéz* is, amely az Isten rendelésébe való belenyugvás elégikus kifejezése. Ez az elégikus életérzés egyik meghatározó motívuma a harmincas évek közepétől írt verseinek, amelyekben érzékelhető fokozódó

elmagányosodása, holott pályája zenitjén állt, s látszólag magáénak tudta őt a keresztény Magyarország. A *Magányos virrasztó Szénaillat* ciklusába sorolt költemények nagy része (Októberi rózsák, Ojtovány, Borongás naplementekor, Szürke dal, Ünnepe, Báránnyelűk) természeti képbe transzponálja költőjük szomorúságát, ám a természet a hétköznapi gondjaitól való menekülés esélyét is adta számára (Csitt!, Felhők, Felhők!). Belejátszott ezekbe a versekbe öregedésének tudata, a múlt évek fájdalma is, amelyet hibátlanul szépen sírt el:

Rozsdabarna őszi lombok
Hulló pelyhe közt bolyongok
És a hullást hallgatom.
Rozsdabarna bú a fákon,
Barna bánat, őszi mákony
Édessége ajkamon.

Régi módon andalogni:
El-elnézek egy maroknyi
Késve nyíló kankalint.
Zördül lelkem mély avarja,
Hogy az őszi szél fanyarja
Hűvösével megsuhint.

És a zörge rőt avarból
Fölkacsint egy elcsavargó
Elmaradt arany sugár.
S fák közül egy ritka vendég:
El nem könnyezett növendék
Ifju évem kandikál.

Nézem-nézem nedvesülő
szemmel, mint egy ágon ülő
Szárnyalibbentő rigót.

Csak a már-már rebbenőnek
 Súgom el, hogy őszelőmnek
 Ez legelső könnye volt.
 (Őszelő)

A jövő kérdőjelei

Sík Sándor a fiatalság erkölcsi tökéletesítéséért vívott küzdelme közben egyre élesebben fogalmazta meg kora egyik legnagyobb kérdését: mit hoz vajon a jövő? Az a generáció, melynek nevelését döntően fontos feladatának érezte, elég teherbíró lesz-e, a fiatalok nem roppannak-e össze növekvő súlyú terheik alatt? *Négy fiú a tóparton* című versének bevezető képsorai valós történéseket idéznek. De a zárókérdéseket már nem a látott események sugallják, hanem a költő szorongása, a bizonytalan jövőtől való félelme, az a kérdés, vajon az „izomerőt” megfékezheti-e a szellem ereje:

Ha elfogy egyszer az arany verőfény,
 S nagyobb erő kell az izomerőnél,
 Ha ötven felé siklik a hajó:
 Futja-e majd a könnyű tréfaszó?

Ha megmozdul belülről a setétség,
 Lesz-e szívük, hogy igéit elértsék?
 Lesz-e erejük ott, hol egyremegy
 Világlátéa vagy szopós gyerek?

Ötven felé közelítve – fontos lehetett számára a szám, hiszen versei tanúsítják, igazi határvonalnak tekintette, akkor még nem sejtve, mennyire tragikus lesz e születésnapja – önmagával, lírájával, ennek természetével is mind többször vetett számot. Mintha tudatosan kereste volna a magányt, szünideit gyakran külföldön, erdei falvakban,

tavak partján töltötte, elmélkedve, Istent szólongatva, rácso-
dálkozva fűre, fára, virágokra, madarakra, s egyre mélyebb
lett az a felismerése, hogy mennyire fontosak a „pici dalok”,
a sóhajtásnyi reflexiók. Költészetének korábbi retorizáltságá-
val szakítva az egyszerűség erényéért fohászkozott:

Ó ha verbe kottázhatnám
Ezt a szótalán imát,
A térdeplő természetnek
Ős gregóriánumát.
Bár ezt búgná béna szívem
Akkor is, ha meghalok.
Mint a nyíló felhő szélén
Felkönyöklő angyalok.

(Fakereszt)

A zárósorokban mintha némi giccset éreznénk. Sík Sándor lírájának olyan problémája ez, amelyet egyik-másik bírálója is óvatosan megfogalmazott, de amelyet ő maga is említett lírai természetét értékelve. Lírikusként is az volt a célja, hogy „egy szép, tiszta, magasrendű világ lehelletét” foglalja versbe.¹¹ Ez a törekvése magyarázza „pici verseinek” növekvő számát. A *Magányos virrasztó* hatalmas lelkiismeret-vizsgálatainak tőszomszédságában, mélyen zengő ódái mellett ezek a sóhajtásnyi költemények olykor megrendítőbben ábrázolják egy mélyen hívő lélek belső viaskodását, ugyanakkor hite mindig túllendíti a kétségeken, s néha-néha mintha a mennyet is megnyílni látná maga fölött. Ezt az élményt próbálta „lekottázni”, de maga is tisztában volt azzal, hogy erre a líra nyelve elégtelen. A maga módján fogalmazta meg érzéseit, de némelykor valóban a giccs határára vitte naiv jósága, hivatásából eredő mélységes hite. A *Lelkecskék* alapélménye Antwerpenben született benne. Létösszegző versnek szánta, hatalmas szimbólumnak, amely

a papi küldetést világítja meg. A város mellvédjéről letekintve szemléli az embereket, a nyüzsgő sokadalmat, a polgárt, a csirkefogót, a munkanélkülit, a kokottot, és hirtelen megvilágosodik számára, hogy valamennyit az üdvösségre hívta Isten, „mindenik felett Egy-egy félénk lángocska libgett”, s a lelkek kórusa a szabadítóért fohászkozik. Érdekes és jellemző, hogy a verset sikertelennek érezte költője, a kórus-betét viszont egyik kedvence volt, szívesen és nagy sikerrel szavalta minden alkalommal:

„Lelkecskék vagyunk
 Minekünk nem jó,
 De mi jót akarunk.

Itt nincsen jó tanyánk.
 Nyirkos és homályos a házunk.
 Hideg van. Fázunk.
 Mondjátok, merre van a láng?

Itt nem jó lenni.
 Mi nem vagyunk idevalók.
 Haza akarunk menni.

Valaki jöjjön,
 Fogja meg tapadós kezünket,
 És mondjon egyszerű szavakat.
 És vezessen haza bennünket.”

A papi küldetés és a költői megformálás feszültségének jellemzésére keresve sem találunk jellemzőbb sorokat. A pap itt fogalmazza meg hivatása lényegét: Istenhez kell vezérelnie a bűnösöket. Am ahogy elmondja, az önvallo-más, de nem igazán több. Sík Sándor nem ott igazán hiteles, ahol pusztába kiáltónak szavát fogalmazza, hanem ahol csendesen, halkán mondja az áldás és békesség ígét:

Ha szó vagyok is: nem kiáltás,
Csak suttogás, csak pihegés.
Amit mondok is, oly kevés:
Egy csendes áldás.

És ha még így sem kellenék,
Ha reménykedő énekemre,
Odalehelt kis életemre
Még egy ámen sem tellenék.

Ha visszaűztök, megdobáltok,
Mint bosszúságig hű ebet,
Mely megrugdosva is követ:
Akkor is utánatok sántikálok...

(Virrasztó)

Pap és költő

A végtelenről emberi módon szólni lehetetlen. A hazai papköltők lírája jól bizonyítja a hiábavaló harcot. Talán leginkább Sík Sándor kezdeményező pályatársáé, Harsányi Lajosé, aki a megnyíló egeket próbálta dantei igénnyel ábrázolni, s beleveszett a részletekbe. Sík Sándor akkor igazán magával ragadó és hiteles, amikor apró részleteiben ábrázolja az egészet, azt a viszonyt, amely a hívő embert a teremtés szépségében megmutatkozó Teremtőhöz fűzi. E korszakának egyik legkifejezőbb, legszebb verse az idilli *Hegyorom és fátyolfű*:

Körülöttem szeszélyes kőtitánok:
Izzó szürkén a Dolomitok állnak.
A Sella óriási orgonája
Fölénekel az ég felé.

Körülzummög a vadszegfű arája:
Egy igénytelen pici méh.

A gleccserek sugárzó fénymezői
Messziről hívnak: menni, menni, nőni.
A fátyolfű sugalmas erdejében
Úgy zsong az élet, úgy nyüzsög;
Majd szíve szakad igyekezetében
Úgy zöng egy szerelmes tücsök.

Ó Istenem, ha volna százezernyi
Karom ezt a szépséget átölelni!
Vagy mint szeráfnak, énekelni hangom,
Bezengeni ég-föld között a tért!
Fejem ringó fűszál tövébe hajtom
S megcsókolok egy pipitért.

Sík Sándor nagyságának egyik összetevője, hogy a papi küldetés „menni, menni, nőni” parancsát úgy értelmezte: befelé kell nőnie és kiteljesednie; imádságban, mások vigasztalásában, reménységet adva. Tudta és hitte, hogy Isten „tíz igaz miatt Kettétőri a büntető nyilat” (Apácák), s azt is, hogy Isten szavát figyelmes csendben hallhatja csak meg:

Ring a tó és reng a tón
Álmodón a bárka.
Kinn a parton ríkatón
Cserreg egy madárka.

Ring a lelkem, mint a tó,
Dajka-ujjú szellők.
Minden olyan biztató,
Békesség-lehellő.

Ebben a meditatív, idilli csendben, elmélkedésre ösztönző közegben születtek azok a versei, amelyek imádságos alapérzésűek. A verses imádság a magyar irodalom régi kifejezésformája, fordítások éppúgy gazdagították, mint egyéni lelemények. A zoltárfordítás problémáival foglalkozó költő saját verseiben is megzendítette a zoltáros hol belenyugvó, hol lázadó hangját. 1936-ban jelent meg először *Zsoltáros könyve*, de munkáját nem érezte bevégezettnek, s minél szorongatottabb lett a magyarság élete s az ő egyéni sorsa, annál szívesebben élte bele magát ebbe az ősi lírai alaphelyzetbe. Bármelyik magyar imakönyv dísze lehetne a *Te vagy a jó*, a *Ments meg, Uram!* vagy *Az Isten ölében*, amely – mint később mondta – a négyes rím modernizálására tett költői kísérlete is. A *Ments meg, Uram!* e típus legjobban sikerült darabja, Sík Sándor máig legnépszerűbb modern könyörgése:

A virágtalan, gyümölcstelen ágtól,
A meddőségtől, lanyhaságtól,
A naptalan és erőtelen égtől:
Ments meg Uram a szürkeségtől!

Édes az ifjak méntás koszorúja,
Fehér öregek aranyos borúja,
Virága van tavasznak, télnek:
Ne engedj Uram, koravénnek!

Csak attól ments meg keresők Barátja,
Hogy ne nézzek se előre, se hátra.
Tartsd rajtam szent, nyugtalan ujjad,
Ne tórd, Uram, hogy bezáruljak!

Ne hagyj Uram, megülednem,
Sem eszmében, sem kényelemben.
Ne tűrj megállni az ostoba v a n-nál,
S nem vágyini többre kis mái magamnál.

Ha jönni talál olyan óra,
Hogy megzökenne vágyam mutatója.
Kezem kezедben ha kezdne húlni,
Más örömén ha nem tudnék örülni,

Ha elapadna könnyem a más bűnén,
A minden mozgást érezni ha szűnném.
Az a nap, Uram, hadd legyen a végső:
Szabadíts meg a szürkeségtől!

A *Magányos virrasztó* fogadtatása is jelezte, hogy Sík Sándor költőként is beletagozódott az egyetemes magyar irodalomba. Az magától értetődő volt, hogy a keresztény szellemű lapok elismeréssel írtak róla, s megéreztek benne a költői egyéniség kiteljesítésének egyetemes és magyar célok szolgálatának programját¹² De hasonló méltánylással írt róla Schöpflin Aladár is,¹³ kiemelve, hogy a költő pályája zenitjére érkezett: „Mekkora magaslatról nézi a világot, embert? Ha költőről van szó, nem közömbös a felelet erre a kérdésre. Lehet béka-perspektívából nézni és lehet egy repülőgép magasságából, de a költőtől joggal kívánjuk, hogy szárnyaljon, emeljen minket az érzés magaslatára, mutasson olyan dolgokat, amilyeneket közönséges ember nem lát. Ilyen magasból néző költő Sík Sándor. Most már elérte a teljes kiforrottságot, egyéni nyugtalanságai lehiggadtak, a hangja megtelt és megkapta a férfiaság végső befejezettségét. Nagy élménye most is a vallás, nemcsak a papnak, az embernek a vallásossága is, föl-emelkedés Krisztus szelleme felé, a szeretetnek elárasztása az egész világon. Himnikus hangú ódái, könnyed dal-

szerű hangjai mindig ebbe torkollnak bele. Szenvedése nem egyéni szenvedés, hanem az emberiség szenvedése, amellyel őszintén együtt érez. Látja a tömegek tévelygését és az ebből származó szenvedéseket és bűnöket, de meglátja a kis alpesi kecskepásztor-gyerekekben is az örök emberi vonást, a vasárnap délutáni jazzes, rádiós hangzavarban az emberek sivár életét, amely a lármában, mozgalomban keres kábulást. Szociális költészet ez, az emberi részvét költészete, az élet igazságtalanságai miatti felháborodás vívódik fel benne a hitben. »Szállni, amerre lelked vágya lendül. És érezni, hogy új erők ragadnak. És átadni magad a végtelenből A végtelenbe sodró Akaratnak« – ezekben a sorokban csendül ki a könyv, az utolsó nagy vers záró soraiban, olyan csengéssel, melyet lelkünk még sokáig fog hallani.”

Vissza a drámához

Megbecsültségét, az iránta megnyilvánuló tiszteletet jelezte a Magyar Színházban 1937-ben bemutatott *A mennyei dal* című darabjának kritikai fogadtatása is. A darab az *Advent* ihletéséből fakadt, s az emberiség válságos korszakának megtisztulási vágyát, nagy várakozását ábrázolta, nem éppen pergő cselekménnyel, de művészi, megragadó pátosszal, megkapó költői erővel. A nehézséget, amelyet a „templom” és a falai közül rég kiszakadt dráma szintézise jelent, nem mindenütt sikerült legyőznie, de mondanivalóját mindegyik kritikusa megérezte, s azt is, hogy saját korszakához szól, abba igyekezett reményt sugározni. „Sík Sándor nem elégedett meg a bibliai elbeszélés dramatizálásával – írta Révay József¹⁴ –: a napkeleti királyok névtelen és szorongó vágyakozását megtöltötte a legmaibb szociális tartalommal, s így megadta a régi és örök elbeszélésnek a legvéresebb időszerűséget. A szenvedő és for-

rongó világ boldogságát csak Krisztus tudja megszerezni." Melegen és méltánylással rezonált a darab időszerű mondanivalójára Schöpflin Aladár is a Nyugatban.¹⁵ „*A mennyei dal*, Sík Sándor költői misztériuma érdekes rendezői feladat megoldására adott alkalmat a Magyar Színházban Hevesi Sándornak. Versben írt szöveg, melynek nincs a szó igazi értelmében vett cselekménye, a színház szokásos hangkörén kívül esik, merőben a vizuális és auditív hatásokból kell kihozni a sikert. Darab és rendező közös eredménye, hogy a siker teljesnek mondható.

A három királyok, Gáspár, Menyhért, Boldizsár, szenvedve az emberiség szenvedését, sóvárogva a megváltás után, reménykedve, hogy valahol kell lenni megváltásnak, a világ zűrzavarából kivezető útnak, elindulnak ezt keresni. Nem a térben haladnak, hanem az időben, a képzelt emberi értékeken keresztül, mondhatni az eszmeileg elgondolt történelmen át. Áthaladnak a szellemi és erkölcsi sötétségen, mindenütt a kínjaiban jajgató és átkozódó emberiségtől követve, a nyers fegyveres erőszakon, a Baál-szoborban megtestesített anyagiasságon s nem találnak sehol világosságot, a fegyver nem old meg semmit, Baál otromba szobra összeomlik, mennek tovább, újult reménnyel hallják a Sybillák homályos ígéreteit, még inkább az ótestamentumi próféták jós-szavait, míg végül feltűnik előttük a betlehemi csillag s elvezeti őket Krisztushoz. A végső szót János evangélista mondja ki: minden embernek önmagában kell átélni a feltámadást, hogy önmaga találja meg a megváltást.

A kelleténél talán játékosabb szavakkal és ritmusokkal írt szövegnek mély lírája és erős lendülete van. Ha nem is dráma, de erős hatású poézis van benne. Nem elvont vallási áradozás, folytonos súrlódásban van a jelenel, a biblikus hang minduntalan a mai életre célzó jelentést rejt, s az egész mű a katolikumot kínálja oda az élet mai zűrzavarának megvilágosítójául. Színpadon még nem

hallottuk a katolikus eszmevilág ilyen lelkes felmagasztalását.

Hevesi rendezése elmélyíti a költemény hatását. Az állandó góthikus díszlet szépen jelzi a darab katolikus jellegét, a szerepek, amint egymásnak mintegy felelgetve megszólalnak, nem esnek szét külön költeményekké, a rendező keze összetartja és a cél felé irányítja valamennyit. A versmondás kifogástalan, a színészek a dolog természeté szerint szavalva mondják a szerepeket, de nem lépik túl az értelmes beszéd határát. A rendezés ritka mesterműve ez.”

Pázmány, a példa

Sík Sándor irodalomtudósi munkássága, a magyar irodalmi múlttal való rendszeres szembesülése elmélyítette egyéniségét, s még közelebb vitte céljához: jelene nemesítéséhez. A mind fenyegetőbb világpolitikai helyzet arra készítette, hogy irodalmunk múltjából olyan példaképre leljen, aki eligazító lehet a magyarság szorongattatásában. Ilyennek ítélte Pázmány Pétert, aki az ő értelmezése szerint igyekezett egyensúlyt teremteni kora magyarságának két véglete között, amelyet az egyik oldalon a Habsburg II. Ferdinánd, a másikon az erdélyi Bethlen Gábor és Rákóczi György képviseltek.

1938 karácsonyán már kapható volt Sík *Pázmány, az ember és író* című könyve, amely e korszakának lezárása. „Ez a könyv – mondja a szerző – a magyar irodalomtörténet-írás egyik legnagyobb adósságának lerovásához szeretne hozzájárulni: megrajzolni az író Pázmány képét.” Való igaz: nagyobb igénnyel inkább a történészek foglalkoztak addig Pázmány működésével: műveinek, filozófiai írásainak, prédikációinak, vitairatainak és leveleinek hatalmas terjedelme nem nagyon ösztönözte a kutatókat,

s az irodalomtörténészek nagy többsége megelégedett nyelvének, stílusának dicséretével, annak kijelentésével, hogy a magyar nyelvhasználat egyik legnagyobbja volt. Sík Sándor könyvének értékét és színvonalát jellemzi, hogy mindegyik bírálója¹⁶ más-más fejezetének kiválóságát méltatta elismeréssel. Pedig szerzője inkább nagy esszének szánta, s hogy célját sikerült megvalósítani, azt Halász Gábor szavai bizonyítják: „Műve... a tárgyába szenvedélyes szeretettel elmélyedt kritikus kommentárja, az eredeti sokoldalúságához méltó elemzés”.

Sík páratlan beleérzéssel elemezte Pázmány és Bethlen ellentétét: „Ellentét, amelynek feszítő erejét éppen az ellentétes erők rokonsága adja meg. Az egy apától való, de két különböző jellemű testvérek ellentéte ez. Két kard csap itt össze, két különböző módon formált, de ugyanaból a nemes anyagból készült testvérpenge.” Hogy a Sík elveihez hasonlókat valló fiatalok, akik ugyancsak a magyarság nemesebb szellemi erőinek mozgósításáért munkálkodtak, miként fogadták a politikus Pázmány bemutatását, azt pontosan jelzi a cserkészetből indult, a Fiatal Magyarság körében és a Magyar Élet mozgalomban is tevékeny szerepet játszó Boldizsár Iván bírálatának egyik megállapítása (Sík Sándor tanítványa ekkoriban még a katolikus lapok rendszeres cikkírója volt): „A könyv legérdekesebb része a politikus Pázmányról szól. Sík mindegyik elemzi Pázmány politikai elméletét, rámutat Aquinói Szent Tamás és Suarez hatására, majd leírja Pázmány és II. Ferdinánd bensőséges, emberi, baráti és politikai viszonyát. Utána következik az a rész, amelyet az ember a könyv olvasása közben már úgy várt, mint a regényben a jól exponált »nagyjelenetet«: Pázmány viszonya a *másik Magyarország*, a kicsi Erdély uraival, Bethlen Gáborral, Rákóczi Györggyel. Jól kell olvasni ezeket a sorokat! Sík megtalálja a helyes utat a Pázmány-Erdély kérdés két eddigi ellentétes felfogása között. Az egyik, a libe-

OLTÁRKA

Zalászentbalázs – Szőlőhegyi mező

rális történet szemlélet úgy állította be Pázmányt, mint »a Habsburgok hatalmi politikájának vak eszközét, akinek már csak vallásos elfogultságából sem lehetett érzéke a protestáns erdélyi fejedelemség jelentőségének felfogására«. A másik felfogás az ellenkező végletbe esett: patetikus és romantikus barátságot fedezett fel Pázmány és Rákóczi között. Sík bemutatja a Pázmány és Bethlen közti különös, ellentmondásokkal és rokonszándékokkal, szenvedélyekkel és ráismerésekkel átszőtt különös viszonyt, méltót egy nagy magyar dráma tárgyának. Erdélyhez való viszonyát, a magyar aggódásnak, a féltő hazaszeregetnek ezt a klasszikus példáját részletesen, mélységes átérzéssel vizsgálja Sík.”

Sík Sándor nyilván erre helyezte a hangsúlyt, hiszen a harmincas években igen értékes tanulmányok foglalkoztak Pázmány működésének részterületeivel, Félegyházy József bölcséletéről, Petró József teológiájáról, Horváthy Cyrill és Kovács Lajos Bellarminhoz való viszonyáról, Balanyi György és Galla Ferenc főpapi tevékenységéről, Kastner Jenő pedig grazi éveiről írt. Sík összefoglaló képe nem részleteivel, hanem Pázmány emberi és politikusi portréja ecsetvonásaival hozott újdonságot, s azzal, hogy nyelvművészete ösztönzőjének kora nyelvhasználatát tekintette.

A harmincas években megerősödő „bujdosó-tudat” gondolatot is beleszótta Pázmány-képébe. Meglátása szerint Pázmány „kisebbségi helyzetben” fogalmazta meg vitairatait, hiszen „vitatkozásainak éveiben Bocskai és Bethlen protestantizmusa az uralkodó hatalom”. Majd: „Benne remeg a kisebbségnek és elnyomottságnak minden keserűsége, izgalma, elfojtott és kiirthatatlan harciassága.” Sík Sándor közvetve azt is érzékelteti, hogy választott hőse mintájára hogyan győzheti le kora öntudatos kereszténye kisebbségi érzését. Pázmány egyénisége legjellemzőbb vonásának racionalizmusával megtámogatott mély istenhitét mutatja. „Meglátja benne a magyar nagyúr, a Werbőczys magyar vonásait is – írta Szerb Antal –. De legfőbb vonásának a józan okosságot mutatja. Pázmány teljes egészében az ész embere. Vallásossága is az észember vallásossága: rájött az igazságra és attól el nem tántorodik. Minden miszticizmus és romantika hiányzik belőle. Prédikációin is imádságos könyvén keresztül mégis kiérezhetjük a bensőséges áhítatnak azt a meghitt és alázatos formáját, amely a magyar kisember áhítatát jellemzi.”

Racionalizmus és bölcsesség. Szilárd hit és hagyományhűség. Pázmány ereje, amelyet a magyar prózastílus „a nyelvújítás langyosító fürdőjébe” mártva hűtlenül elhagyott, s amely leginkább Szabó Dezsőre, „hatalmas dūr-

zenéjére” emlékeztette Síkot. Ezek azok a magatartásmin-ták, amelyeket hangsúlyosan népszerűsített, s a magyarság megmaradása, gazdagodása alapjának vélt a háború előestéjén. Talán még nem is gondolt arra, hogy a szilárd hitre és a megingathatatlan hűségre hamarosan neki is nagy szüksége lesz...

RÓNAY LÁSZLÓS

Jegyzetek

- 1 Sík Sándor nyilatkozik a Nemzeti Színházban színre kerülő darabjáról, a *Szent István királyról*. Nemzeti Újság, 1933. november 26.
- 2 Így értelmezte Alszegehy Zsolt (*Sík Sándor Szent István-drámájáról*, *Élet*, 1934. január 7.) és Kállay Miklós (*István király*, Nemzeti Újság, 1933. december 6.)
- 3 *Színházi bemutatók*. Nyugat, 1934. 616–617. l. és *Tükör*, 1934. 1. sz. 68. l.
- 4 Vajthó László: *Színházi szemle*, *Protestáns Szemle*, 1934. 1. sz. 60–62. l.
- 5 *Budapesti Szemle*, 1934. május. 233. kötet, 678. szám, 236–238. l.
- 6 *Az Ember Tragédiájáról*, *Budapesti Szemle*, 1934. 234. kötet. 681. szám, 229–243. l.
- 7 A tanulmány egyetlen Sík Sándor-válogatásban sem szerepel, ezért idézem részletesen.
- 8 Sík Sándor: *Egyetemesség és forma*. *Vigilia*, 1935. I. Ignotus: *Az idők mögül*. Magyar Hírlap, 1935. június 23.
- 9 Sík Sándor lírájának mindmáig érvényes méltatása: Rónay György: *Sík Sándor=A kettős végtelen*. S. S. *válogatott munkái*. 1969. 7–27. l.
- 10 Tisztségei Szegeden növekedtek meg. Az Egyetemi Színjátszó Társaság, majd 1935-től a Dugonics Társaság és a Móra-emlékbizottság elnöke. 1934-ben Vojnits-érmét kapott. 1934-től 1940 végéig az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács tagja. 1938 márciusától a Petőfi Társaság választotta tagjai közé. A Baumgarten Alapítvány egyik kurátoraként rengeteg feladat hárult rá. Közbenjárásért ostromolták, s megtette, amit tehetett, kivált tehetséges volt tanítványait (Szerb Antalt, Radnótit, Ortutay Gyulát) támogatta. A harmadik nemzedéknek fórumot adó Vajda János Társaságban is az elnökségben működött. Emellett 1933-ban a Gödöllőn rendezett Jamboree nagytáborában parancsnokhelyettesként tevékenykedett, Teleki Pált segítve. S nem mellékesen egyetemi tanár, egyike a legnépszerűbbeknek.

- 11 Szécsi János szerkesztésében jelent meg 1936-ban a *Kéz a kézben* című hitbuzgalmi lap. Február 4-i számának első lapján egy grafika ábrázolja Sík Sándort, aki a következőt írta az olvasóknak: „A szél elkapta az írást, amelyet a 'Kéz a kézben' számára írtam. Tekintsük ezt szimbólumnak. A szél hordja szét a növény magvait is, a virágillatot is. A 'Kéz a kézben' cikkei magvak legyenek: hordja szél őket, az írott betű termékeny szele, használjanak, teremjenek életet, és legyen illat a 'Kéz a kézben' szelleme; édes, éltető, melltágitó virágillat: érezze meg belőle mindenki, akit elér, egy szép, tiszta, magasrendű világ lehelletét. Szeretettel: Sík Sándor.” Szécsy Jánosnak két igen érdekes társdalombölcseleti könyve jelent meg: *Az erőszak kora* (1943) és *Az ittfelejtett nép* (1945).
- 12 Rónay György: *Sík Sándor: Magányos virrasztó. Élet, 1937. május 2.* 482. l.
- 13 *Tükör, 1937. május.* 372. l.
- 14 Révay József: *Színház. Tükör, 1937. április.* 289–290. l.
- 15 Schöpflin Aladár: *Bemutatók. Nyugat, 1937.* 313–314. l.
- 16 Sík Sándor Pázmányának nagyszámú bírálatai közül a következők érdemelnek megkülönböztetett figyelmet: Halász Gábor: *Sík Sándor: Pázmány. Protestáns Szemle, 1939.* 582–583. l., Szerb Antal: *Pázmány Péter. Nyugat, 1939.* 113–115. l., Boldizsár Iván: *Sík Sándor Pázmány-könyve. Jelenkor, 1939.* 1. sz., 12. l., Alszegehy Zsolt: *Sík Sándor: Pázmány, az ember és az író. ItK, 1939.* II. 184–186. l.

~~111~~: Páratov Emil

kód: Mikszáth Kálmán

Tanulmány

Ch

GRÓF BUTTLER JÁNOS
„KÜLÖNÖS HÁZASSÁGA”

0) Mese és valóság Mikszáth regényében

Mikszáth Kálmán 1900-ban írt nagy sikerű regényét, a *Különös házasságot* századunkban sokan felhasználták egyházellenes propagandára és támadásokra, érdemes hát utánakutatni, mennyi a valóságalapja ennek a különös házassági és pereskedési történetnek.

Maga az író azt állítja műve elején, hogy ennek minden sora igaz: „Egy még nem is nagyon megsárgult krónika után írom ezeket a dolgokat, úgy amint következnek. Annyira biztosak és hívek az események egyes főadatai, hogy a neveket se tartom szükségesnek megváltoztatni, és semmi cirádát, semmi írói arabeszket nem teszek hozzá. Az, aki a naplójában följegyezte e történetkét, sohase szokott hazudni másoknak se. Hát még saját magának minek hazudott volna? Igaz hát minden sora. Miért rontsam el én nem igazra?”

Mikszáth a cselekmény kezdetét 1815 tájára teszi, és elmondja, mi áll abban a bizonyos krónikában vagy naplóban. Gróf Buttler János sárospataki jogászdiák (akinek már van kiszemelt menyasszonya), tanulótlársával, Bernáth Zsigmonddal együtt húsvéti vakációra utazik. Onnan visszatérőben báró Dőry István olaszröszkei szolgabíró, egykori katonatiszt, a gazdag családból származó Buttleret fondorlatos módon és akarata ellenére összeházasítja leányával, *Mariskával*, miután azt a helybeli plébános elcsábította. Buttler nem tudott elmenekülni a hajdúkkal őrzött, bezárt kastélyból, sőt az ottani erőszakos esküvője után, amikor este a távoli menyasszonyának szóló le-

vélírás közben elaludt, karosszékében egy felvonószerkezet segítségével fölemelték az emeletre a Mariska szobájába. Előzőleg a vele lévő diáktársa, Bernáth Zsiga sem tudott segítségére lenni a szabadulásban, mert ő is le volt fogva.

A regény szerint a fiatal gróf csak másnap tudott a kastélyból megszökni. Buttler gyámatyja, *Fáy István* rögtön megindította az egri érseki szentszék előtt a pert, hogy érvénytelenítsék a nyilvánvalóan erőszakkal kikényszerített házasságot. Hosszú éveken át folyik a per, de Buttler az egyházi hatalmasságokkal szemben nem tudja kivívni az igazát. Nem tudja elérni, hogy ettől a házasságtól szabadulva, szíve választottjával köthessen törvényes házasságot.

Az író a Pesti Napló 1904. november 8-ai számában úgy nyilatkozott, hogy adatait legnagyobbbrészt a regényben Buttler diáktársaként szereplő Bernáth Zsigmond fiától, Bernáth Dezső volt országgyűlési képviselőtől kapta. Ő (Mikszáth) csak íróilag alakította a történetet, „a fődolgoz azonban – jegyezte meg – mind a valósághoz híven vannak leírva. A legfontosabb, az esküvői jelenet valóságos fotográfia. Bizonyította Bernáth Zsiga, aki ott volt”.

Csakhogy Bernáth Zsigmondról tudnunk kell, hogy ő 1790-től 1882-ig élt, ha – mondjuk – 1880 táján, kilencvenéves korában mesélte a fiának ezt a történetet, elképzelhető, hogy az öregkori gyengeség folytán jócskán eltért a valóság tényeitől, anélkül, hogy hazudni akart volna. Lehet, hogy a fia, Bernáth Dezső (1841–1907) újabb húsz év múlva adta tovább a történetet Mikszáthnak, miközben már sok minden elmosódott az ő emlékezetében is.

Még 1901-ben megszólalt ebben az ügyben a nyilvánosság előtt Mikszáth fő forrása, az imént említett Bernáth Dezső, de ő nem egy „megsárgult krónikára” vagy „naplóra” hivatkozott a Vasárnapi Újság 1901-i évfolyamában,

hanem arra, hogy ezt a történetet a szereplőktől hallotta s egy csomó régi levélben olvasta. Szerinte az esemény 1810-ben, a Sárospataktól délnyugatra fekvő Bodrogolasziban játszódott le, amikor gróf Buttler János Bernáth Zsigmonddal (az ő apjával) átutazóban volt a Hegyalján. Ebben a faluban az ott lakó gróf Döry parancsára a hajdúi erőszakkal betelerelték őket a kastélyába, Bernáthot aztán eleresztették, de Buttlert ottfogták, s az öreg gróf vadászfegyvert szegezve neki, kikényszerítette, hogy a leányával azonnal megesküdjön. Buttler a kiszabadulása után – írja Bernáth Dezső – harminchat évig pereskedett az egyházi hatóságok előtt, de házasságát nem bontották fel. (Vasárnapi Újság, 1901. I. k. 81–82., 101–102. és 114–115. o.)

Mikszáth jóhiszeműen hitelt adott ennek a múlt század végén hallott anekdotikus történetnek; ez lett nagyon érdekes és izgalmas regényének az alapja. Ma már tudjuk: Bernáth Dezső adatai jórészt hamisak voltak, és csak mendemonda az, hogy Buttlert erőszakkal kényszerítették a házasságra. 1931-ben jelent meg erről Pécsett dr. Döry Ferenc *Gróf Buttler János házassága* című, történetírói alapossággal megírt és dokumentált könyve, amelyet azonban kevesen ismernek. Döry Ferenc tüzetesen tanulmányozta gróf Buttler János váló- és köteléki pereinek az egri érseki levéltárban őrzött, nagy terjedelmű iratanyagát, valamint gróf Buttler Jánosné fennmaradt levelezését és iratait. Könyvében Buttlernek az egész alakos képét és a gróf feleségének az arcképét is közölte. (Újabban 1980 táján Sugár István egri helytörténész foglalkozott Buttler házassági pereinek történetével egy előadásában.)

Nézzük tehát a történelmi tényeket!

Gróf Buttler János 1773. február 25-én született. Ő a regényben is pontosan ezen a néven szerepel. Felesége, gróf Döry Katalin (aki Mikszáthnál báró Döry Mária lett; nála nem rövid, hanem hosszú *ő*-vel!) fél évvel volt fiatalabb nála. A feleség édesapja a valóságban *gróf Döry Gábor* volt

(Mikszáthnál báró Döry István néven). Buttler csak a regényben tanult jogot Sárospatakon, a valóságban nem, sőt saját bevallása szerint a második grammatista osztálynál többet nem is végzett. Bernáth Zsigmond, akinek a regényben is ugyanez a neve, a valóságban 1790 októberében született; eszerint Buttlernél tizenhét és fél esztendővel fiatalabb volt, a grófnak tehát nem lehetett iskolatársa. De az elképzelhető, hogy felnőtt korában magától Buttlertől hallotta, mire alapította Buttler gróf az egi érseki szentszék előtt a házassága felbontására irányuló keresetét.

Kezdjük most a „különös házasság” valódi történetét Buttler tizennyolc éves korától! A fiatal gróf 1790-ben a Borsod megyei Sályban, báró Eötvös Ignác házában ismerkedett meg gróf Döry Gábor legidősebb leányával, Katalinnal. Beleszeretett a szép fiatal lányba. Az 1792. évi farsangon, amikor Eötvösék a telet a leánnyal Egerben töltötték, a fiatalember csaknem mindennapos vendégük volt, és kijelentette, hogy Katalint feleségül akarja venni. A farsang utolsó vasárnapján Kassán a Döry szülőktől meg is kérte a lányuk kezét. Az 1792. évi koronázó országgyűlés alkalmával Döryék is, János gróf is leutaztak Pestre. 1792. május 31-én itt történt meg az eljegyzés, amely a grófi családok szokása szerint írásbeli szerződés megkötésével is járt. Ezt a szerződést utóbb a teljes szövegével Heves vármegye jegyzőkönyvébe is bevezették, s a Heves Megyei Levéltárban magam is olvashattam.

A szerződésben a vőlegény többek között így nyilatkozik: „... én alább írt Erdőteleki gróf Buttler János, Isten Ő szent Felsege vezérlése mellett szabad akaratombul és egyenes szívbéli indulatomtul viseltetvén, s eljegyezvén magamnak... örökös hitves társamnak... méltóságos gróf Döry Katalin kisasszonyt...”

A tizenkilenc éves Buttler az akkori törvények szerint még kiskorúnak számított. Miután apja az eljegyzés utáni hónapban meghalt, ő óriási vagyont örökölt: a He-

ves megyei erdőteleki kastélyon kívül nagy házat Egerben és hatalmas földbirtokokat az ország több részében Ung vármegyétől Torontál vármegyéig. Buttler gróf 1792. augusztus 6-án Girincse érkezett (az egykori Zemplén vármegye legdélibb falujába), a Döryek családi kastélyába. Menyasszonyával és annak szüleivel elhatározták, hogy az esküvőt ott hamarosan megtartják. A fiatal Buttler gróf ezzel annyira sietett, hogy a három egymás utáni vasárnapon való templomi kihirdetésüket sem akarta megvárni, hanem kéréssel fordult gróf Eszterházy Károly egri püspökhöz, hogy adjon felmentést ez alól. Ámde a püspök, aki ismerte a fiatal gróf könnyelmű természetét, ezt nem akarta megadni, sőt Buttlernek – apja, anyja már nem lévén – birtokai gondnoka, *Fáy Bertalan* Heves vármegyei másodalispán is azt tanácsolta, hogy várjon még a házassággal.

A fiatal gróf négy nappal az esküvő előtt igen önérzétesen válaszolt levelében Fáy Bertalannak (akit Mikszáth a regényben Fáy István néven szerepeltet): „... oly eltökéllett szándékom gróf Döry Katalint elvenni, hogy attul se tanács, se erő, sem adomány, se gazdagság, se szépség el nem vonhat. Consiliarius uram, ez nem hirtelen dolog, majdnem esztendeje, hogy fontolom, s lelkem üdvösségére convenientiámra találok; ha tehát szegény atyám el nem tudott tüle húzni, sőt halálos óráján helybe látszatott hagyni, nincs az az ember, aki ezt meggátolhassa.”

A püspöknek is mint Heves vármegye főispánjának ezt írta Buttler Girincsről: „... innen addig egy lépést se távozok, míg egy vagy más módon az anyaszentegyház törvénye szerint jegyesemmel össze nem fogok szövetkezteni”.

Ilyen előzmények után ment végbe a Döry családtól valószínűleg nem késleltetett esküvőjük Girincsen, 1792. augusztus 20-án, *nem a Döry-kastélyban*, hanem a plébániatemplomban, a Szent István-napi nagymise után, az

egész falu népének jelenlétében. (Itt jegyzem meg, hogy Mikszáth a regényben Girincs helyett a nem létező *Olasz-röske* falut teszi meg az esküvő helyének.)

Egy ideig zavartalan boldogságban élt a fiatal házaspár Buttler gróf erdőteleki kastélyában. Már gyermeket is vártak, de ez az esküvő utáni évben Girincsen halva született. E bánatuk mellett egyre inkább feldúlta a család békéjét a kölcsönös féltékenység. „Okot erre először – Döry Ferenc családtörténeti kutatásai szerint – a férj szolgáltatta, aki laza erkölcsi felfogásával a maga személyére nézve nem sokat törődött a házastársi hűséggel, s szemet vetett a grófné Nagy Zsuzsánna nevű komornájára. A grófné ezt csakhamar észrevéve, felindulásában [a komornát] felpofozta, de ezzel egyúttal ellenségévé is tette a leányt, aki csak az alkalmat leste, hogy magát úrnőjén megbosszulja.” (Döry Ferenc i. m. 20. l.)

Amikor azután a grófné – egy komoly betegsége miatt – gyógyfürdőre ment, majd további üdülés végett egy ideig még a felvidéki Eperjesen lakó nagynénjénél maradt, onnan hazatértekor a férje ellenségesen fogadta, mert a rosszindulatú besúgók közben az asszony hűtlenségének híreivel győzködték Buttlert. A grófné, akit férje az állítólagos hűtlensége miatt lelövésével is fenyegetett, felhasználva férjének Pestre utazását, Erdőtelekről a legszükségesebb holmijaival Egerbe távozott. Később ki akart békülni a férjével, de az nem akarta visszafogadni, s elartásáról sem akart gondoskodni. Az asszony hazament a szüleihez Girincsre, s beadta férje ellen az egri püspöki szentszéknél a keresetlevelet, azt kérve: kötelezze az egyházi bíróság Buttlert a tisztességes házasság visszaállítására, házasságuk békéjének a megbontóit pedig távolítsák el férje közeléből.

A szentszék kötelezte a gróft, hogy feleségével a házassági életközösséget állítsa helyre, s addig is fizessen neki tartásdíjat. Buttler csak évek múlva hajlott a kibékü-

lésre, s akkor két és fél évig ismét együtt éltek. A gróf azonban továbbra is a léha erkölcsű férj maradt, nem becsülte meg, sőt gyűlölte a feleségét, és állandóan zsarnokoskodott fölötte. Alá akart íratni vele egy maga fogalmazta szöveget, amelyben többek között ez állt: „... egészen férjemnek akaratjához fogom magam alkalmaztatni; megösmérem, hogy férjem soha egy rossz szóval sem illetett”.

A grófné nem alázkodott meg, hanem perindítás végett ügyükkel a csanádi püspöki szentszékhez fordult. Férje is hozzájárult, hogy ez a fórum mint választott bíróság döntsön közöttük. (Buttler akkori lakóhelye Torontál vármegyében, a párdányi birtokán volt.) 1803 decemberében volt a tárgyalás. *Az ítélet őket ágy- és asztaltól elválasztotta*, és Buttlert a felesége részére méltányos tartásdíj fizetésére kötelezte.

Most már végleges lett a házaspár elválása, de *a házasság felbontását egyik részről sem kérték*. A gróf csak utóbb gondolt erre, amikor 1809 áprilisában arról írt levelében az anyósának: az a körülmény, hogy felesége nem képes élő gyermeket a világra hozni, ok lehetne a házasság felbontására. De további lépéseket akkor még nem tett ennek érdekében. (Ha megromlott egy házasság, az egyház megengedhette a házaspár különélését, de a szabályosan megkötött házasságot nem bonthatta fel, s újabb házassághoz nem járulhatott hozzá. A polgári házasság intézményét csak évtizedekkel később, 1894-ben – Mikszáth képviselőisége idején – vezette be a magyar országgyűlés.)

1817-ben a tartásdíj mértéke és fizetése ügyében újult ki a gróf és felesége közt a pereskedés. A későbbi években aztán Buttlert egyre jobban bántotta az a gondolat, hogy *nincsenek gyermekei, nem lesz fiú örököse*, s ezért is szabadulni akart szerencsétlen házassága bilincseitől. A házassági kötelek megtámadása azonban hosszú különélésük ellenére is kevés sikerrel kecsegtetett, mert Buttler addigi több évti-

zedes pereskedésük folyamán sohasem vonta kétségbe házasságának érvényes voltát. Ravasz ügyvédje most azt tanácsolta, hogy akár tanúk megvesztegetésével is a házasság erőszakos létrejöttét kellene valahogy bebizonyítaniuk. Sok-sok tanúra való hivatkozással nyújtotta be Buttler gróf keresetlevelét Sávoly Sámuel ügyvéd az egri érseki szentszékhez 1827 áprilisában, a házassági kötelék megsemmisítését kérve.

Az, hogy Buttler az állítólag rákényszerített házasságot mindjárt az esküvő után meg nem támadta, most, harmincöt évvel később a legkevésbé sem mutatott kényszerítésre. Ennek ellenére az egyházi bíróság 1827-től kezdve éveken át mind a két házasselet és nagyszámú tanúikat is lelkiismeretesen meghallgatta. Ennek a köteléki pernek a teljes jegyzőkönyve az Egri Főegyházmegyei Levéltárban 575 nagy ívoldalra terjed.

A már meghalt öreg Döry grófot mindenki hirtelen haragú embernek ismerte, de most a tanúként meghallgatott egykori cselédeknek és jobbágyainak egy része is úgy vallott, hogy ő indulatossága mellett is inkább jó ember volt. *Láczy János*, aki az öreg grófnak az esküvő idején volt szakácsa, elmondta, nem látott-hallott olyasmit, hogy Buttler akarata ellenére kényszerítették volna „contess Katicát” feleségül venni, sőt emlékezett rá, hogy Buttler, amikor az esküvő előtt kétszer-háromszor Girincsen járt, kézen fogva sétált a kastély kertjében a grófkisasszonnyal. *Láczy* szerint a fiatal grófot senki sem korlátozta szabadságában.

Az egri érseki szentszék 1831. június 30-án hirdetett *ítéletet*. Vizsgálatának tárgya egyedül az volt, hogy Buttler valóban kényszer hatása alatt kötötte-e meg a házasságot. A szentszék arra a megállapodásra jutott, hogy a gróf tanúinak szavahihetősége nagyon kétséges. Buttler részéről a tanúk egy részét ajándékokkal meg is vesztegették, s így a vallomásuk értéktelen. Volt olyan tanú, aki a halálos

ágyán beismerte, hogy hamisan vallott. A két házafél tanúit meghallgatva és az alperes bizonyítékait megvizsgálva azt állapította meg a szentszék, hogy Buttler a grófkisasszonyt az eljegyzés előtt is többször meglátogatta, báró Eötvös Ignác útján feleségül kérte, s ami mély szerelemre vall, apja akaratával szembeszállva el is jegyezte; visszalépésének szándékát sohasem nyilvánította, sőt Erdőtelekről szerelmes hangú levélben közölte jegyesével, hogy bécsi útvjáról visszatérve fölkeresi.

Az ítélet szerint nem igaz, hogy Buttler az esküvőig a girincsi kastélyban le lett volna tartóztatva, és fenyegetéssel kényszerítették volna a házasság megkötésére. Mivel a kapu nyitva volt, akár meg is szökhetett volna. Bizonyítottak láta a szentszék, hogy Buttler kényszerítés nélkül ment a templomi esküvőjükre. Buttler gróf az esküvő után sem tiltakozott az állítólagos erőszak ellen. Házasságuk első éveiben is boldogan és megelégedetten éltek együtt. Mindezek alapján a szentszék házasságukat, amelyet a felek *önként és szabadon* kötöttek meg, már a kezdetétől fogva érvényesnek és törvényesnek jelentette ki.

A pereskedés fellebbezés folytán az esztergomi prímási szentszéknél folytatódott, amely az elsőfokú bíróság ítéletét teljesen jóváhagyta. Buttler most már Rómába, az apostoli székhez fellebbezett, de a prímási szentszék jobbnak látta az ügyet nem terjeszteni oda, annyira kétségtelennek ítélte a házasság érvényességét.

Az állítólagos kényszerítést világosan cáfolja Buttlernek az a levele is, amelyet 1792. augusztus 26-án, tehát az esküvőjük után hat nappal küldött Erdőtelekről nővérének, Laczkovicsnének, örömmel tudatva vele az esküvő megtörténtét: „Hozzád való szeretetem – írta neki – készít engem arra, hogy tudósítsalak házasságlépésemnek megtévéséről, melyet is ez folyó holnapnak 20-ik napján tettem Gróf Döry Katalinnal, ki is magát szíves barátságodba ajánlja.” (E levelet megőrizte az Országos Levéltár.)

Buttler gróf holta napjáig sem békült meg a feleségével, de kénytelen-kelletlen fizette neki az évi ötezer pengő forint tartásdíjat. Maga áttért a református hitre, és nagy vagyonából jelentős alapítványt tett a honvédtisztképző Ludovika Akadémia részére. Buttler 1845-ben halt meg. A grófné 1852-ben fejezte be zaklatott életét.

Házasságuk valódi története lényegesen eltér attól, ahogy erről Bernáth Dezső nyilatkozott a Vasárnapi Újságban, s ahogy ezt Mikszáth Kálmán megírta *Különös házasság* című, csodálatos nyelvi gazdagságú regényében. Mikszáth egy igen rokonszenves tragikus hőst formált Buttler gróf alakjából, aki pedig nagy részben saját hibáinak lett az áldozata.

Döry Ferenc az említett könyvének befejező részében így jellemzi Butttert: „... egyedül saját szenvedélyei vezették, s mint olyan, kinek a körülmények egyébként megadták a lehetőséget, hogy életét saját kedvtelése szerint élhesse le, a házaselet tekintetében sem akart erkölcsi korlátokat és maga felett tekintélyt elismerni. Házasságának szomorú alakulásáért nem lehet ugyan egyedül őt okolni; része volt benne feleségének is, kinek szintén megvoltak a maga hibái és gyarlóságai, habár bizonyára távolról sem abban a mértékben, ahogy őt férje megvádolta... Az a Buttler János gróf, aki a Ludovika-akadémia részére tett nagy alapítványával a közjó iránti szeretettől hevülő, áldozatkész, nemes lelkű hazafi képében vonult be a magyar történelem lapjaira, házassági pereinek megvilágításában mint nagyon alacsony jellem áll előttünk, kit vagyonának közcélokra való osztogatásában is jórészt a felesége és a rokonai iránt táplált gyűlölet inspirált.” (Döry Ferenc i. m. 120. l.)

Mikszáth Kálmánnak megtetszett a Bernáth Dezsőtől hallott anekdotaszerű történet, amelyet lényegében el is hitt, és a költői szabadsággal élve írta meg regényét. Mivel ennek a főbb szereplői valóban élt és a maguk korában közismert személyek voltak, művét *történelmi regénynek*

mondhatjuk. Elmarasztalás szerintem annyiban érheti ezt a művet, amennyiben Buttlert – a valóságtól messzire elrugaskodva – az igazáért rokonszenvesen küzdő hősként ábrázolja, az ellenfeleit viszont nemegyszer jellemtelennek tünteti fel. A *Különös házasság* mint regény kitűnő, de mint történelmi regény – a valóságos tények ellenőrizetlen kezelése miatt – nagyon vitatható értékű.

Különösen *A kedves Pyrker érsek* című regényfejezetet érzem igaztalannak. Ebben többek között arról van szó, hogy Buttlert úgy 1826 táján „... a dalmát primásnak, Pyrker Lászlónak egy bizalmas embere kereste föl, azzal az ígérettel, hogy ha ő (Pyrker) találna lenni egri érsek, pörét újból előveszi, és hamarosan megsemmisíti a házasságot”. A gróf mindjárt átlátta, saját érdekében el kell érnie, hogy Rómában Pyrkeret nevezzék ki a meghalt előző egri érsek, báró Fischer István utódjának.

Buttler a regény szerint „elutazott Rómába a pápai udvarhoz hallatlan pompával”, s egy társzekéren vasládákban sok aranyat is vitt az ottani papok megvesztegetésére. Az ő kenőembere „... járta sorba a Vatikánban befolyással bíró papokat, s úgy meg bírta őket nyergelni, hogy mire Buttlerék [Rómából] hazaértek, már a Pyrker kinevezése is útban volt”. A rákövetkező tavasszal Pyrker érsek be is vonult az egri rezidenciába – olvassuk tovább a regényben –, s akkor maga Buttler rendezte a fogadtatását. A palotában azután Pyrker elérékenyülve borult a gróf nyakába, mondván: „Ezerszer köszönöm, édes fiam, amit értem tettél. Most már rajtam a sor.”

Mi történt azután a regény szerint? Idézem a regényből: „Buttler kezdte sürgetni a pör revízióját egy idő múltán, Pyrker mindent ígért, de csak halogatta. Buttler nyugtalanzkodott, Pyrker mentegetőzött. Mindig volt vagy ezer oka, most nem lehetett, az jött, ez jött közbe. Évekig tartott ez a bűvösdi, végre elvesztette Buttler a türelmét, és egyenesen szeme közé vágta, hogy adós fizess, a megsemmisí-

tés ki volt alkudva." Már mint a Dóry kisasszonnyal való házasságkötésének a megsemmisítése. „De hiszen ön nekem mást ígért, érsek úr” – szolt a gróf haragosan. Erre Pyrker a regény szerint így válaszolt: „Bocsásson meg, kedves gróf, de nem voltam kellőleg informálva.” S a regénybeli fejezet ezzel a válasszal végződik: „Ah, értem, – szolt a gróf gúnyosan, – én is úgy jártam. Én sem voltam kellőleg informálva az ön jelleme felől.”

Ennek *A kedves Pyrker érsek* című fejezetnek semmi valóságos alapja nincs. Buttler sohasem járt Rómában, Pyrker pedig, akinek hazánk a nagyszerű egri székesegyház megvalósulását és az első magyar nyelvű tanítóképző intézet megalapítását köszönheti, nem volt jellemtelen ember. Egri érsekké való kinevezése nem a pápától, hanem elsősorban *I. Ferenc* királytól és császártól függött, s a pápa csak megerősítette ezt a kinevezést. Pyrker János László – mint addigi velencei patriarcha, püspök – egyáltalán nem volt karrierista; feletteseinek kívánságára vállalta, hogy egri érsek legyen.

Ha egy író pontos névvel megjelöli regényének valóban élt és eléggé közismert szereplőit (gróf Buttler Jánost, Pyrker érseket), akkor szerintem nem teheti meg, hogy őket nem a valódi személyiségüknek megfelelően ábrázolja. Gróf Buttler Jánosból nem formálhat pozitív hőst, és a szintén nevén nevezett Pyrkerből sem negatív figurát. Csak sajnálhatjuk, hogy Mikszáth ellenőrzés nélkül használta fel a két Bernáthnak rájuk – Buttlerre és Pyrker érsekre – vonatkozó, elfogult elbeszéléseit, s így ez az érdekes cselekményű regény a történelmi hiteleség szempontjából adósunk maradt.

A protestáns Mikszáth Kálmán mint politikus és író annak a nézetének adott hangot művében, hogy a rossz házasságok felbontását – főképp ha törvényellenesen kötettek – az egyháznak nem volna szabad megakadályoznia. Regénye annyiban jár rossz nyomon, hogy Buttler

grófnak a szabályosan megkötött szerelmi házasságát igyekszik eleve törvényellenesen és erőszakosan létrejöttnek feltüntetni, s ezzel kapcsolatban a katolikus egyház ténykedéséről is negatív képet rajzol. Döry Ferencnek alighanem igaza van, amikor említett könyvében Mikszáthnak a katolikus egyházzal és Pyrker érsekkel szemben való elfogultságát erősen bírálja, mondván: „... kirí a regényből az igaztalan célzatosság, úgy állítani be a kath. Egyházat, mint amely saját presztízisének megvédése végett minden igazság és isteni törvény ellenére sem bontotta fel a világosan érvénytelen házasságot.” (Döry Ferenc i. m. 122. l.)

Arról persze Mikszáth nem tehet, hogy ezt a regényt – különösen 1945 után – sokan egyházellenes propagandára is felhasználták. Ilyen tendenciájú volt a *Különös házasság* első nagy sikerű filmre vitele is a Rákosi-korszakban, 1951-ben.

PÁSZTOR EMIL

h: Tönök Balint

eg: ismeretes

X 809

X 93:321.6

Ch

TUDJUK, MIBEN VÉTKEZTÜNK, S MIBEN NEM?

Bocskai intelme jutott eszembe, amikor Schmidt Mária ^{ról} Diktatúrák ördögszekerén című tanulmánykötetét olvastam. E rövid ideig uralkodó nagy fejedelem azt tanácsolta – máig ható érvénnyel –, hogy „... a dolgot önmagát nézzük”, hozzátéve: „nemzetünk javát és magunk megmaradását” szolgáljuk. A történetírás a legszubjektívebb tudományos tevékenység, ami sokszor egymásnak ellentmondó források kombinatív felhasználására kényszerít.

Schmidt Mária 1990-ben kiadta a *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács* című kötetet, melyben bevezető tanulmánya után gazdag anyagot közöl zsidó vezetők (pl. Stern Samu, Komoly Ottó, Freudiger Fülöp stb.) visszaemlékezéseiből. 1991-ben megjelentette és utószóval ellátta Dénes Béla *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai* című művet. Mindez mutatja, hogy a holocaust-témakörben széles körű kutatómunka áll mögötte.

A kötet egyik kiemelkedő darabja „A civilkurázi elsorvasztása” című előadás. A történészre kötelező objektivitással, ugyanakkor mély empátiával elemzi az idegen megszállás alatt élő társadalom reagálását, alkalmazkodását a diktatúra viszonyaihoz. Nemcsak vádol, hanem magyarázatot is keres a még ötven év távlatából is rettenetes akciókra. Kutatásai azt igazolják, hogy nem lehet itt az „egész”-ről beszélni. „Több olyan tisztviselő nevét ismerjük, aki nem volt hajlandó végrehajtani, illetve végrehajtatni a zsidók összegyűjtésére és elkülönítésére vonatkozó parancsokat... Az ilyen feljegyzésre került esetek között voltak főispánok, alispánok, főszolgabírák, polgármesterek, alpolgármesterek, jegyzők és aljegyzők, rendőrkapitányok, rendőrtanácsosok, illetve a honvédség kötelékében szolgáló magas rangú tisztek.” – írja. Megtudjuk, hogy Keresztes-Fischer letartóztatásán és deportálásán túlmenően a Belügyminisztérium tizennégy legfontosabb osztályvezetőjét leváltották (Antall Józsefet le is tartóztatták), de a külügyből, sőt még a Honvédelmi Minisztériumból is eltávolítottak több „megbízhatatlan” vezetőt (pl. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt, Kádár Gyulát, a VKF 2. osztály vezetőjét). Negyvennégy főispánból harminchármat leváltottak, tucatnyi új alispánt és főszolgabírókat neveztek ki, a polgármesterek kétharmadát menesztették.

Persze sok derék embert elkerült a náci tisztogatás, s ezek közül nem egy helyén maradván sokat tett a magyarságért, köztük – természetesen – a magyar zsidókért is. Kár, hogy ezek közül nem említett meg az adott helyen név szerint is két olyan személyt, akiknek a tevékenysége, ezért jelentősége kiemelkedő, de nem eléggé ismert, és főleg nem elismert éppen a zsidóság köreiben. Mester Miklósról és Koszorus Ferencről gondolok. Mester Miklóst a Magyar Függetlenségi Mozgalom küldte a Sztójay-kabinetbe kultuszállamtitkárnak. Schmidt Mária a „Kollaboráció vagy kooperáció” című kötetben közli azt a nyilatkozatot, melyet Stern Samu írt alá 1945. február 14-én. E nyilatkozatból meg tudhatjuk, hogy „sok zsidó rabbi, egyetemi tanár, középiskolai tanár, tanító, író, művész vagy más kultúremlő köszönheti az életét az ő bátor mentesítő munkájának”. Ugyancsak e kötetben olvasható Komoly Ottó naplója, mely számtalan esetben emlékezik meg Mester Miklós pozitív szerepéről vagy véleményéről.

Koszorus Ferenc vezérkari őrnagy akciójáról a „Mentés vagy áruulás?” című tanulmány 20. jegyzetében emlékezik meg a szerző (a jegyzet száma – sajnos – hiányzik a szövegből), de mivel sokan nem értékelik ezt az akciót, sőt egyes marxista indíttatású történészek egyenesen tagadják megtörténtét, jó lett volna a budapesti zsidók deportálásának leállításáról szólva név szerint is megemlíteni a páncélosparancsnokot. Mert mi is történt? Egy megszállt országnak egy kis páncélos alakulata – a korlátozott hatáskörű államfő parancsára – megszállta a főváros stratégiai pontjait, majd fölszólította a deportálásra és puccsra készülő államtitkárt (Baky Lászlót) csendőralakulatainak eltávolítására. Baky, aki Eichmann embere volt, mégis meghátrált. Mintegy 250 000 budapesti zsidó megmenekült a deportálástól.

A „Mentés vagy áruulás?”-ban azt írja Schmidt Mária, hogy a puccskísérlettől amúgy is megrettent kormányzó a nyugati vezetők nyomására megtiltotta „a főváros területén lévő több mint kétszáz ezer zsidónak minősülő állampolgár deportálását”. A puccs híre nem befolyásolhatta Horthyt az 1944. június 26-i koronatanácsi döntés meghozatalában, hiszen éppen e döntés hatására tervezte Baky a puccsot. Vagy ha előbb gondolt ilyesmire, akkor tudnia kellett, hogy a kormányzó készül a deportálás leállítására. De nem befolyásolhatta a pápa június 25-i, Roosevelt június 26-i, és végképp nem a svéd király június 30-i üzenete a június 26-i ko-

HÁZTARTÁSI ÉS KULTIKUS EDÉNYEK A HÁZ OMLADÉKÁBAN
Szentgyörgyvölgy – Pityerdomb

ronatanács napirendje tekintetében. Azt ugyanis nem egy nappal előbb, vagy aznap állapították meg. Mi befolyásolhatta hát Horthyt? Sok minden és sok mindenki, csak ezek nem. Tudomásunk van róla, hogy nagy hatással volt rá az Auschwitz-i jegyzőkönyv, melyet Soos Géza, az MFM főtitkára április végén szerzett meg, és május első napjaira lefordíttatott. Ez május második felében a kezében lehetett (Török Sándor író, aki Horthy István özvegyének átadott egy példányt, május végére, június elejére emlékezik). Hatott rá Ravasz László, Esterházy Móric, Bethlen István és szűkebb környezete, például Ambrózy Gyula. Befolyásolta a kormányzót Edelsheim-Gyulai Ilona, a menyé és ifjú Horthy Miklós, aki irodájának vezetőjén, Szent-Iványi Domokoson keresztül kapcsolatban volt a Magyar Függetlenségi Mozgalommal. Valószínű, hogy nagy hatással volt rá a szövetségesek június 6-i partraszállása, ami nyilvánvalóan gyengítette a németek magyarországi erejét. Mindez kellett ahhoz, hogy a kormányzót

LELETEGYÜTTES

Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező

eljuthasson a végső döntéshez, amihez aztán lemondatásáig, október 15-ig ragaszkodott.

Nem vigasz és nem mentség Schmidt Mária megállapítása: „A náci által megszállt összes európai országban közreműködött a helyi közigazgatás és a karhatalom az üldözött zsidóság elpusztításában”. De igaz, hogy Magyarországon „a náci megszállás alatt a társadalom egyes csoportjaiban volt még civilkurázsi, még nem szoktak hozzá a borzalmakhoz, még nem tanultak meg félni”.

A fenyegető Baky-puccs előtt az MFM felkészült arra is, sor kerülhet a budapesti zsidóság deportálására. Az MFM katonai vezetői mozgósították ugyan a közéjük tartozó Koszorus Ferencet, de felmerült egy civil terv is. Éliás József, a Jó Pásztor lelkésze, MFM-tag vetette föl, hogy valahogyan ellen kellene állni a pesti deportálásnak. Rajta kívül Cavallier József és Sebestyén András, az MSZKE (Magyar Szent Kereszt Egyesület) vezetői, dr. Földes István, az Izraelita Hitközség képviselőjében, Komoly Ot-

tó, a cionista mozgalom részéről, Soos Géza az MFM küldöttként és mások kidolgoztak egy tervet. E szerint két-három főből álló csoportokat szerveznek keresztény és zsidó fiatalokból. Ha elkezdődik a deportálás, ezek a csoportok felkeresik a csillagos házakat, és megszervezik, hogy az ott lakók kimenjenek a legközelebbi térre, parkba, s ott kezdjenek ülősztrájkot. A következő megbeszélésre már elmentek a különböző egyházak ifjú képviselői is. A tervről beszámolt a Szenes-interjúban Éliás József (Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt.* Bp. 1986.), de Soos Géza Ráday Levéltár-i hagyatékában is van erről az elgondolásról egy feljegyzés. Szerencsére sikeres volt a Koszorus-akció, a budapesti zsidók deportálása elmaradt.

Sokan felteszik a kérdést a keresztényeknek: Tudtátok, miért nem tettetek semmit? Sokan kérdezik a zsidóktól: Miért nem álltatok ellen? Schmidt Mária is foglalkozik a problémával. Minden oldalról megvizsgálja a kérdést, ismertet véleményeket pro és kontra. Szomorú együttérzés olvasható ki soraiból. Megértően írja: „A magyar zsidóság... megpróbált ellenállni, amennyire csak erejéből futotta”.

A tanulmányok tele vannak adatokkal, tényekkel, bizonyítékokkal, de ezeknek bősége nem zavar. Nincs olyan tétele a könyvnek, ami a levegőben lógna, ami ne lenne alátámasztva érvekkel. Schmidt Mária holocaust-tanulmányainak az a fő érdemük, hogy a pozitívumokat nem mentségül hozza föl a negatívumok ellensúlyozására, hanem azért, mert azok is vannak, mert eltagadhatatlanok. A történész felelőssége az, hogy az igazságot szolgálja, akkor is, ha fájdalmas, de akkor is, ha örömdetes. Azt is megírja például: „Hogy ez megtörténhetett, a magyar történelem örök szégyene marad”. De miután végigsorolja az 1944 előtti évtizedek Scylláit és Charybdiseit, le meri írni: „Magyarország számára nem volt kiút, és természetesen nem volt kiút a magyar zsidóság számára sem. Mindketten a gyengék egyetlen fegyveréhez, a reményhez nyúltak.” Ha ez így van, akkor ma is hinnünk kell a megbékélés reményében. Ebben talán túlságosan optimista a szerző, amikor „A holocaust helye a magyar zsidóság mindenkori történetében” című tanulmányában annak megállapítása után, hogy „1956 októberében a magyar nép megmutatta, hogy nem a zsidókat, hanem a moszkovitákat tekinti ellenségnek”, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a mai

zsidóság „egyszerre vallja, hogy magyar és zsidó, zsidó és magyar”. Jó lenne, ha Schmidt Mária optimizmusa győzedelmeskedne. Mert Magyarországon senkinek sincs más lehetősége, mint a magyar sors vállalása.

Aki a magyar sorsot vállalja, nehéz sorsot vállal. E században Trianon, a náci Németország szomszédsága, 1944. március 19. után a megszállás, 1944 őszétől a szovjet hadsereg jelenléte egészen 1991-ig, sőt a Szovjetunió gazdasági, politikai és lélekmérgező hatása mindmáig olyan terhet jelent, ami csak a 150 éves török uralom következményeihez mérhető. A kötet két tanulmánya kapcsolható közvetlenül e problémához.

Az első nagy ívű tanulmányban („Politikai igazságszolgáltatás a háború utáni Európában”) Schmidt Mária megkérdőjelezi a casablancai döntést a feltétel nélküli megadásról (melyet Roosevelt és Churchill hozott, s amihez Sztálin boldogan csatlakozott), és a kollektív ítékezés jogosságát. Ma már közismert, hogy az amerikai elnök környezetében sok beépített kommunista volt, így elképzelhető, hogy az ötletek Moszkvában születtek. Churchillt nyilván indulatai vitték be eme elhatározásokba, mert az esze egészen mást diktált volna. A politikus Churchill véleménye az volt, amit egy 1938-as beszédében Hitler hozott fel: „Churchill úr nyíltan hangoztatta azt a véleményét, hogy Németországban a jelenlegi rezsimet belső erőknél kell megbuktatniuk”. Sajnos, a casablancai döntés az egész népet egy akolba terelte. Márpedig egy sikeres Hitler-ellenes puccs egy-két évvel megrövidítette volna a háborút, megmentve több százezer ember életét. Nem is beszélve arról, hogy a szovjet hadsereg nem az Elbánál és az Alpokban állt volna meg, hanem a Kárpátokon kívül. S megmaradt volna Európa egyetlen nagy zsidó közössége, a magyarországi, az idemenekültekkel együtt. Igaz, néhány náci alvezér elkerülte volna az akasztást, de félmillió emberi élet megérte volna ezt.

Sokan kételkednek a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék jogszerűségében, még többen a casablancai döntés célszerűségében, sőt egy amerikai történész (John Charmey) könyve, a „The End of Glory” (A dicsőség vége) bírálja a brit kabinet döntését, mellyel visszautasította Hitler 1940-es békeajánlatát.

A legnagyobb probléma azonban az, hogy Nürnberg óta két mércével mérnek. Az első világháború már ideológiai háború volt. Ahogy Fejtő Ferenc a „Rekviem egy hajdanvolt birodalo-

mért" című művében írja: „... az első világháború klasszikus (imperialista) háborúként kezdődött, és ideológiai háborúként végződött”, majd később: „egy eddig szokatlan eszme kristályosodott ki: a teljes győzelem, bármibe kerül is gondolata”. A második világháború is ideológiai háború volt, de nem volt szükség megtisztulásra 1941. július 12-ig, a szovjet–angol egyezmény megkötéséig, ezután viszont lehetetlenné vált a megtisztulás, a Szovjetunióval kapcsolatban ugyanis neveléses lett volna (illetve neveléses volt) népek szabadságáról, emberi jogokról stb. beszélni. Az ideológiai és erkölcsi megalkuvás okán lehet megkérdőjelezni a Nemzetközi Katonai Törvényszék legalitását. Csak egy kérdést, a háborúra való összeesküvés kérdését nézzük! Kivel esküdtek össze a náci vezérek, hogy agresszív háborút indítsanak? Nyilván a Szovjetunió vezetőivel, hiszen a világháború nem a Szovjetunió megtámadásával, hanem Lengyelország közös és egyeztetett lerohanásával kezdődött. A törvényszéken a Szovjetunió mégis mint vádló és mint bíró szerepelt. Ez a kettősség azóta is fennáll. Ahogy a szerző írja tanulmánya végén: „... a nyugatiak még mindig üldözik és bíróság elé állítják a náci háborús bűnösöket, a kommunista bűnelkövetőket ugyanakkor még csak szalonképtelennek sem tekintik”. Pedig ma már nincsenek olyan katonai kényszerhelyzetben, mint 1945-ben.

„A civilkurázi elsorvasztása”-ban a náci és a szovjet diktatúra szerepét együtt vizsgálja a szerző, s a német megszállás idején a magyar civilkurázi sok szép példáját sorakoztatja föl, de természetesen más holocaust témájú cikkében is idéz sok pozitív példát. Kiemelkedik ezek közül Slachta Margit igen hatásos közbenjárása a pápánál (*Slachta Margit mentőakciója a szlovák zsidók érdekében 1942–43.*). Kár, hogy sem itt, sem a „Politikai igazságszolgáltatás a háború után Európában” Csehszlovákia című fejezetében nem említi meg Esterházy Jánost (a szlovák parlamentben egyetlenként ellene szavazott a zsidók deportálásának, interveniált a magyar kormánynál a szlovákiai zsidó menekültek – mintegy 6–8000 fő – befogadása érdekében stb.). A háború után Esterházyt átadták a szovjet hatóságoknak, majd *távollétében* halálra ítélték Pozsonyban. 1949-ben, már a totális kommunista diktatúra idején – halálos betegen – visszahozták Csehszlovákiába, a mirovi börtönben halt meg. Ehhez képest Tiso halálos ítélete nem tekinthető eltúlzottnak.

A náci és a szovjet uralom végső tanulságát így határozza meg a szerző: „... a modern technikákkal rendelkező totális állam *bármikor bármit* megtehet polgáraival” (az én kiemelésem – T. B.). Azt hiszem, hogy azok előtt, akik e korban éltek, nem kell igazolni e tétel igazságát. Tehát mindezzel egyetértünk, csupán a második, a – hogy úgy mondjam totálisabb – diktatúra kiépítésével kapcsolatban látunk némi problémát. A náci diktatúra kezdetét Schmidt Mária is egy határozott időponttal, 1944. március 19-vel jelöli. Pedig a nemzeti szocialista befolyás, sőt hatás azt megelőzően is érzékelhető volt, ami – sajnos – nemkívánatos intézkedések meghozatalára kényszerítette a kormányokat. Ilyen volt például a háborúba lépés, vagy a zsidóellenes intézkedések. Igaza van a szerzőnek, amikor – ismertetve Ries István igazságügy-miniszter kijelentését, hogy ti. „a népbíráskodásnak nem az igazságszolgáltatás a célja, hanem a politika és a bosszú” – félreérthetetlen szimpátiával tekint „az első kirakatper” áldozatára, Bárdossy Lászlóra, s idézi Márait, aki ezt írta: „A Bárdossy-perben a demokrácia megbukott. Ez annál szomorúbb, mert ez a per valóban a magyar nemzet nagy pere lehetett volna, mikor elszámol a múlttal.” A per folyamán a (közepes) nem politikus államférfi valóban fölé magasodott a törpe népbíráknak („Intellektuális fölénye nyomasztóan hatott a pulpitus túloldalán ülőkre”). Igaz, hogy a per „nemcsak a politikai vezető elit, hanem az egész ún. Horthy-korszak felett is elfogult, megalapozatlan, leplezetlen napi politikai érdektől vezérelt ítéletet mondott”. De meg kell jegyezni, hogy Bárdossy 1944-es szereplése valóban negatív volt, s azt sem lehet elhallgatni, hogy a Horthy névvel jelzett korszak végzetes bűne, hogy nem oldotta meg az ország szociális problémáit. Annak ellenére, hogy legjobbjai (Teleki Pál, Keresztes-Fischer stb.) tisztában voltak e mulasztás következményeivel. (Teleki 1938-ban egy zártkörű előadáson a következőket mondotta: „... hárommillió koldus-paraszt helyzetét tíz éve latogatjuk, de semmire sem jutottunk. És emiatt, nehogy a fejünkre borítsák az országot, elrekesztettük az országot attól a fejlődéstől, amely egy modern európai államiságot lehetővé tesz”.)

Így hát egy másik határozott cezúrárt kell látnunk 1945-ben is, amikor összeomlott a Trianon utáni korszerűtlen, a politikai, társadalmi fejlődéstől elrekesztett Horthy-rendszer, és lehetővé vált egy szabad, demokratikus, modern Magyarország megteremté-

se. E lehetőség kihasználásáért küzdöttek a Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt (centrum és jobboldal), a Parasztpárt (a beépített kommunistákat kivéve) politikusai és a kereszténydemokraták eleinte nem önálló párt keretei között tevékenykedő tagjai. Mindez vagy százezer megszálló katona jelenlétében és a szovjet hegemoniájú SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) egyoldalú kontrollja alatt.

A következő cezúra 1947. február 25., Kovács Béla kisgazda pártfőtitkár szovjet elhurcolása, amit Truman elnök „vörös puccs”-nak nevezett. Hasonlóan az 1944. március 19-i német megszálláshoz, e nyílt katonai beavatkozás előtt is nagyfokú szovjet penetráció jellemezte Magyarország politikai életét, de e napig a kommunista egyeduralom kiépítésére vonatkozó törekvéseket nem támogatta *közvetlen és nyílt* szovjet segítség. Sőt, a 45-ös választások után Vorosilov kijelentette Nagy Ferencnek, hogy „a szovjet kormány a Magyarországgal való barátságot a Kisgazdapártra kívánja alapítani”. S mint ahogy a német megszállás alatt is voltak – sokszor jelentős eredménnyel járó – akciók (pl. a deportálások leállítás), s csak október 15. után kerültek uralomra Szálasiék, 1947. február 25. után is vívtak utóvédharcot a demokratikus erők, egészen 1948 júniusáig, amikor a Kommunista Pártba való beolvasztással megszüntették a Szociáldemokrata Pártot.

J. F. Montgomery volt budapesti amerikai követ a „Magyarország, a vonakodó csatlós” című művében megállapítja, hogy a kommunisták „ma nyeregben vannak Varsóban, Belgrádban, Bukarestben, Szófiában (és 1947 május óta) Budapesten”. Nyilván Nagy Ferenc lemondását tekinti vízválasztónak, de megállapításában az az igazán fontos, hogy ami 1947 előtt volt Magyarországon, az *lényegesen* különbözik attól, ami most (1947 óta) van. Most „nyeregben vannak”, azelőtt viszont – értelemszerűen – nem voltak nyeregben. Ezt a véleményt támasztja alá Horváth Márton, aki az MKP frakcióülésén 1946. december 19-én kifejtette, hogy meg kell szabadulni a koalíciónak „ettől a formájától, hogy a magyar koalíciós kormányzás olyan legyen, mint a »délkelet-európai«” (vagyis kommunista irányítású!). S azt is kifejtette: ehhez az „erőviszonyokat” meg kell változtatni, s ehhez „hosszabb távra, szívós és lassú előrehaladásra kell berendezkednünk”.

Ha nem hangsúlyozzuk, vagy nem értékeljük ezt a szakaszt demokratikus hagyományaink szempontjából, akkor azokat a történészeket támogatjuk, akik tagadják vagy kisebbiteni akarják történelmünk pozitív elemeit. New Yorkban példaértékűnek tartották a 45-ös választási eredményeket, a volt budapesti diplomata világosan látta, hogy a magyar koalíció *nem* kommunista koalíció.

Lássunk néhány tény, amelyek azt bizonyítják, hogy a megszállás ellenére is álltuk a sarat a kommunista nyomással szemben.

A legérdekesebb talán az, hogy az 1947. február 25-i puccs ellenére, az augusztus 31-i választások után (amikor már az MKP volt a koalíció legnagyobb pártja), a Kominform lengyelországi ülésén Révai József azt mondta, hogy Magyarországon még nem dőlt el, hogy polgári vagy nép demokrácia lesz-e. – 1945 áprilisától 1946 júliusáig (a béketárgyalások kezdetéig) a magyar kormány 184 tiltakozó jegyzéket nyújtott át a SZEB szovjet elnökének a magyar kisebbség csehszlovákiai diszkriminációja ügyében (amivel egyetértett a Szovjetunió!). – A béketárgyalások különböző ülésein és sajtótájékoztatóin – nem beszélve az informális akciókról, pl. Esterházy Lujza memorandumáról és tárgyalásairól – szóban és írásban keményen érveltek a delegátusok Magyarországot érdekeiben, különösen hangsúlyozva a kisebbségi sorban élő magyarok emberi jogait (pl. Gyöngyösi János, Auer Pál, Szegedy-Maszák Aladár és mások). Nem véletlen, hogy Demeter Bélát, a delegáció Erdély-szakértőjét 1947-ben letartóztatták, s 1949-ben kiadták Romániának, ahol 1952-ben, börtönben halt meg. (Lásd Haas György *Második Trianon* című könyvét!)

Még a béketárgyalások előtt Nagy Ferenc Noel-Baker brit külügyi államtitkárral tárgyalt, s szót emelt a csehszlovákiai magyarok érdekében. Az államtitkár gúnyosan nehezményezte, hogy egy „legyőzött ország részére kér támogatást egy győztes ország rovására”. A magyar miniszterelnök megkérdőjelezte Csehszlovákia szlovák részének „győztes” voltát, s határozottan kijelentette, hogy ő „csak az emberi jogoknak és a szabadságnak” szeretne érvényt szerezni „több százezer együtt élő magyar számára”.

Bár a népbíróság – mint tudjuk – „a politika és a bosszú” esz-koze volt, sokszor ott is más volt a helyzet 1947 előtt. Szombathe-

lyi Ferenc volt vezérkari főnök ügyében például a bíró és a védő azért egyeztek meg életfogytiglani büntetésben, hogy ezzel a súlyos ítélettel elhárítsák a jugoszláv kikérést. Ries igazságügy-miniszter azonban titokban és teljesen szabálytalanul kiadta Jugoszláviának, ahol aztán kivégezték.

Varga László kereszténydemokrata politikus ezekben az években ügyvédként működött. 1948-ban egy régi ügye iratait tanulmányozva megtalálta azt a borítékot, amelyben a népbírák szavazatai voltak a halálra ítélt védenca ügyében. A kisgazda és a parasztpárti népbírák 5-6 évet javasoltak, a kommunista és a szakszervezeti kiküldöttek – halált. Joggal írta ezzel kapcsolatban Varga László: „A Vörös Hadsereg és a kommunista párt bosszúra szomjazott. Hogy az átmenet mégsem lett vérfürdő, azt a demokratikus pártok és számos képviselőjük bátor kiállása akadályozta meg, amellyel a magyar nép többségének akarátát képviselték.”

Lengyelország a közös német-szovjet agresszió első áldozata. Az 1939-ben leigázott országban a háború végéig igen kiterjedt nem kommunista katonai ellenállás nehezítette a náci megszállók életét. A háború utáni kommunista irányítású koalíció időszakában 65 000 „háborús bűnöst” ítélték el (zömük a Hitler-ellenes földalatti mozgalom tagja volt), s ezek között mintegy 3000 a – végrehajtott – halálos ítélet. Magyarországon, ahol nem „délelet-európai” koalíció volt, 27 000 esetben marasztalták el a vádlottakat, de a végrehajtott halálos ítéletek száma mindössze 189 volt. 3000 és 189: beszédes számok!

Igen fontosnak tartjuk a diktatórikus rendszerek bűneinek feltárását, de ugyanilyen jelentőséget tulajdonítunk múltunk pozitív tényei feltárásának, számbavételének. Radnóti-val valljuk, hogy „... bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp”, de azt is tudnunk kell, hol és miképp mutattak elődeink példát nekünk, utódaiknak és más népeknek.

Schmidt Mária könyvéről megállapíthatjuk, hogy sok új gondolattal, adattal, ténnyel segíti helyes – mert az igazságon alapuló – történelmi tudatunk kialakulását.

(Schmidt Mária: *Diktatúrák ördögszekerén. Magvető, Bp., 1998*)

TÖRÖK BÁLINT

K: Perjes Géza

X 809

KÖRKÉP

X 93 : 355 ¹⁸¹ II. u. l. Bb

A^h

VOLT-E ALTERNATÍVA?

0) Gondolatok Szakály Sándor könyvéről

Vesztes háború után sokszor a háborút elindító és annak célját meghatározó politika helyett a hadsereget teszik felelőssé a háborúban elhaltakért, a pusztulásért és a háborút lezáró békeszerződés hátrányos következményeiért. Kétszeresen így áll a dolog, amikor a győztesek bűnösnek mondják ki a vesztest, és a békekötésnél a vae victis elvét követték. Igazán akkor válik abszurdá a helyzet, amikor egy bekövetkező rendszer-, illetve rezsimváltás során a hatalom az előző kormányzat és a hadsereg bűnössé nyilvánításával akarja uralmát legitimálni. Ez következett be a második világháború után Magyarországon.

A hivatalos felfogás szerint a németek oldalán harcoló magyar katona fasiszta volt, így ha életét áldozta a hazáért, nem lehetett hősi halott. Ilyen szellemi légkörben kezdte munkásságát a nyolcvanas évek közepén a fiatal hadtörténész, Szakály Sándor, akit igazságérzete, kutatói szenvedélye és személyes érintettsége – két nagybátyja esett el a háborúban – arra ösztönöz, hogy kiderítse az igazságot. Már első műveinek egyikével nagy feltűnést kelt: kimutatja, hogy a magyar katonai elit nem volt sem tudatlan, sem műveletlen, és karrierjét nem a származás magyarázza. A Néphadsereg legfelső szintjén nem is helyeslik a dolgot, és megintik a Hadtörténeti Intézetet, Szakály munkahelyét. Dicséretére legyen mondván az intézet akkori vezetésének: Szakály Sándort nem bocsátották el, és meg sem büntették.

A *Volt-e alternatíva?* című kötet tanulmányai négy probléma köré csoportosíthatók. Kettő szervezeti kérdésekkel foglalkozik, egynek a katonaeletika a tárgya, négy a kötet címében feltett kérdésre keres választ, egy pedig közeli rokonainak frontról írt és a frontra küldött leveleit elemzi.

A *katonai vezetés és a honvédelmi politika alakításának szintjei a két világháború között* című tanulmányból a „legfelsőbb hadúr”, a kormányzó jogkörét ismerhetjük meg. Ez magában foglalta a hadüzenet jogát a nemzetgyűlés előzetes, közvetlen veszély esetén utólagos hozzájárulása mellett. Ugyanakkor jogkörébe tartozott a honvédség vezetése, irányítása és szervezeti kérdések eldöntése. A közvetlen vezetésben három intézmény, illetve

Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban.
Ister Kiadó Budapest 1989

szerv osztozott: a honvédelmi minisztérium, a honvéd főparancsnokság és a vezérkar. Ez utóbbi, miután a trianoni szerződés tiltotta fenntartását, a harmincas évek közepéig „rejtetten” működött. Ez a három intézmény a jogkörök nem igazán pontos rögzítése és személyi rivalizáció miatt sok súrlódással működött, míg végül 1940-ben a főparancsnoki posztot megszüntették. Idők folyamán a vezérkar szerepe egyre jobban bővült, majd szakmai tekintetben függetlenné vált a minisztériumtól, és felelősséggel csak a kormányzónak tartozott. A katonai és civil hatóságok együttműködését a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács biztosította. Hatáskörébe tartozott a honvédség háborúra való előkészítésének és háborúban való alkalmazásának a politikát, a társadalmat és a gazdaságot érintő kérdései.

A magyar tábori csendőrség a második világháború időszakában című tanulmány e szervezet feladatát, felépítését, szerepét ismerteti. A szerző kitér a Don melletti alkalmazására. Az itt közzétett, a harcból elfutók feltartóztatására, akár kivégzésükre kiadott parancsok joggal keltenek döbbenetet a katonai kérdésekben tájékozatlan emberekben, de olyanokban is, mint jómagam, aki egykori hivatásos tisztként és hadtörténészként, elfogadva ugyan e rendszabályok elkerülhetetlenségét, csupán azt mondhatja, hogy hálás a sorsnak, hogy nem került abba a helyzetbe, hogy élnie kellett volna ezekkel az eszközökkel. A nagyobb baj, a csapat teljes megsemmisülését okozó pánik megelőzéséért a tisztnek kötelessége akár fegyverhasználattal is visszakényszeríteni a megfutókat a harcba. E rendkívüli etikai probléma megoldása nagy erkölcsi szilárdságot, jellemerőt és alapos katonai szakmai ismereten alapuló, józan ítélőképességet követel. Elfogadhatatlan, ha a parancsnok kilátástalan helyzetben céltalanul kényszeríti harcra katonáit (például olyan esetben, amikor a csapat lőszere és élelme elfogyott). De erkölcsi parancs az is, hogy katonáit a pánik okozta végromlástól megmentse, és alakulatának helytállásával a hadsereg más részeinek működését és biztonságát elősegítse. Bármilyen szörnyű is: esetleg kevesek kivégzésével kell sokak életét megmenteni! A tanulmányban e két erkölcsi parancs összeütközéséből eredő konfliktust egyetlen személy példáján mutatja be: Stomm tábornok látva éhező, agyonfagyott és lőszerükből kifogyott katonáit és a német felső parancsnokság által megszabott végrehajthatatlan

feladatot, kiadja hadtestének feloszlását elrendelő híres parancsát, így adva némi esélyt katonáinak a megmenekülésre. Ugyanő, néhány nappal előbb, mikor még volt lehetőség az ellenállásra, a harci fegyelem itt-ott mutatkozó felbomlásának megakadályozására elrendeli alparancsnokainak, hogy „a fegyelmet minden eszközzel” állítsák helyre.

A katonai etikával foglalkozó *Erkölc, politikai és nemzettudat a volt m. kir. honvédség tisztikarában* című tanulmány jóval többet nyújt annál, mint amit címében megjelöl. Szó van benne a tisztikar anyagi helyzetéről, megélhetési gondjairól, a tisztii házasságról és a tisztek „házassági óvadékáról”, a „kaucióról”.

1919-ben, amikor a M. Kir. Honvédség elődje, a Nemzeti Hadsereg megalakul, életbevágó kérdés a különböző múltú és eredetű (a közös hadsereg illetve honvédség, a vörös, illetve a Horthy Miklós vezette szegedi hadsereg tisztjeiből megalakuló tisztikar), egységes testületi szellemének kialakítása. Döntő fontosságú volt a „tisztii állásbecsület” védelmére kiadott szabályzat. Ez írta elő például a tisztii becsületügyekben követendő eljárást, melynek végrehajtó intézménye az ezredek, illetve önálló osztályok „tisztii becsületügyi bizottsága” volt. A bizottság csak két döntést hozhatott: felmentést, vagy a rendfokozattól való megfosztást. A tisztikar felelősségének köre sokkal nagyobb, szankcionálása pedig sokkal szigorúbb volt tehát, mint a civileké. A fegyelmi és bírói eljárás mellé harmadikként a becsületbírói ítélezés társult. Olyan botlásokért, amelyek a civileknél említést sem érdemelnek, mint pl. a hanyag öltözködés, vagy a kötelező érintkezési formák elmulasztása, fegyelmi fenyítéssel járt, nemegyszer a személyi szabadság korlátozásával (szobafogság, állomásozás). Ami pedig a bűncselekményeket illeti, a tiszt kétfajta, katonai és polgári deliktumért volt elmarasztható.

A tisztii állás tekintélyének lényeges eleme volt a házassági tisztasága, „állászerűsége” és anyagi megalapozottsága. A tisztii házasságkötéséhez köteles volt a honvédelmi miniszter engedélyét kérni, amit az csak az illetékes csapatost tisztikarának „az ara szeplőtelen hírnevét” garantáló nyilatkozata mellett adhatott meg. A házasság anyagi alapjait, így a társadalmi megbecsülést is biztosító óvadék, főleg az alacsony rendfokozatúaknál, igen magas volt. A főhadnagynál megállapított 40 000 pengő mintegy tizenhárom évi fizetését tette ki, míg a századosnál kötelező 30 000

csak hat és fél évit. Ilyen körülmények között az óvadékot természetesen inkább a menyasszony családja tudta biztosítani.

Nagyon érdekes, a tisztikar anyagi helyzetét jellemző adatokat gyűjtött össze Szakály Sándor. A gazdasági világválság hatására a fizetések jelentősen csökkennek: 1930-ban az átlagfizetés 970 pengő, 1933 tavaszán 660. Ettől fogva lassú, majd 1938-tól gyorsuló emelkedés mutatkozik, 1943-ban az átlagfizetés 1300 P körül van, ami 25%-kal magasabb, mint 1930-ban.

A fizetések meghatározásánál érvényesült bizonyos kiegyensúlyozó törekvés. A „havidíj” mellett folyósított „honvédségi pótlék” ugyanis az alacsonyabb rendfokozatúaknál viszonylag magasabb volt. 1940-ben például a zászlós és hadnagy összfizetésének 31%-át tette ki a honvédségi pótlék, míg a vezérezredesnél csupán 17%-át. Végeredményben a vezérezredes alapfizetése 8,2-szer, honvédségi pótléka viszont csak 3,6-szor volt nagyobb a zászlósénál. 1943-ra még inkább érvényesül a szociális szempont: a hadnagy összjövedelme közel 50%-kal növekszik, míg a vezérezredesé csupán 26%-kal.

A tisztek fizetése a gazdasági válság éveiben már nehezen fedezte a megélhetést. Ezt mutatja be a szerző a tisztai adósságokról készített statisztikával. Ezek szerint a nő, zömükben családos főtisztek – zászlóstól századosig – 22%-ának nem volt adóssága. Ez az arány a nőtleneknél 41%. A nő főtisztek 45%-ának adóssága 300 P, azaz meghaladta a havi fizetést, a 260 pengőt. Feltehetően a családos főtisztek közül került ki az a 6, illetve 8%, akiknek adóssága 500–1000, illetve 1000 pengőnél is több volt, ami már jóval meghaladta az egyhavi fizetést.

A kötet címében megjelölt kínzó kérdésre négy tanulmányban keresi a választ Szakály Sándor. Vajon el lehetett-e kerülni a szörnyű katasztrófát, ami Magyarországot a második világháborúban érte? Bűnös felelőtlenségről, vagy elkerülhetetlen sorscsapásról van-e szó? A hetvenes évek közepe táján jelentkezett a felismerés, hogy a politikai vezetés el akarta ugyan kerülni a háborút, de „kényszerpályán” mozogván, nem maradt más választása, mint a háborúba lépés. A kényszerpályát viszont két körülmény cövekelte ki: a revízió és az uralkodó osztálynak az a törekvése, hogy a németek segítségével hatalmát megtarthassa.

Szakály Sándort ez a válasz nem elégítette ki. Itt közölt tanulmányai különböző időben készültek és különböző olvasói kör-

höz szólnak, a történéseket pedig más-más aspektusból vizsgálják, mégis, logikai egységet alkotva, módot adnak a kötet címében feltett kérdés megválaszolására.

A magyar–német katonai együttműködés a második világháborúban tanulmányában a szerző a trianoni szerződés következményeit vizsgálva leszögezi: „A magyar politikai és katonai vezetők célja a kitörés volt ebből a szorító helyzetből. Az ehhez szükséges, természetesen tűnő szövetségeseket ... Németországban, és Ausztriában, illetve ... Olaszországban találták meg.”

A németekkel a kapcsolatfelvétel már 1919-ben megtörtént, majd az évek során egyre jobban kiterjedt. Hitler uralomra jutása után a kapcsolat még szorosabbá vált. 1938-ban Hitler arra számított, hogy a Csehszlovákiával szemben területi igényeket támogató Magyarország politikai és katonai támogatást fog nyújtani az ország lerohanásához. Ezt azonban a kormányzó határozottan elutasította, ami elhidegülést okozott a magyar–német viszonyban. Az első bécsi döntésben azonban Hitler támogatta a Felvidék egy részének visszacsatolását, majd 1939 tavaszán nem emelt kifogást Kárpátalja megszállásával szemben. Ahogy a szerző írja: „A német politikai és katonai vezetők már az 1930-as évek elején felismerték, hogy Magyarország geo- és katonapolitikai helyzeténél fogva Európa szőben forgó térségének meghatározó eleme. A vele való együttműködés Németország számára is fontos és hasznos.”

A közös érdekek ellenére ez a viszony nem volt zavartalan. 1939-ben Hitler nagyon rossz néven vette, hogy a magyar kormány nem engedte, hogy német csapatokat szállítsanak magyar területeken át Lengyelország ellen. A feszültséget növelte a hazánkba menekült lengyeleknek nyújtott magyar segítség és lengyel katonák nyugati szövetségesekhez való jutásának elősegítése. Mindezen túl a magyar zsidóság ellen hozandó, a deportálást is magában foglaló szigorúbb bánásmódra vonatkozó követeléseket is elutasította a kormány.

Nehezen volt összeegyeztethető a két ország álláspontja Románia kérdésében is. Magyarország érvényesíteni akarta jogait Erdélyhez, Németország szempontjából viszont életbevágóan fontos volt a román kőolaj, ami a román érdekek védelmét parancsolta. Kompromisszumos megoldásként jött létre 1940-ben az Észak-Erdély visszacsatolását lehetővé tevő második bécsi döntés.

ÉPÍTÉSI ÁLDOZAT GYERMEK CSONTVÁZÁVAL
Balatonmogyoród – Homoki dűlő, java rézkor, Kr. e. 4200 k.

Az első katonai együttműködés a két ország között 1941 tavaszán Jugoszlávia lerohanása alkalmával jött létre. Mint Szakály írja: a németek „megkeresése nyomán egyértelművé vált, hogy a hadműveletekben Magyarországnak is részt kell vállalnia”. A lényegét illetően hasonlóan ment végbe 1941 nyarán a hadiállapot kimondása a Szovjetunió ellen, majd a magyar csapatok bevetése Ukrajnában. A sok bizonytalansággal és ellentmondással terhes helyzetet Kassa bombázása tette látszólag egyértelművé. Ennek nyomán jelentette be a hadiállapotot a magyar kormány, és indult támadásra a Szovjetunió ellen mintegy 50 000 katonát számláló seregetest.

Ekkor még úgy tűnt, hogy a háború hetek-hónapok alatt befejeződik, és a magyar részvétel csupán ennyi lesz, sőt miután az említett harcoló seregetestet kivonták és csupán gyenge meg-

szálló erők maradtak Ukrajnában, az ország által hozandó áldozat elviselhető lesz. 1941 decemberében a német hadsereg Moszkva alatti veresége gyökeres változást hoz. 1942 januárjában előbb Ribbentrop német külügyminiszter, majd Keitel tábornok érkezik Budapestre és követeli a teljes magyar haderő bevetését. A rendkívül feszült légkörű tárgyalások során sikerül lealkudni a német követelést mintegy 200 000 főt számláló három hadtestre és egy páncélos hadosztályra. Ez az erő 1942 tavaszán nyarán 2. hadsereg elnevezéssel indul a frontra.

A gyengén felszerelt és erejét jóval meghaladó feladatra rendelt hadsereg 1943 januárjában döntő vereséget szenved. Maradványait hazaszállítják, illetve megszálló feladatokra alkalmazzák.

A doni katasztrófa és a németek sztálingrádi veresége nyomán kezd érlelődni a magyar politikai és katonai vezetésben a kiugrás gondolata. Ebből a szempontból jól jellemzi a teljes kiúttalanságot a vezérkar főnökének, Szombathelyinek 1943 szeptemberi javaslata: fogadják el Hitlernek azt az ajánlatát, hogy a Szovjetunióból a magyar csapatokat vonják ki és csoportosítsák át Szerbiába. Ilyenformán – gondolta Szombathelyi – a magyar csapatok a legjobb helyen lesznek ahhoz, hogy a Balkánon partra szálló szövetségesekkel felvéve a kapcsolatot, velük együtt kezdjék meg a harcot a németek ellen. A kormány, tartva a lépés súlyos politikai következményeitől és az angolszász légi-erő bombázásaitól, elveti a javaslatot.

A szövetségesekkel folytatott diplomáciai és katonai tárgyalásokról a németek elég korán tudomást szereztek. Ez és az a körülmény, hogy a Vörös Hadsereg már a Kárpátok előterében van, készíti Hitlert arra, hogy 1943 őszén kidolgoztassa Magyarország megszállásának tervét. 1944. március 19-én ellenállásra gondolni sem lehet, már csak azért sem, mert akkorra már Magyarország szempontjából is nagyon határozott formát ölt a szovjet fenyegetés. A honvédség tehát tovább harcol a németek oldalán.

Az ebbe az irányba vezető út egyik döntő szakaszával foglalkozik Szakály a *Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott* című írásban: Bárdossy miniszterelnöknek a parlamentben tett bejelentését idézi, s részletesen ismerteti a hadba lépés történetét.

Az előző tanulmányban megismert körülmény, hogy Hitlerrel szemben a német katonai vezetés szükségesnek ítélte Magyarország belépését a háborúba, a politikai és katonai vezetőkben eltérő reakciót váltott ki. A vezérkar úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Hitler ötlete nem ígér semmi jót. Ugyanakkor német és magyar szempontból egyaránt veszélyt jelentett az a körülmény, hogy a Magyarországgal közvetlen szomszédságban álló Szovjetunió támadást intézhet Kárpátalja ellen, ahol csupán gyenge magyar erők álltak, veszélyeztetve így nemcsak hazánkat, de a Lemberg térségében operáló német erők oldalát és hátát is. Nincs rá adatunk, de szinte biztos, hogy a magyar vezérkar főnöke, Werth Henrik minderről tájékoztatta a kormányt. A Bárdossy Lászlóhoz küldött és a hadba lépést sürgető memorandumaiban ez nem szerepel. Következésképpen érvel: Románia jelentős erőkkel vesz részt a háborúban, így olyan előnyökhöz jut, melyek kizárják, hogy a béke megkötésénél a németek méltányolják további területi igényeinket Erdélyben; miután a németek gyors győzelmet aratnak, a magyar csapatok harci alkalmazása legfeljebb két hónapig tart; Magyarországnak morális kötelessége részt venni a bolsevizmus elleni háborúban.

Bárdossy mindezzel csak annyiban értett egyet, hogy földrajzi helyzetünknel fogva és a szlovák, valamint a román területi aspirációk miatt – és ezeket mindkét ország nyíltan hangoztatta – a háborúból aligha maradhatunk ki. Azt semmiképpen sem gondolhatta, hogy további területek visszacsatolásával számíthatunk, abban egészen bizonyosan nem hitt, hogy a németek feltétlenül megnyerik a háborút, abban pedig végképp nem, hogy ez a győzelem hamar következne be.

E mérlegelés alapján alakította ki álláspontját: belépünk a háborúba, de csak akkor, ha ezt a német politikai vezetés határozottan kívánja. Arra tehát egyáltalán nem gondolt, hogy ha ilyen kívánság érkezik, azt ne teljesítsük. Ez ugyanis az ország német megszállását és szélsőjobb kormány beültetését jelentette volna, mely azután fenntartás nélkül teljesíti Hitler minden követelését.

Mint láttuk, Bárdossy vívódását Horthy Miklósnak a kassai bombázást követő döntése szüntette meg. Bárdossy lemondhatott volna, elhárítva így magától a felelősséget, de a nagyobb rosszat – ti. a megszállást – elkerülendő, helyén maradt. Minisztertanács elé vitte az ügyet, ahol a hadba lépést a miniszterek

megszavazták. Majd bejelentette a parlamentben, hogy „Magyarország a hadiállapotot a Szovjetunióval beállottnak tekinti”. A képviselők a bejelentést „hosszan tartó élénk tapsal fogadták”.

A háborúba lépés témakörének szentelt harmadik tanulmány *Magyarország katonapolitikai helyzetének alakulása a magyar 2. hadsereg frontra küldése előtt* címet viseli. Az eddigiekből láttuk már, milyen előzmények után került sor 1942 januárjában Ribbentropnak és Keitelnek a magyar kormánnyal és katonai vezetéssel folytatott budapesti tárgyalására. Szakály itt részletesen ismerteti ezeket, melyek eredményeként a Magyarország kötelezte magát a 2. hadsereg frontra küldésére. Így összegezi a megállapodásról alkotott véleményét: „Abban mind a magyar politikai, mind a katonai vezetés egyetértett, hogy azt a német igényt, melyet Ribbentrop birodalmi külügyminiszter, majd Keitel tábornagy közvetített, 1942 januárjában már nem lehetett visszautasítani. A 'szövetségi' köteleességteljesítés visszautasítása esetén – az egykoron német támogatással (is) visszacsatolt területekkel, illetve a remélt magyarlakta területekkel együtt – ekkor már az önálló magyar államiság is veszélybe kerülhetett volna.”

A hadba lépés kérdését tárgyaló tanulmányok eredményeit összegezi a szerző a *Volt-e alternatíva?* című írásban. A trianoni döntések viszonylag problémamentes részleges revízióját követően 1941 tavaszán a magyar külpolitika rendkívüli nehéz döntés elé került. Jugoszláviában puccsal megdöntik a kormányt és felmondják a Németországgal nemrégiben megkötött szerződést, és a külpolitika németellenes irányra vált. A Szovjetunió megtámadására készülő Németország számára életbevágóan fontos a balkáni béke, amit könnyen felboríthat az angol befolyás alá került Jugoszlávia és a Görögországban partra szállt angol erő. Hitler számára egyetlen megoldásként a lerohanás jöhet számításba, de ehhez katonaföldrajzi és hadászati okokból elengedhetetlen Magyarország támogatása. Levélben fordul a kormányzóhoz, és felvillantva előtte a déli elszakított területek visszacsatolásának lehetőségét, katonai együttműködésre szólítja fel.

Magyarországot a felszólítás szinte megoldhatatlan politikai és erkölcsi dilemma elé állította. Feltehető volt ugyanis, hogy az angolok, akiknek egyébként oroszlánrészük volt a belgrádi

puccsban, súlyosan elítélik majd együttműködésünket a németekkel, amit a németek végső győzelmében egyáltalán nem bízó, épp ezért London jóindulatát életbevágóan fontosnak tartó Teleki-kormány roppant veszélyesnek tartott. Erkölcsi problémát pedig az okozott, hogy Magyarország néhány hónapja kötött fegyveres konfliktust kizáró „örök barátsági szerződést” Jugoszláviával, és Teleki Pál összeegyeztethetetlennek tartotta lelkiismeretével és az ország becsületével a „szerződés megszegését”.

A dilemma másik ágát az jelentette, hogy a magyar társadalom többsége számára érthetetlen lett volna nem kihasználni az annyira várt alkalmat, nem beszélve arról, hogy a délvidéki magyarság felszabadítását az idegen uralom alól mindenki erkölcsi kötelességének tartotta. A kormánynak konkrét értesülése volt arról, hogy ha Magyarország nem vesz részt az akcióban, akkor a németek a Délvidéket „Gau”-vá, azaz német tartománnyá szervezik. Ez viszont az jelentette volna, hogy az ottani magyarság az egyik idegen hatalom uralma alól egy másiké alá kerül.

Ez a dilemma volt az, aminek mindkét ága Teleki szerint lelkiismeretével összeegyeztethetetlen következményhez vezetett. Így ír erről Szakály Sándor: „Ez az emberileg nagy tett, mely politikailag csak szerencsétlen lépésként értékelhető, olyan későbbi viták alapját képezte, melyek a tények vizsgálata helyett világháborús szereplésünk kérdését etikai megközelítésben elemezték.”

Ezt a megállapítást – mellyel egyébként teljesen egyetértünk – még a következőkkel lehet kiegészíteni. Amikor Magyarország „örök barátsági” szerződést kötött Jugoszláviával, azt jól felfogott politikai érdekből tette. Trianont és az azt követő húsz esztendő tekintve nem is egészen érte az ember, hogy hogyan lehetett az „örök barátság” kitételt beletenni a szerződés szövegébe. Nem beszélve arról, hogy a magyar társadalomban nagyon kevesen érezték barátságot a szerbek iránt, Belgrádban kimondottan magyarellenes hangulat uralkodott. A szerződés moralizáló hangvételének külpolitikai következményei katasztrofálisak voltak. Azzal ugyanis, hogy ezt a politikai okokból megkötött szerződést etikai síkra emelték, kitűnő érvet, sőt a zsarolásra alkalmas eszközt szolgáltatottak a Macartney angol történész megállapítása szerint is álszent angol diplomácia és közvetlen ellenségeink számára az erkölcstelen magyar „hitzegés” bizonyítására. Egyébként Bárdossy László – akkor még bukaresti követ – érte-

sülve a szerződés hangütéséről, azt felettébb szerencsétlen gesztusnak mondta. Bárdossy később a nemzetközi politikában szokásos „rebus sic stantibus” elv alkalmazásában találta meg a megoldást. Eszerint ugyanis bármilyen szerződés kötelező ereje csak addig tart, míg a megkötése idején meglévő állapot nem változik meg: Magyarország viszont nem egy Németországgal ellenséges viszonyban álló Jugoszláviával kötött szerződést, Horvátország kiválásával pedig már nem is ugyanarról a Jugoszláviáról volt szó.

Így történt azután, hogy a magyar csapatok átlépve a határt, bevonultak a Délvidékre. A bevonulás, mivel a jugoszláv csapatok nem bocsátkoztak harcba, hanem visszavonultak, szinte békésen, mindenesetre számottevő veszteség nélkül ment végbe. Pedig, vázolt politikai és erkölcsi dilemmával küszködő Teleki egymásnak ellentmondó utasításokkal zavarta össze a vezérkar mozgósításra és felvonulásra kidolgozott terveit.

Ezt követően a szerző összefoglalja a Szovjetunió elleni hadba lépésnek már ismert történetét, majd a 2. hadseregnek a Donhoz történt kiszállítását. A katasztrófa 1943. január 12-én következett be, amikor a nagy ember- és anyagi fölényvel támadó szovjet erők áttörték a védőállást, és a következő napokban-hetekben megsemmisítő csapást mértek a hadseregre. Ez felgyorsította a Kállai-kormánynak a kiugrás érdekében tett lépéseit. Kapcsolat létesül az angolszászokkal. Ugyanakkor egyre nagyobb nyomás nehezedik a kormányra a németek részéről: nagyobb gazdasági és katonai részvállalást követelnek a háborúban, és sürgetik a „zsidókérdés” radikális megoldását.

Hitlert a magyar kormánynek kezdettől fogva nyomon kísért béketapogatózása és az a körülmény, hogy a Vörös Hadsereg már megközelítette Magyarországot, arra készteni, hogy tárgyalásra hívja a kormányzót Klesheimbe, követelje a Kállai-kormány leváltását és bejelentse az ország megszállását. Az új politikai és katonai garnitúra valamint a társadalom kisebbik része meggyőződésből, nagyobb része kényszerből és attól a felismeréstől vezetett, hogy most már a közvetlenül fenyegető bolsevizmus ellen folyik a harc, együttműködik a németekkel. Közben, a németek által hatalomba segített kormány eleget tesz a náci követelésnek: folyik a baloldaliak és a zsidók letartóztatása és elhurcolása.

A régi munkatársai támogatását nélkülöző és szoros német ellenőrzés alatt álló agg kormányzó csak a nyár folyamán szerzi vissza cselekvési szabadságát. Legszűkebb, mondhatni családi környezetére támaszkodva szövögeti a kiugrás szálait, leállítja a zsidók deportálását, majd menesztve a Sztójay-kormányt, Laktos tábornokot nevezi ki kormányfővé. Drámai lökést ad a történészeknek a románok kiugrása és Dél-Erdély előzönlése a szovjet és román csapatok által. Ugyanakkor kiderül, hogy az angol-szászok, az oroszok illetékességét ismerve el magyar ügyekben, nem hajlandók a kiugrásról tárgyalni, és arra szólítják fel a kormányt, hogy Moszkvához forduljon a fegyverszünet kérdésében. A magyar megbízottak október 11-én írják alá Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt, és ezt követően 15-én, a rádióban felolvassák Horthy Miklósnak a harcok beszüntetését elrendelő proklamációját.

A rosszul előkészített akciót a vezérkar néhány kulcshelyzetben lévő tisztje szabotálja. A proklamációval ellentétes értelmű parancsok mennek ki a seregtestekhez, így a fegyverszüneti egyezmény semmissé válik, és a csapatok tovább harcolnak.

Így összegezi Szakály Sándor a történeteket: a második világháború „totális” háború volt, „és az Európa feletti uralomért folyt. Magyarország pedig Európa keresztútján fekszik, ami olyan geo- és katonapolitikai helyzetet kölcsönöz neki, mely minden korban a hadak átvonulásának igényét jelentette vele szemben. Magyarország számára 1941-ben két lehetőség adódott: vagy ellenáll Németországnak és a leigázott államok egyike lesz, vagy megpróbál vele menetelni és időben váltani, ha kell. Az ország, illetve vezetői az utóbbit választották. Váltani azonban már nem tudtak. Az első világháborút lezáró békediktátum kényszerpályája nem tette lehetővé a jobb megoldást. Magyarország ismét a vesztesek oldalán fejezte be a háborút, több százezer áldozattal.”

Már említettük, hogy a fiatal, szinte még gyermek Szakály Sándort személyes érintettsége is ösztönözte a II. világháborúval való foglalkozásra: családjának két hősi halottja is volt. A *Levelek és tábori lapok a háborúból* című tanulmányában rokonainak a frontról, illetve a frontra írt leveleit elemzi.

Györki István 1942. május 27-én vonult be katonának, és 1943. január 27-én esett el a Donnál. Hat hónap alatt 61 levelet, illetve

tábori lapot írt, azaz „levélírói gyakorisága” 3,7 naponként egy levél. Felesége, Györkiné Szakály Gizella hozzá írt leveleiből csak az utolsó két hónap levelei maradtak meg. A levélírás gyakorisága 2,7 naponként egy levél, tehát sűrűbb, mint a férjé.

A levelek tartalma és hangvétele hűen tükrözi az akkor még zárt paraszti társadalom szigorú etikáját, normáit, sztereotip magatartási, illem- és érintkezési formáit. Magát a háborút sorscsapásként fogják fel, és nem kutatják okát, célját. Nem találkozunk leveleikben a háborús propaganda ismerős szólamaival. Eszükbe nem jut, hogy például a tábori lapokra nyomtatott „A magyar élet ára: a szovjet halála!” szólam szellemében írjanak. Egyáltalán, mindenféle indulat, gyűlölet hiányzik a levelekből. Amit Györki István a Szovjetunióról ír, az inkább a vándor vagy a turista csodálkozása: „vadidegen” táj felett, és indulatmentes, tárgyilagos bírálata a szovjet rendszernek: „Bizony, mi ebben a híres paradicsomban nem valami jól érezzük magunkat, mert bizony itt semmit sem lehet kapni.”

Bár a háború értelméről, céljáról nem esik szó, annyiban mégis azonosulnak vele, hogy a katonai szolgálatot hazafias kötelességnek tekintik. Még az sem gyengíti meggyőződésüket, hogy tapasztalatuk szerint a behívás és frontra küldés rendszere nem egészen igazságos.

Györkiné számára erős támaszt jelent vallásos hite. Gyakran, naponta többször is imádkozik, és szorgalmasan jár misére. Bár a paraszti tartózkodás és szemérem tiltja az érzelmi kitérülést, minden levélben, akár a férjében, akár a feleségében, ott van a féltés, a szeretet, a vágyódás és a remény Gyakran álmodnak egymásról. Györki István írja: „Sokat álmodok haza, de ha felébredek, látom, semmi nincs az egészből.” Néha a féltékenység is jelentkezik a feleség részéről: bizonyára azért nem ír férje, mert sok „barisnya” van arrafelé.

Györki Istvánt gyötri a honvágy. Érdekes módon ez már Kasán, a frontra indulás előtt jelentkezik nála. Értékeli a város szépségét, de, mint a népdal katonája, aki szívesebben látná a majlandi harminckét torony helyett az abonyi kettőt, ő is inkább nézné szülőfalujában, Törökkoppányban a „babadagi oldalt”.

A személyes érzelmek mellett, sőt azokat messze meghaladóan kapnak helyet a levelekben a paraszti gazdaság és háztar-

tás súlyos gondjai. A magára maradt asszonyra rászakad a felelősség és mezőgazdasági munka minden terhe. Ebben segíti az autoritását a messze távolban is megőrző férj tanácsokkal, utasításokkal. Egyik levelében például ez olvasható: „Mivel itt nem lehet semmit se venni, pénzt is küldök, vegyél rajta ruhát! Törleszd belőle a kölcsönt! A préselésnél segít majd a sógor és a papa. A törkölyt hagyj meg pálinkának.” Egy másik levelében megkérdezi: „Mevolt-e már az aratás, milyen lett a termés? Megpermetezte-e a sógor a szőlőt? Segítenek-e a rokonok a munkában?”

A másik levélíró, Szakály Sándor hangvétele és attitűdje egészen más. Ennek talán az a magyarázata, hogy korán elszakadt a paraszti közösségtől, és nem kötik annak normái. Mint jó tanuló az egyház taníttatta, de csak két évig, mert utána megszüntetik a támogatást, a család szegénysége viszont nem bírta el az iskoláztatás költségeit. Majd repülő szeretne lenni a honvédségben, de nem veszik be. A tőle megmaradt két levél tele van keserűséggel, csalódással és lemondással. „Svindli az egész világ” – írja. Nem kíván hazulról semmit, amit talán az is magyaráz, hogy pékként hátul, a sütőoszlopnál dolgozik. Amit lát és tapasztal, arról nem tartja érdemesnek írni, mert „Ami van, az kosz és szegénység”. Jó lenne hazamenni, de hát háború van, legfeljebb abban lehet bízni, hogy „ez a piszkos világ egyszer csak elmúlik”.

Befejezésül ezt írja a történész Szakály Sándor: ahhoz, hogy megismerhessük a katonák lelkivilágát, a tábori levelezőlapok ezreit, levelek százait kellene alaposan tanulmányoznunk. Az általuk leírtak összevetéséből és elemzéséből tudhatnánk csak meg, hogy mit érzett a katona, és mit várt a jövőtől. A kutatásnak fel kellene ölelnie az 1941-től 1945-ig terjedő teljes időszakot. Meg kellene próbálni bemutatni, hogy a háború menetében bekövetkezett változás miként hatott a katonákra és a családtagokra. Hogyan módosult a katonák harci kedve, milyen félelmeik támadtak, amikor már Magyarország területén folyt a háború, milyen érzések, gondolatok fogalmazódtak meg bennük a német megszállás (1944. március 19.), illetve az 1944. október 15–16-i hatalomátvétel után. Mindezek föltárása nélkül nehezen érthetjük meg a 20. századi magyar történelem legsúlyosabb időszakának mindennapjait.

A magyar, de a nemzetközi katona-lélektani és katonaszociológiai kutatások szempontjából is rendkívül fontos lenne a vizsgált kutatómunka elvégzése. Szakály Sándor tanulmányai jelentős segítséget nyújtanak a m. kir. honvédség és a második világháború történetének megértéséhez. Ezenfelül azonban azt is példázzák, hogy mennyire nélkülözhetetlen a tudományos munkában a hűvös ráció mellett az emóció szerepe, ösztönzése, lendítőereje. Ész és értelem – csak a kettő harmóniája hozhat létre időtálló alkotást.

(Szakály Sándor: *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban*. Ister Kiadó. Láthatár sorozat. Bp., 1999)

PERJÉS GÉZA

U: Sznee' Péter

X 809

a) A MÚLÓ PILLANAT AKTUALITÁSA

Holtaké a figyelem? Minden esetben kötelező megvárnunk talán, amíg örökre lehunyja szemét egy művész, s csak azután illik alkotásaiban gyönyörködnünk, tervei és utalásai nyomán az időtől képzeleghetünk róluk, előbb nem? Ha létezik a sorsnak külön magyar válfaja, típusa, akkor a megkésettség az. Szédelegtünk Kohán György 1965-ös kiállításán a Magyar Nemzeti Galériában, mikor az éhkoppot nem bírt festő már búcsúzott. Szenzációként forgattuk a zárt szobák mélyéről üzenő Karinthy Gábor verseit nyolc esztendő múltán, pedig a nehéz életű költő már ugyancsak elkészülőben volt. Filmművészetünket elsőként és sokáig egymagában képviselő Szóts István munkáinak közreadásával is addig vártunk, ameddig a hozzá méltó, rangos kiadvány posztumusszá komorult. Nem a nyomdagépeket kellett volna frissebben működtetnünk persze, amennyiben filmzési vagy legalábbis tanácsadói lehetőséggel kínáljuk meg élteben a rendezőt, bizonyára érdemi segítséget kaphattunk volna tőle a kátyúba jutott filmművészet helyrezökentéséhez, ráadásul mozgóképes alkotásokon vitatkozhatnánk most ahelyett, hogy síron túli üzenetén tépelődnénk.

Míntha zavarna élteben a nagyság, nemhogy munkáival, pusztán nevével sem igen találkozhattunk az elmúlt évtizedekben. Hogy mi lehetett az oka ennek, arra a maga rejtőzködő, szerény módján Szóts István megfelel a kötetet nyitó életrajzi fel-

Szóts István Szilárdok és gyűjtők
 gőzök című képező
 Omnis Kiadó Budapest 1999

jegyzéseiben. Kedvét szegték, eltanácsolták a pályáról, munkáit kicenzúrázták, betiltották. Pedig ha saját értékén nem is, ritka színfoltként legalább becsülhették volna. Művészet-eszménye ugyanis elűtött az uralkodótól. Az alkotás és az alkotói felelősség számára elválaszthatatlan volt: „*Ma már végérvényesen ósdinak, divatjamúltnak hangzik, de én mindig hittem a film közönségnevelő erejében. Ma is döbbenet nézem, hogy ez az eszköz milyen rombolásra képes. (...) Én mindig tisztában voltam azzal, hogy veszélyes eszközt tartok a kezemben, és nemcsak saját elveimért, ízlésemért tartozom felelősséggel, hanem a közönségért is, amelyet a filmmel akarva-akaratlan befolyásolok. Ezért óvakodtam mindig gondosan attól, hogy múltó politikai eszmék kiszolgálójává váljak – bármilyen dicsőséggel vagy anyagi haszonnal kecsegtessen is az. (...) törekedtem arra, hogy minél függetlenebb és önállóbb legyek. Másodszorban az volt a rögeszmém, hogy egy művészi mondanivalójú és formájú filmmel is utat lehet találni az úgynevezett „rossz ízlésű” közönséghez.*” Csodálkozva olvassunk e kettős – szakmai és etikai – elkötelezettségről, más a módi mainapság: amennyiben a hitványt választja, egyedül saját lelkét terheli a néző. A film készítője makulátlan, ő csak azt adja, mi lényege: önmagát valósítja meg, és nincs köze a magunkforma ostobákhoz. Nem gerjeszti és nem fogyasztja rajongásunkat. Egyedül a hatásra ügyel, amit feltétlenül kívánatosnak és hasznosnak ítél. Személyes alkotói függetlenségéről eleve meggyőződött, így annak elérése külön küzdelmet nem igényel a részéről. Szabadságát semmiféle kötelezettséggel nem terheli.

Szűcs István idegenkedik az emancipálódott művésztől. Számára az alkotás elsősorban szolgálatot jelent. Hol a művészetipar alakítását, nemesítését tűzi ki maga elé (*Emberek a havason*), hol a történelem formálásában venne részt (*Ének a búzamezőkről*, vagy a *Havasok asszonya*), hol szerepünk pontosításánál segítkezne (*Éhség* forgatókönyve). Ok nélkül nem áll a kamerához. Tanulságos, miként veti össze a mozit és a színházat. Míg a színpadon az ember köré csoportosul minden, a vásznon ez koránt sincs így. Megjelenésünk nem feltétlenül szükséges – vélekedik –, mivel kifejező művek születhetnek tolvánó képünk híján is. Kozmikus művészetnek tekinti a filmet, és úgy tartja, helyünk kijelölése a feladata. Ontologikus felfogása szerint cél az ember és a környezet kapcsolatának pontos érzékelteése, a filmszerűség kritériumául pedig a látvány dinamikáját ne-

vezi meg. Nézeteiből ugyanakkor hiányzik a világbitorló pánszínház mohóság, és maradéktalanul tisztában van az idő pusztításával is: „*A film nem márvány, nem maradandó érc. Nem az örökkévalóság jegyében születik, inkább a mához, a múlt pillanat aktualitásához kapcsolódik.*” Kesernyésen állapítja meg, hogy „*betiltása után – akár egy tűvel átszúrt luftballonból a levegő – a Búzamezőkből is szivárogni kezdett az aktualitások feszítőereje. Filmarchívumok kuriózuma lett. Nem hirdethette az eke győzelmét a kard felett, nem mondhatott dicsérő éneket a földjét szerető parasztról, nem tehetette láthatóvá a föld és a kenyér misztériumjátékát, hadifoglyaink sorsára sem figyelmeztetett.*”

Rendezői képességei kiaknázatlanul maradtak. Gyanakodva tekintett felé a soros hatalom éppúgy, mint az erkölcsi és szakmai terhektől vonakodó pályatársak zöme, s noha az 1942-es Velenicei Fesztivál fődíjának elnyerésével filmművészetünk legnagyobb sikerét aratta mindmáig, vádaskodás és gáncs jutott osztályrészül csupán. Mindössze két nagyjátékfilmet forgathatott (az utolsót 1947-ben!), és további négy rövidfilmet még idehaza. 1957-es emigrációját követően e listát kilenc osztrák kisfilm bővítette ugyan, ám az annyit tervelt alkotások soha nem születhettek meg. Éppoly kevésbé lett film a vártnál némileg haloványabbra sikerült *Havasok asszonya* forgatókönyvéből, mint Sadoveanu, Mikszáth, Márai, Herczegh, Madariaga, Szabó Dezső, Illyés, Gárdonyi, Móricz, Mérimée regényeinek adaptációiból. Olykor hitegették, hogy majd a felvevőgéphez engedik, többnyire azonban még a csalfa remény sem kecsegtette. Ennek dacára keményen dolgozott, nemzeti filmjátékokon törte a fejét. *Bölcsőtől a koporsóig* címmel átfogó néprajzi leletmentést tervezett. Készült honi rendezőink örök adósságának törlesztésére is, szeretete volna megörökíteni Kőrösi Csoma Sándor életútját (hányan próbálkoztak-próbálkoznak evvel azóta is – mindhiába!). Történelmi helyünk, szerepünk tisztázására két elképzelést is kidolgozott. A Magvető Kiadó jóvoltából egyiket már olvashattuk 1987-ben (*Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága*), a másikkal viszont most szembesülhetünk csupán, holott *Az aradi tizenhárom* e műfaj egyik legszebben sikerült darabja.

Ambíciója messze túllendítettek a származás és a kultúra határain, az emberiség ügyének előmozdításán fáradozott. *Éhség* című dokumentarista összegzésére azonban nem kapott lehetőséget.

Az egyetemes filmművészetet éppoly kevésbé újíthatta meg, mint a nemzetit. Háború után saját költségén kiadott *Röpirata* (a magyar filmművészet ügyében) is csak most, e kötetben válik ismét hozzáférhetővé, amikor a töprengéseinek alapjául szolgáló tapasztalatok már jócskán elmásultak (vajon melyikünk állíthatná ma jó szívvel, hogy „a film mérték és szabály a tömeg szemében”?).

Szomorúan megkésétt e gyönyörű kötet. Nemcsak egy végérvényesen lezárult alkotói pálya eredményeiről tájékoztat, hanem egy lassacskán kihunyó szemlélettel is megismertet. Bár kortársként nem formáltunk – nem formálhattunk – igényt titkolt-tiltott remekeire, utódaiként tudjuk legalább, mit veszítettünk vele. A majd félezer oldalnyi írásos anyag persze ízelítőt kínálhat csupán, igaz, a szövegek gondozóinak, Pintér Juditnak és Zalán Vincének jóvoltából azt felettébb gondosan teszi. Rövid jegyzetek segítenek eligazodni mindenütt, s a részletes műlistát sem nélkülözzük. Csupán a kiadvány címválasztását bírálhatjuk, a részletes önéletrajz, egy tanulmány valamint három teljes forgatókönyv összefogására alkalmatlan a *Szilánkok és gyaluforgácsok* még akkor is, ha a gyűjtemény – kivált az autobiográfia esetében – vélhetően sok munkát adott a szerkesztőknek. Hasonlóképpen nehezen védhető az egybegyűjtött írások műfaji megjelölés is, elvégre szó sincs arról, hogy minden fellelhető írásos dokumentumot összeszedtek volna a kötet készítői. Vagy tucatnyi forgatókönyv rejtezhet még az archívumok mélyén, és a másutt már megjelent írásokat sem közölték újból. A teljes oeuvre tehát jóval vaskosabb, s bizonyára évtizedekig ellátja még feladattal szorgos filmtörténéseinket.

(Szóts István: *Szilánkok és gyaluforgácsok – Egybegyűjtött írások*. Osiris Kiadó, Bp., 1999)

SNEÉ PÉTER

K: Sturm László
 a KÉT ELSŐ KÖTET

X 809

Száraz Miklós György: Az Ezüst Macska

A Juhász Ferenc által írt fülszövegből tudom, hogy *Az Ezüst Macska* fiatal író „első könyve”. Bár eleinte erős kétségeim voltak, végül ki merem jelenteni, hogy a szerző jelentős tehetség,

első könyve pedig jó regény. A kétségeket az okozta, hogy a mű első néhány fejezete viszonylag gyenge.

A posztmodern, azon belül (vagy amellett) is leginkább a mágiikus realizmus eszköztárának ötletelen kihasználása inkább lelkes olvasóra, mint jó íróra vall.

Eszünkbe juttatja, milyen nehéz lehet a rajongó, ám intellektuális olvasó szerepe. Átéli a bizonyosságot, hogy lehetséges még revelációszerű hatás, és nagyjából ismeri is ennek az eszközeit. Ha nincs még saját területe, mi óvhatná meg attól, hogy – ha másért nem, kísérletképpen – ő is megpróbálja. Persze nincs ebben semmi rossz, így születnek a kis és nagy írók. A baj az, hogy *Az Ezüst Macska* eleje nem mutat nagy író születésére. Az írói szándék, a mesterség fogásai annyira kiszámíthatóak, hogy nem tud magával ragadni a téma. A nézőpontok sokasága, az áradó szóbőség, a látszólag jelentéktelen mozzanatok kiemelése mind nyilvánvalóan ugyanazt a célt szolgálja: a jelenségek gazdagságát, kiszámíthatatlanságát, életteliséget kell felidézniük. Pedig fordítva az igazi, ha úgy érezzük, az életteliség kényszeríti ki ezeket az eszközöket. Modorosan hat azonban, ha az író inkább bonyolítani és nem tisztázni akarja a dolgokat. Pontosabban, ha érezzük, hogy ő maga kuszálja össze a szálakat, hogy később kibogozhassa. Túl sok a természetlen bizonytalanság.

A közelebről meg nem határozott elbeszélő egy névtelen felvidéki városba érkezik, hogy ott állítólagos múltbeli rejtélyek nyomába szegődjék, és különös történeteket hall, különösképp emberrel kerül kapcsolatba. Különösen bosszantó, mikor homályos kilétű szereplők azt próbálják az olvasó szájába rágni, hogy valójában milyen fontosak itt a látszólag jelentéktelen dolgok, hogy ez a világ egyszerre reális és szürreális. A szerző ráadásul mégis minden valóságfölötti mozzanatot pedánsan racionalizál.

A bizonytalanság mint a képzelet motorja: a szerzői fölény, mint a felszabadító ironia kiváltója: az ésszerűsítésen mégis mindig átcsapó életteliség – tényleg, miért is nem működik mindez?

Lehet, hogy Márquez és Hrabal világa is kezd lerágott csont lenni? Hát már annyira modorra válhatott mindez, hogy az se tűnik fel, mire jó? – tűnődtem csalódottan. Aztán úgy a 6–7. fejezet körül (összesen 25 van) áttelekesedik az írás, megvalósul a cso-

da: a mágikus realizmus. A jelenségek gazdagsága, a reális és az irreális, a múlt és a jövő, az élet és az álom egybemosódása, a nézőpontok váltakozása izgalmassá, élettélivé teszi az elbeszélést. A hangulat- és ritmusváltások, a kiszámítható és a váratlan összefonódása azt sugallja, hogy a világ esetlegességei mögött valamely értelem munkál, amely azonban mindig túlcsoordul az emberi megismerésen – nem elszegényíti, hanem gazdagítja a létet. Ugyanolyan örömtelen, ahogy a regényben egymást gazdagítja a magas fokú szervezethez és a kedély közvetlenségéhez. Ehhez a szervezethez a fent említettek mellett hozzájárul a regény motívumrendszere – például a szereplők neveiben rejlő utalások –, amely számos értelmezéshelyet rajzol ki, és egyben végtelenségük miatt meg is kérdőjelezi az értelmezés lehetőségét.

Kinek, vagy minek a regénye ez? Egyszerre szerelmi és bűnügyi történet, filozófiai példázat és blöff és mítosz. Ahogy a rokon jellegű művekben már megszoktuk, mindezt a mesélés öröme fogja egybe. A szereplők is szívesen beszélnek. A mesélés, az együttlét elsődleges regénybeli helyszíne az *Ezüst Macska* fogadó, a helybeliek gyülekezőhelye. (A sajátos cím az állatmotívumok jelentőségére is felhívja a figyelmet. Az állatmotívumok gyakorisága – a regény kezdetén és végén feltűnő hangyák, a verebek, a kakasok, a kutyák stb. stb. –, az emberi világtól való elválaszthatatlansága a szerves világ egységét sugallja.)

A regény nagyobbik része olyan jó, hogy fölvetődik a reménykedő kétely, hátha az eleje se volt rossz, csak én hangolódtam rá nehezebben. Lehetséges, de szerintem – utánaolvastam – nem valószínű.

A regény egyenetlenségére több, majdnem mentség számba menő magyarázat is van: az elsőkönyveseknél oly gyakran megfigyelhető bizonytalanság, vagy az, hogy Száraz Miklós György – megint csak a fülszöveg szerint – egy elbeszélést bővített regénnyé – talán túl hamar akart túlesni a bevezetésen, hogy áttérhessen a számára is fontosabbra. Érdemes lenne följavítani az elejét! Jelen formájában *Az Ezüst Macska* tulajdonképpen enciklopédikus mű: a kezdetén röviden bemutatja egy írásmód sablonjait, majd hosszan ugyanennek az erényeit, mindkétszer a teljesség illúzióját keltve.

Pósfai György: Friss Cipó-történetek

Az elsőkötetes szerzőket bemutató Új Látószög sorozat legújabb, hatodik kötete igen rövid, sokszor csak fél-, de legfeljebb kétoldalas novellákat (noveletteket) tartalmaz. A legsikeresebben talán Peter Altenberg, a magyar irodalomban (természetesen Örkény mellett) Révész Béla próbálkozott hasonlóakkal, és Pósfai nevét nyugodtan emlegethetjük velük egy lapon, ha közvetlen hatásról nem is beszélhetünk. Talán az eltérő korszakokra vet elsősorban fényt, hogy a századelőn az ilyen rendkívüli tömörség főleg állapot- és hangulatrajzra tűnt alkalmasnak, Pósfai írásai viszont rendkívül cselekményesek, vagy legalábbis fordulatosak. Az elbeszélésciklus – mert erről és nem egyszerű elbeszélésgyűjteményről van szó – középpontjában három alak áll: Cipó, Márta és a mesélő. Az ő kalandjaikról, beszélgetéseikről, elmélkedéseikről szólnak az egyes történetek.

A pontos leírást a váratlan, képtelen fordulatokkal párosító elbeszélések csak igen távolról, terjedelmükkel idézik Altenberg, Révész és Örkény világát, de igen erős és közvetlen kapcsolatban állnak a mesével. A főszereplők olykor madárrá változnak (Látogatás a városban, Szép az élet), élet és halál, élet és álom között viszonylag könnyedén mozognak (A pokol kapui, Medvék és gesztenyék, Álom a magasban), sőt néha a tárgyak is megelevenednek (A karácsonycsontváz) – röviden: könnyedén túl lehet lépni a reális világ beidegződésein és korlátain valami titkos tudás vagy a vágyak logikája szerint.

A mesét idézi a világos, célratörő, mégis ízes nyelv és a mesei helyzetek sokasága az öregasszonnyal való találkozástól a talált sajt elosztásán át a hármasságok nagy szerepéig. A mese egy sajátos változatához, a csalimeséhez kötődik számos, látszólag sehova se jutó elbeszélése (például Az öreg molnár, a Szeptember, Az építmény leírása, Az nem én vagyok). Az író nem csak a mesei sémákat, hanem a modern világ beszédmódjait is gyakran fölidézi és ironizálja: a tudományos előadásmódot (Pszichofizika), a lajstromszerűséget (Leltár), a kariertörténetet (Cipó tündöklése és bukása), a kaland- és a detektívtörténetet (Kánon Mártával) stb. stb.

Nagyrészt ennek a műfaji háttérnek a sokszínűsége alakítja ki az olvasóra tett hatás kettősségét: a csodálkozás, a „frissesség” és

a régtől ismertség, a meghittség érzése egyszerre jelentkezik. Pósfai igen szerencsésen újítja meg az elbeszélés egyik legősibb, és mint kiderül, egyik legélelképebb válfaját. Hagyományt folytat és újít meg („dekonstruál”), ábrázol és játszik a nyelvvel, látszólagos semmiségekbe bonyolódik és esetleges példázatokig jut. Könnyedén túllép azon, hogy műve csak illusztráció legyen a korszerűségről folytatott egyre gyakrabban terméketlen vitákban. (Száz provokációnál többet ér ma egy üde /több/nyári olvasmány?)

A népmese hatásával, de az írói életérzékelés egyfajta szerves-ségével is összefügg, hogy a történetek – amennyiben van utalás a helyszíntre – szinte mindig a természetben, illetve vidéki környezetben játszódnak. Ez elsősorban a derű, az emberi lehetőségek kibontakozását elősegítő szabadság, az igazi emberi kapcsolatok, a csodák, illetve a tartalmas semmittevés világa, amely megsem válik együgyűen idillikussá.

A város ezzel szemben – bár ritkán tűnik fel – haszonelvűséget, agresszivitást, rohanó élettempót és fenyegetettséget jelent (Látogatás a városban). A mesélőnek a társadalmi átlagtól eltérő életmódja és világszemlélete a bűnök és az értékek szokatlan rangsorolásában is megmutatkozik (Amnesztia, Rabló hadjárat).

A két világ ellentéte csak kikövetkeztethető, semmi esetre sem szájbarágós zöld propaganda. Az elbeszéléseket a nyelvviség hangsúlyozása, a szójátékok gyakori előtérbe kerülése teszi sokszor vibrálóan ironikussá, ami megóvjá őket a leszűkítő értelmezéstől. A saját alkotású szavak sokasága, a szójátékok többszöri szövegszervező elvévé tétele („halvadászat” – „élvehajhászat”, „közönséges levelek” – „ajánlott küldemények”), a szóhangzás kiemelése („az agg agarat”), a márkanév jelleg vagy a közhelyek felhasználása (Finom emberek) érzékelteti a vers valóságmeghatározó erejét (például a kötetben is mellesleg megemlített Wittgenstein szellemében). Ám a nyelv és a valóság viszonyát nem egyértelműsíti – megint csak nem egyszerűsíti le, még a „posztmodernség” kedvéért sem. (Talán így válik igazán posztmodernné.)

A nyelvi ötletek sokasága nem egy nyelvfilozófiai álláspontot demonstrál, hanem egy – ezúttal három ember közösségét kifejező – saját nyelv lehetőségét jelzi. Olyan nyelvét, amelyben nem az elidegenítő társadalmiság dominál, hanem a kisközösség bensőségessége, szabadsága, szubjektivitása.

Az üdítően változatos témájú és hangnemű írásokat összefogó talán legfontosabb szervezőerő az azonosság és különbözőzés állandóan jelenlévő témája. A szerző néha közvetlenül ír róla (ez nem mindig sikerül elég elevenen) „Van nekem életem három is, egyiket Cipóval osztom meg, másikat Mártával, a harmadikat megtartom magamnak. Ha jobban megnézzük, van az négy is: egyiket tavasszal elvetem, másikat nyáron elkalandozom, harmadikat ősszel elmélázom, negyediket télen eltüzelem.”, „Először el is fogott a kétség, de aztán fokozatosan kikristályosodott bennem a bizonyosság: az ott nem én vagyok!” Az átváltozások gyakorisága, a nyelvi síkok összemosása azonban kevésbé közvetlenül is erőteljesen veti fel az emberek, a világok, a nyelvek lehetséges viszonyainak kérdését.

Az adottnak vélt határok átjárhatóságát sugalló, központi szerepű átváltozás-téma bemutatására és az írások az idézetekből nem nyilvánvaló sokszínűségének érzékeltetésére érdemes végezetül a rövid darabok közül egyet teljes egészében idézni (Szép az élet): „Volt Mártában valami tyúkszerű. Nem, nem volt tyúkmelle, lábán se nőtt tyúkszem, és az eszére sem lehetett panasza. Hanem a járása! Ahogy előrenyújtott nyakkal szaladt, vagy – amit különösen szerettem nézni – amikor lassan, felhúzott lábát kicsit visszatartva, meggondoltan lépkedett! Meg ahogy néhány izmos rúgással felkaparta az avart, aztán kicsit hátralépve, fejét hol erre, hol arra az oldalra fordítva megszemlélte az eredményt! Ahogy a húsos gilisztákat pár ügyes csőrűgással bekebelezte! És azok a selymes fényű, rótszínű tollak, a nyak kacér csupaszsága!

Elégedetten kihúztam magam, megráztam szárnyaim, kidüllesztettem begyemet, és belekiáltottam a reggelbe:

– Kukurikúúú!

– Kot-kot – szerénykedett Márta, halkán, megnyugtatóan.”

(Szász Miklós György: *Az Ezüst Macska, Dunakanyar 2000, Budapest, 1997*; Pósfai György: *Friss Cipó-történetek Kortárs Kiadó, Új Látószög, Budapest, 1999*)

STURM LÁSZLÓ

K: Gnóh Góspén

c'k A DOLGOK HELYE

Talányos címet adott beszélgetésgyűjteményének Gyarmati László. Szócs Gézától idéz, s hogy éppen tőle és éppen ezt, az első pillanatban meghökkentő mondattöredéket, nem véletlen. Azt jelzi, hogy beszélgetéseket lejegyző pozíciója valahol ott keresendő, ahonnan Szócs Géza is megszólal. Ennek az alapállásnak talán legfontosabb vonása az elemi szabadságvágy, amely a szellem semminemű korlátozását nem fogadja el. De közben folytonosan ott van mögötte a közösségigény, abból a megfontolásból, hogy egyedül nem is lehet igazán szabad az ember, az individuális szabadság csak a közös szabadság előterében élhető, valósítható meg. Így aztán bizony egy mégoly izolált tevékenység, mint a jelképesen megnevezett mézkészítés, is lehet nemzeti ügy. És akkor nem mézről van már szó. Akkor a méz bonyolult szellemi és egyéb mutatók középpontjában mellékkörülmény. Akkor a méz így meg úgy.

A tizenegy beszélgetőtárs – éppen egy futballcsapatnyi – nagyon különbözik. Korban, világképben, foglalkozásban, érdeklődésben. Sőt, ez különösen fontos a kilencvenes évek közepének Magyarországon, politikai habitusában is. De ahogyan egy normálisan működő futballcsapatban az eltérő adottságok nem feltétlenül akadályozzák az összjátékot, és valamennyi ellentétet még el kell tudnia viselni a csapatnak, végeredményben a különbözőség nem kioltja, hanem erősíti a szöveg együttes működését. Ami jóval több annál, mint amit a pusztá egymásmellettség békéje jelent.

Mert mi is adja meg Gyarmati könyvének vezérmotívumát? Mi ennek a furcsa század-ezredvégi értelmiségi próbafúrásnak az eredménye? Ha erre a kérdésre egyszerű és közvetlenül értelmezhető válasz volna, tán nem is lenne szabad föltenni. A felelet verbálisan egyszerű ugyan, de fölfejtése már korántsem az. Schlett István Esterházy Pétert idézi, aki a kor jellemzőjének a formátlanságot tartja. Erre a szátra akár valamennyi megszólaló gondolatai fölfűzhetőek, jöllehet mindenütt más alakban kerülnek elő. Karátson Gábor a mindent elborító hazugsággal szemben 1956 példáját idézi, amikor valami ellenében megformálódott a világ, Hankiss Ágnes az elméltatlanulás kockázatára hívja fel a figyelmet, Somogyi Győző transzcendentális térbe

Gyarmati László A méz így
meg úgy cími kötetéről

KÉP AZ ÁSATÁSRÓL
Szentgyörgyvölgy – Pityerdomb

emeli a kérdést, és a latens otthontalanságra adott válasza is a transzcendencia (Isten, és az, ami a természetben isteni), Tókéczki László társadalomtörténeti szempontból vizsgálódik, de voltaképpen erre a kérdésre irányult Andorka Rudolf kuta-

tása is akkor, amikor az élet céljáról, értelméről adott válaszokat vizsgálta. Hogy Gyarmati beszélgetőtársai bizonyos szempontból akár egy szociológiai rétegvizsgálat válaszadói is lehetnének, azt bizonyítja, hogy mintegy felerészben igen hangsúlyosan jelenik meg az élet értelmének keresésével való birkózás motívuma. Ha ezt összevetjük Andorka professzor adataival (1978-ban a megkérdezettek 28, 1990-ben 45 százaléka érezte úgy, hogy életének nincs értelme), akkor azt kell látnunk, hogy (noha az itt megszólalók meg tudnak küzdeni a semmi rémével) a dolog lényegét jelentő kihívás megjelenésében a társadalom egészének arányait képezik le.

De nem csak ebben az értelemben reprezentálja a mai magyar valóság egy szegmensét a bemutatott csekély számú eseten keresztül Gyarmati könyve. A beszélgetések egy része önmagában is átfogó képet ad egy-egy kiemelten fontos területről, olykor szenvedélyesen vállalt elfogultságokkal is. Az elfogultság nem torzítást jelent, hanem olyan nézőpontok képviselését, amelyek mögött nincs feltétlenül teljes körű társadalmi konszenzus – mely szempont azonban aligha lehet követelmény. Jellegzetes példája ennek az, amit az 1956-os sortűzekkel kapcsolatos bizottság munkáját vezető Kahler Frigyes fejteget. Természetes, hogy ezek az események máshogy tükröződnek azoknak az emlékeiben, akik az áldozatok oldalán álltak, és máshogy azokéban, akik kezében a puska volt. Kahler idézi a pártállam utolsó igazságügy-miniszterének hivatalos álláspontját, aki szerint az ötvenhatos elitéltek jogi rehabilitációjának megtörténte után a további tényfeltárás fölösleges. Ez egyébként valószínűleg még jogi értelemben is vitatható álláspont, de amennyiben a jogalkalmazók archívumaiban való kutatás akadályozását jelenti (márpedig egy miniszteri kijelentésnek ez természetes következménye), akkor nyilvánvalóan elfogadhatatlan. A pártállam oldaláról azonban aligha várható más álláspont, hiszen legitimitációjának éppen az illegitim erőszak volt a legfontosabb meghatározója. Amiből az is következik, hogy a magyar társadalmat megosztó politikai törésvonal nem csak 1990-ig, hanem azon túl is jelen van.

Éz a kötet valamennyi szövegében közvetve vagy közvetlenül ki is fejeződik. Ne felejtjük el: a beszélgetések 1995 és 1997 között készültek, amikor a rendszerváltozás folyamata lefékeződött, és olyan kormány volt hatalmon, melynek mindkét pártja

elfogadta azt az ideológiai konstrukciót, mely szerint a politikai fordulat az MSZMP-n belüli reformisták műve és érdeme, s ez a konstrukció indirekt módon a diktatúra rehabilitációját is jelentené. Gyarmati könyvében csupa olyan ember szólal meg, akik számára ez elfogadhatatlan. És bár álláspontjukat igazi értelmiségiként spirituálisan vagy legalábbis fogalmi szinten képviselik, voltaképpen a kötet közvetlen problémája ez. A forma, az életben képviselt szellemi tartás kifejezése, ennek a magyar szellemi életet is strukturáló politikai kérdésnek napi dimenziók közé illesztett fedőfogalma.

Gyarmati László minden kérdése voltaképpen erre az egyetlen problémára irányul. Schlett Istvánnak teszi fel ezt a legnyilvánvalóbb módon: „Miképp kerülhetnek végre helyükre a dolgok?” Schlett válasza is a kötet egészére nézve jellemző: „Azt nem tudom, hogy van-e a dolgoknak helyük... Nem tudom, vannak-e olyan modellek, amelyek a konfliktusnélküliség állapotát eredményezik... Ilyen értelemben nincsenek. Az autonómia, ha helyesen fogom fel ezt a kérdést, konfliktusok vállalását is jelenti. Az autonómia ugyanis nem teljes szabadságot jelent, hanem valami olyasmit, hogy egy sajátos függési rendszeren belül képes vagyok arra, hogy cselekvési szabadságot nyerjek magamnak.”

Ha megvizsgáljuk a beszélgetések során kirajzolódó tizenegy élet- és személyiségmodellt, pontosan e tétel gyakorlati megvalósítását láthatjuk. Ebből a szempontból az értelmiségi szükség-szerűen mindig ellenzéki, legalábbis abban az értelemben, hogy közvetlenül sohasem azonosul semmiféle hatalommal, így a politikaival sem, mert autonómiájának megőrzése számára létkérdés. E szellemi törekvést ideig-óráig természetesen korlátozhatják más megfontolások (a méz esetében ezt jelenti az *így meg úgy*). Erről az illúziókat növesztő, az azok mélyén meghúzódó realitást kereső és megvalósító magatartásról beszél Gyurgyák János, négy év távlatából visszanezve talán túlságosan is keserűen. „Az a politikai és kulturális csőd, amely részben már az első szabad választások után előállt, ám csak napjainkra (1995. – a szerk) vált nyilvánvalóvá, újra időszerűvé teszi a civil társadalom eszméjét. Csakhogy már nem *egy* politikai központtal szemben kell megteremteni a szellemi létezés feltételeit, hanem *valamennyivel* szemben.” – mondja. Pokol Béla viszont a politika vilá-

gában való autonóm létezés feltételének a szabad megszólalás intézményes feltételeinek megteremtéséért folytatott küzdelmei mögötti alkotmányos megfontolásokról szólva azt fejt ki, hogy a „véleményszabadsághoz nem csak az kell, hogy minden ember kimondhassa, amit szeretne. Ugyanis az az ember, aki csak két embernek mondhatja ezt el, nem olyan szabad, mint aki kétmilliónak... Tehát ha ilyen társadalmi méretekben jelentkező strukturális különbség jön létre, akkor az alkotmányellenes.” Vagyis nemcsak az egyénnek és a civil társadalomnak, hanem a politikának is meg kell küzdenie a mindannyiunknak alanyi jogon járó autonómia lehetőségéért.

Azok a keserves viszonyok, amelyeket volt balszerencsénk megörökölni, különös következményekkel jártak és járnak, s életünk minden dimenziójában megjelennek ma is. Az elhallgatás és elfojtottság nemcsak a ma is előtörő gyanakvásban és hazugságokban érhető tetten. A jelenség sajátos vetületére Radnóti Sándor a rendszerfordulatot követő irodalmi változásokat elemezve hívja fel a figyelmet. 1989–90 után „változtatni kellett a tiltásokkal és tabukkal szembeszegülő beszédmódon. Ki kellett lépni a nyelvi cselek iróniájának világából, amelyből mint tárgyból egész regényt lehetett írni. (...) Azok a jó írók voltak '89 előtt periférián, s kerültek előtérbe mostanság, akiknek mindez valamilyen oknál fogva nem volt problémájuk, azaz nem ez jelentett számukra problémát. Ők kontinuuosan tudták saját hagyományukat folytatni, míg más jelentős szépíróink műfajt váltottak.”

Ez a kontinuitás illetve műfajváltás nemcsak esztétikai vagy műfaji kérdés. Más dimenziókban lényegében ösztársadalmi kérdés, s megint azt mondhatjuk: ebben is ugyanaz tükröződik, mint a formában vagy a múlthoz való viszonyban. A rendszerfordulat kihívása közismerten azért volt megrázó, mert elkerülhetetlen volt, mert egy élhetőnek látszó, de mégsem élhető világot zárt le. Ez még azokat is megviselte, akik feltétel nélkül kívánták ez a változást. Kit a nyomás hirtelen elmúlta miatti „keszonbetegség” hozott kritikus helyzetbe, ki a szabadság kihívásától hőkölt vissza. Az itt megszólaló tizenegy (és a kérdező tizenkettedik) e helyzettel szembenézve a világot és saját, abban elfoglalt pozícióját vizsgálja. Nincsenek biztos megoldást kínáló receptjeik, nem kínálhatnak elvéthetetlen utakat. Amit akaratlannal is fölmutatnak: saját szuverenitásuk. Ami diktatúrában, de-

írni (noha nem vagyok sem irigy, sem gáncsoskodó), azt mindenkinek el kell ismernie, hogy Makovecz Imre nemcsak jeles építész, hanem a magyar építészet-történet egészének is kimagasló alakja. A magyar kultúra megismertetésében szerepe elsőrendű, és ezért minden honfitársa hálával tartozik neki. Az 1930 körül megjelent magyar postabélyegeken hazánk legújabb kori történeti nagyságainak arcképe szerepelt. Államférfi, költő, tudós, zeneszerző és festőművész egyaránt volt közöttük, építész egy sem. Mert eggyel sem tudtunk volna kiállni a világ elé. Lechner Ödön nem jöhetett szóba, hiszen a századforduló korának építészetét még nem méltányolták, Ybl Miklóst pedig bizonyára éppen azért mellőzték, mert historizáló építészete nem volt a magyar kultúra sajátossága. Úgy hiszem, hogy Makovecz ma már örvend akkora elismertségnek, hogy egyszer majd bekerülhet azoknak a nagyságoknak a sorába, akikről bélyeget szokás kiadni.

Makovecz Imre építészetének értékét elsősorban a követők nagy tábora jelzi és bizonyítja. Nem azok csupán, akik hasonlókat építettek, vagy akik a mester mellett dolgozva szolgálták felfogását, hanem azok is, akik az ő eszmevilágának hatására fordultak el a „derékszögű” építészeti rendszertől. Akik – ahogy John Ruskin találóan jegyezte meg száz évvel ezelőtt – „nem azzal tanultak, hogy utánozták, hanem azzal, hogy követték”. Vincze László, Kravár Ágnes, Lőrincz Ferenc, Ekler Dezső és még sokan mások. Makovecz Imre építőművészete az ő munkáikban lépett túl a saját árnyékán, vált a magyar építőművészet jelenkorát meghatározó fogalommá. Nem akarom a csúnya és félreérthető stílus kifejezést használni (ezt majd az utókor megteszi helyettem), de ha egy eszmét ennyien és mind sikeresen, tetszetősen, érthetően tudnak követni – nem utánozni –, az mértékadó.

Sajnos van ennek az irányzatnak fonákja is. Azok, akik benne a különlegeset látják, a sablontól eltérőt, de a művészeknek a mértékéig nem érnek fel, azok közül túl sokan csak utánozni akarták. S ez túl sokszor giccsbe torkollik. Nagy timpanonos lakóház – párkányzatok, sarokerkélyek és felülvilágítók értelmetlen sokasága csúfítja el városi épületeinket szerte az országban. A kontárok egykor „megvizezték” a szecesszió nemes művészetét, sőt a bukásig profanizálták azt, ehhez hasonló folyamat

megindult sajnos most is, és nem utolsósorban a félreértett – itt ki kell mondanom – „Makovecz-stílus” nyomában.

Na de szóljunk a makói művelődési házról, melyet Makovecz Imre 1994-ben tervezett és amely – a szabadtéri néző-ülések hiányában – egészen még most sincs készen. Mégis a mester legújabb megvalósult jelentős művének számít. (Az egri uszoda sajnálatosan elhúzódó építése mellett, melyről nemcsak remélem, hogy el fog készülni, de meggyőződésem, hogy Eger ekkora szégyent nem hagy magán, hogy ezt a mesterművet elmulassza). Makó zamatos 19. századi építészettel mutatkozó város, a klasszicista megyeház, a historizáló Korona szálló, a körülötte álló régebbi házak, fogadók, stb. szép sorával. Ezt szerencsésen egészíti ki a 20. századi urbanizáció, a várost átszelő főútvonalhoz fogasan igazodó lakóépületekkel, amelyek főként Novák István gondolatait tükrözik. A két század jól megfér egymás mellett, az előbbi a kultúrát, a második a civilizációt hirdeti. Ebbe az együttesbe harsog bele Makovecz művelődési háza, melyet a makóiak (?) Hagymaháznak kereszteltek el. Nincs semmi köze a hagymához, alakban sem, mint ahogy Makovecz korai épületeinek erkélye sem volt „cápa”, ahogy kezdetben nevezték. Az épület azonban, s ezt Makovecztől általában elvárják, különleges. Le Corbusier-ről írta egyszer egy kritikusa, hogy minden épületével új gondolatot vet fel és mindegyikkel új rizikót vállal. Ez érvényes a Hagymaházra is. Új benne az alföldi tanyavilág fehérre meszelt házaira emlékeztető falfelület, a kis ablakokat is absztrakt módon megelevenítő plasztikával, amely finom érzékel vezet át a szomszéd ház sárga színű homlokzattfelületébe. Új benne a két nagy torony üvegfelülete. Új benne, s ez ismét egyszer a ronchampsi kápolnára emlékeztet, ahol az istentiszteletet a belső tér felé vagy a kívül összegyűlt zarándokok részére egyaránt lehet bemutatni, hogy két irányba vetül a funkciója. Új a makói művelődési háznak a meredek belső nézőtere, amely az IMAX-mozik elrendezésére emlékeztet, s bizonyára zavartalan kapcsolatot teremt az előadó-színész illetve a néző között. Makovecz is rizikót vállalt ennyi újtással? Bizonyára, hiszen az igazi művész nem ismételheti magát, neki előre kell törnie a meggyőződése szerinti kibontakozásra.

Ha végigkísérjük Makovecz Imre három évtizedes munkásságát, abban először a kis éttermek és szövetkezeti áruházak annak

idején megbámult kompozícióira emlékezünk. Akkor azt mondtuk, hogy szép-szép, de ennél nagyobb léptékben ez a formaalkotás csődöt fog mondani. Nem mondott csődöt: következett Sáros-patak korszaka, következtek a visegrádi természetközeli épületek, melyek szerkezetben és formában egyaránt érintkeztek környezetükkel. És azután következett a nagy lépték, részben már a tanítvány építészekkel együtt tervezett alkotások. És következtek a nagy templomok, Paks és Siófok meg a többiek. A paksi katolikus templom enteriőrjével – szubjektív megítélésem szerint – Makovecz életművének csúcspontjához érkezett. Néhány évvel később érzékelhette ezt a tetőpontot a világ is, amikor Sevillában a magyar pavilont láthatta. S ami most tárul fel előttünk Makón, az sem utójáték, hanem továbblépés. Makót is annak tekintem (Szigetvárt nem). És bizonyára az lenne az északi autópálya Duna-hídja is, ha végre megvalósulna, noha minden hídnak megvan az a hátránya, hogy építészeti hatását az, aki a hídon halad, nem láthatja, ezért a városi hidak mindig ismertebbek, mint a szép völgyhidak, ahol csak kevesen jutnak a látképet nyújtó nézőponthoz.

Vannak kérdések, amelyekben nem értek egyet Makovecz Imrével. Így az élő fának épületszerkezetként való felhasználásával, ami véleményem szerint legfeljebb kiállítási épületnél megengedhető. És megoldatlannak tartok épületeiben sok fa tartószerkezeti csomópontot. Makovecz Imre architektúrájának ellentmondása, hogy éppen ő, aki a faépítészet mestere, sok helyütt csak az eszkábálás szintjén tudta a nyalábba összefutó dúcok falkötéseit megoldani. A hiba valószínűleg nem benne, hanem az elemek csatlakozó síkjai geometriájának kidolgozását igénylő perfekt ábrázoló majd kivitelező technika hiányában rejlik. A „Zimmermann” német szaklap rejtvényeinek szintjét is meghaladják azok a különböző szögekből egy pontba érkező ferde táмок, melyek a kidolgozás hiányát leginkább a Zala megyei Bak kis művelődési házának belső terében mutatják. De – s ezért kellett ezt itt megemlítenem – még Makó kultúrházának homlokzatán is kis bizonytalanságot véltem látni az itt is nyalábba foglalt táмок talppontjánál. Talán az alkotó is érezte ezt a problémát, hiszen az előtérben az oszlopokba futó táмок vakoltak. Biztos vagyok abban, hogy az általam kifogásolt faépítészeti technológiai részletek kedvem szerinti tökéletes megoldása az

épületek tartósságát is növelni és az előbb-utóbb esedékes szak-szerű karbantartást könnyítené. Mert így nagyon félt, hogy ezek a csomópontok az egyes elemek cseréje esetén torzulnak, s az épületek egésze fog szenvedni. Amitől szeretném megmenteni ennek az értékes életműnek minden egyes alkotását.

Makovecz Imre minden értéke mellett nem várható el, hogy a magyar építészet egésze ezen a nyelven beszéljen. Ezt sem ő, sem tanítványai-követői nem kívánják, pedig sokan mégis az „egyeduralomra” törekvés miatt marasztalják el ezt a szép és oly sok értékes gondolattal megvalósuló irányzatot. Sok jeles építészünk jogosan választ más utat, tekint vissza ma a funkcionalizmus kezdeti éveire, követi a Bauhausra emlékeztető, világviszonylatban is előretörő irányzatokat. Nehéz feladat a puritán építészet eszközeivel szépet alkotni: egyetértek Bojár Ivánnal, aki szembehelyezte egymással a Hattyúházat a fattyúházzal a budai Széna téren, mert a „fattyúház” helyére a városhoz méltóbb alkotást a nem „organikus építészet” eszközeivel kellett volna tudni építeni. Hiszen annak az irányzatnak is vannak nagyon is nemes hajtásai, szép virágai, nagy kertészei. Sőt: még mindig az a fő építészeti irányzat nálunk is. A Makovecz Imre által kezdett és sokak által követett organikus építészet ennek fűszere, de nemcsak az. Annál sokkal több, ezért figyelt fel rá a világ, ezért követik őt, ezért becsüljük meg. Ezért örültem, hogy Makón Hagymaháznak nevezik az épületet, kifejezve ezzel, hogy a sajátjuknak érzik.

KUBINSZKY MIHÁLY

K: Gáspár G
háms

ám

MÉRLEG HELYETT

X 328. 1

]

Szilánkok az Orbán-kormány első évéről

alg: Zlemón

Egy ország történelmi léptékű átalakulása közepette a kormányváltás mást jelent, mint a bevezetett, nyugati demokráciák életében. Ebben az értelemben kap jelentőséget az a kijelentés, mely szerint a Fidesz kormányra jutva „rendszer-váltásnál kisebb, kormányváltásnál nagyobb átalakítást” tervez. E tétel egy helyzetet jellemzett, mely az alkotmányos reformok, a pártállamból jogállammá alakulás időszakának 180 fokos fordulata után alakult ki. A parlamentáris demokrácia újra-, és nem újjá-

született. Kiépítését, elfogadtatását gyakorlatilag előről kellett kezdeni, mert akármilyen tradíciói voltak is Magyarországon ennek, azok nem a társadalomban, hanem a történelemben éltek. Az Antall-kormány kísérletet tett arra, hogy ezt az építkezést a fellelhető maradványok rekonstrukciójával kezdje: meg is kapta érte a magáét. Horthysta restaurációról, ásatag konzervatívizmusról, úri Magyarországról, keresztény-nemzeti kurzusról stb. zengett a sajtó. E propaganda eredményesnek bizonyult: a kádári modellen szocializálódott társadalom megbuktatta a négy évtized után először demokratikusan választott kormányt, és a négy évtized során megszokott stílushoz, szlogenekhez közelebbi képzetekkel operáló, utódparti vezetésű koalíciót juttatta hatalomra. Aligha ideológiai megfontolásból: döntően azért, mert saját korábbi életkörülményeinek restaurációját várta tőle. Erre azonban már nem volt mód: a szocialista rendszerek gazdaságilag is megbuktak. A nyolcvanas évek krízise kötelezővé tette a gazdasági rendszer átalakítását. A politikai szféra és a szovjet nagyhatalmi státus válsága miatt logikus választás volt a példátlan prosperitással működő, ekkor még nagyon is szociális piacgazdaság modelljének átvétele. A nemzeti gazdaságok versenyképességét is feltételező változásokhoz szükséges tőke azonban az akkori reformországok egyikében sem állt rendelkezésre, sőt, például Magyarországon is, nemcsak a tőkehiány, hanem a drámai mértékű eladósodás jellemezte a gazdaságot. De az infrastrukturális, a szociális, a demográfiai, erkölcsi, tudati és intézményi deficit problémája együttesen akár számszakilag is bizonyíthatóan súlyosabb tétel volt ennél. Pontosabb meghatározásának amúgy lenne elvi jelentősége, gyakorlati viszont nem, hiszen olyan gigantikus összegekről van szó, melyek pótlására semmiféle esély nincs, ha pedig valami csoda folytán mégis lenne, az ország állapota nem tenné lehetővé a fogadását.

Ilyen körülmények között Magyarország útkeresésében az emberi tényező szerepe felértékelődött, s az 1990-ben hatalomra került kormány elkötelezettsége a demokratikus jogállam s ezen keresztül is az európaiság eszméje mellett korszakos jelentőségű volt. Az Antall-kormány által kialakított politikai modell (az azt létrehozó politikai erők leváltása ellenére) életképesnek bizonyult, mert a személyi és kapcsolati restaurációt jelentő baloldali fordulat – az előzetes félelmek ellenére – nem jelentett politikai

restaurációt. Sőt, ha kevésbé látványosan és gyakran akadályokba ütközve is, az 1990–1994 között megindult átalakulás változatlan dinamikával folyt a Horn-kormány működése közepette s olykor ellenére.

Az MSZP vezette kormány működésének paradoxonja abban állt, hogy azt a még nem tehermentesített hagyatékot kapta vissza, aminek kritikás állapota az MSZMP működésének következménye volt, annak ellenére, hogy a társadalom és a gazdaság mélyén már alapvető változások voltak kibontakozóban. A Horn-kormány működése első hónapjaiban a visszanyert hatalom lázában nem sokat tett az ország állapotának javításáért, ehelyett saját pozíciójának, klientúrájának restaurációjával foglalkozott. A problémák súlyosbodása idején a hagyományos eszközökhöz nyúlt, a termelés strukturális gondjait a fogyasztás visszaszorításával akarta kezelni. A Bokros-féle pénzügyi puccs látszólag eredményesnek bizonyult, hiszen az előző kormány idején megkezdett nyugati beruházások éppen ekkor kezdtek termőre fordulni. A félrekezelés ellenére a beteg állapota javult, mert a diagnózis is téves volt...

A sokterápia társadalmi visszahatása azonban meghatározó erejűnek bizonyult a Horn-kormány jövőjét illetően, az ekkor elvesztett bizalmi tőkét nem tudta többé visszaszerezni, amiben persze a további lelepleződéseknek is óriási szerepük volt. Pedig a választásokat megelőző időszakig népszerűségét a biztos győzelmet ígérő sávig tudta föltornászni, de szavazóinak támogatása nem volt elegendő győzelméhez.

Veresége mégis váratlan volt, és még váratlanabban érte. A továbbiakban sem tudta ennek a kudarcnak tárgyilagos elemzését elkészíteni, csakúgy, mint koalíciós társa. Politikai eszköztára azóta is mentes a pozitív üzenetektől, s nem kíván túllépni a szokványos módszereken: egyszerre követel alacsonyabb adókat és bőkezebb költségvetést (nyugdíj- és béremeléseket, metró), miközben a pénzügyi egyensúly borulásával riogatja a népet, s minden eszközzel megpróbálja hitelteleníteni a hivatalban lévő kormányt. Erőfeszítései ellenére az új kormány annak ellenére őrzi támogatottságát, hogy rendkívüli nehézségekkel kellett szembenéznie, és ezektől függetlenül sem olyan állapotban vette át az országot, mely lehetővé tette volna a rendkívüli várakozás maradéktalan kielégítését.

Az Orbán-kormány első évében, s különösen a kezdeti időszakban programjának azokat az elemeit valósította meg, amelyek jegyében nyerni tudott. Nemcsak az ígéretek betartásával fokozta támogatói bizalmát, kötődését, hanem – lévén ezek többségükben sokakat érintő, népszerű lépések (alanyi jogú családi pótlék, a gyés visszaállítása, az első diploma tandíjmentessége stb.) – még a vele szemben álló pártok támogatóinak szimpátiáját is megszerezte. Népszerűségét még az ugyancsak sokakat hátrányosan érintő döntések (a korábban szokásos, de a csökkenő infláció idején a költségvetést aránytalanul terhelő nyugdíjmelés helyetti differenciálás; a sajátos „gyermektelenségi adóként” funkcionáló, megváltozott adókedvezmények, melyek következményeként mások mellett a szakszervezet közlése szerint januárban négyszázezer közalkalmazott nettó fizetése lett kevesebb) csak kismértékben csökkentették.

Pedig időközben kiderült, hogy a parlamenti erőviszonyok kiegyenlítetttsége a parlamenti és azon kívüli politikai hangnemtől kiegyenlítetlenségéig, eldurvulásáig is maga után vonja. Az MSZP aligha bocsáthatja meg, hogy hiába szerezte meg a legtöbb szavazatot, mégsem alakíthatott kormányt. Ezen mit sem változtat, hogy az utóbbi évek átalakulásának egyik legfontosabb vonása, hogy a politika kompetenciája csökken. Vagyis megvalósulóban van a rendszerváltozás egyik rejtett, de talán legfontosabb feladata: a társadalom életének mechanizmusai nem a kormányzati döntésektől függenek, hanem – egyelőre elsősorban a gazdaságban, de már a kultúrában, az egyházak életében, a médiában, a civil szférában és másutt is – önszabályozó rendszereket alkotva, a maguk autonóm törvényei szerint működnek. A kormány, illetve az állam feladata ezeknek az alrendszereknek egyeztetése, a kapcsolataikat megszabó szabályrendszerek biztosítása stb. – de nem közvetlen befolyásolásuk. Ezek az automatizmusok nagymértékben hozzájárultak a rendszerüket, jelentőségüket föl nem ismerő Horn-kormány leváltását előkészítő változásokhoz, amiből nem következik, hogy az Orbán-kormány természetes szövetségi lennének. Az azonban biztos, hogy az új kormány sokkal természetesebben, adaptációs nehézségek nélkül fogadja őket.

Az átalakulás csendes győzelmének köszönhetően a politikai feszültségek kiéleződése, a mindennapokat súlyosan befolyásoló váratlan természeti csapások és a frontállammá válás ellenére is

kiegyensúlyozott, nyugodt maradt az ország mindennapi élete. Ehhez persze az Orbán-kormány kritikus helyzetekben is megőrzött higgadsága és aktivitása is kellett: e nélkül igen könnyen eszkalálódhatott volna a válságócok feszültsége. Két esetben volt ez különösen veszélyes: a múlt év őszének orosz pénzügyi válsága a törekeny magyar csoda összeomlásával fenyegetett, míg a délszláv háború nemcsak gazdasági károkkal, a szomszéd-sági (illetve regionális) politikát is rendkívüli kihívás elé állította. A nehéz helyzetben példás közéletet sikerült találni: az ország vitathatatlanul megfelelt újdonsült NATO-tagságából fakadó kötelezettségeinek, eközben a magyar diplomáciának sikerült elkerülni egy könnyen elképzelhető, de nehezen kiszámítható következményekkel járó magyar–szerb konfrontációt.

A kormány napi működésénél azonban alighanem fontosabbak azok a társadalmpolitikai törekvések, amelyek túl vannak a közvetlen politikum határain, s amelyeket egy korábban nem látott, teoretikusan megalapozott kormányzati filozófia határoz meg. Az Orbán-kormány működése alighanem azzal háborítja föl a leginkább ellenfeleit, hogy – vádaikkal szemben – nem a hatalom technikusaiként viselkednek, hanem valóban *politikusként*. (Egyébként mi sem jellemzőbb a fogalom baloldali értelmezésére, mint az, ahogyan irtóznak tőle, s gyakorta lekinsnylő vagy pejoratív értelemben használják...) Ez a kormány a politikát a köz ügyeinek intézéseként fogja föl, ami több mint hatalomgyakorlási és államigazgatási technika. A mai kormányzást a nemzeti közösség történelmi sorskérdéseinek megoldását célzó ambíció és küldetéstudat hatja át. A rendszerváltozást az erre adott esélynek tekintve akarják átformálni a két nemzedék óta bénaságra, vegetatív létre szorított magyar társadalmat, tartalommal kívánják megtölteni a szocializmusban tartalmukat vesztett vagy eltorzított jelentésű szavakat, formákat. Vagyis ez a politika, miközben hatóköre csökkenőben van, más irányba terjeszti ki a kompetenciáját (jellemző, hogy az új kormány szervezetében a gazdasági minisztériumok száma csökkent, a humán minisztériumok száma nőtt). A társadalom korábban elhanyagolt dimenzióira fokozottan figyel, a társadalmi-emberi deficit csökkentését is elsőrendű feladatnak tekinti. Konfliktusainak jelentős része e törekvéseivel függ össze, itt ütközik a legkeményebben a múlt és a jelen.

Az a világ, amelyet örököltünk, sok vonásában a megtévesztésig hasonlított azokra a mintákra, amelyek hiányát elfedni volt hivatott. A sokat emlegetett kádári „felemás polgárosodás”, a szocializmusban lefokozott, csak az internacionalizmus keretei között értelmezhető nemzeti identitás, a csak a plakátokon érvényesülő szabadságjogok és társaik jelentették e látszatokból építkező világ működtetéséhez szükséges hazugságokat. A szavak és jelentésük fényévnnyi távolságba kerültek, aminek következményeként a hagyományos kifejezések csak fenntartásokkal használhatók a jelentésüknek megfelelő tárgyak jelölésére. Minden *olyan, de mégsem az*: Potemkin-világ.

A Fidesz-kormány törekvése az, hogy valóságos legyen, ami pszeudo volt. A probléma az, hogy a valódi és a látszólagos közti különbségtétel szinte lehetetlen. Tehát nem különböztethető meg polgár és pszeudopolgár, hatalom és pszeudohatalom, liberalizmus és pszeudoliberalizmus, állam és pszeudoállam. A feladat a valóság és a valóságként megjelenő létező megkülönböztetése. Gondoljunk csak arra, hogy a pártállam idején mennyire helytelenítettük az állam túlhatalmát – de a pártállam pszeudoállam: a valóság a párt (a PÁRT) túlhatalma, ami azonban észrevétlenül és ügyesen áttolódik egy olyan szervezetre, amely más *hol valóban* mint állam működik. E tény következményeként a pártot hatalmi monopóliumától megfosztó társadalom az állammal is ellenséges. Olyasmire haragszik tehát, ami a valóságban nincs, illetve 1990-től kezd kiépülni, kezdi megkapni törvényes kereteit.

A rendszerváltozás lényege éppen az, hogy a pszeudovilág helyére valóságos elemek épülnek. Választások, parlament, útlevel, könyvkiadói jogok stb. 1990 előtt is voltak, ha éppen engedélyezték gyakorlásukat, de a jog éppen attól az, ami, hogy engedély nélkül lehet vele élni. Ezért jellemezte a szabadsághiányos világot az, hogy a szüntelen hangoztatott liberalizálás csúcán is csak azt érezte az itt élő pszeudopolgár, hogy óriás tenyerén sétál, amelyik bármikor összeroppantathja. Vagyis valójában nem egy államban élt, amely jogainak összességét és garanciáját testesíti meg. Ezért a rendszerváltás folyamatának legfontosabb közjogi tartalma a valóságos állam kiépítése is – a pszeudoállam helyén.

Ez a tíz év azt bizonyítja, hogy a magyar társadalom ebben a folyamatban érdekelt, ezt támogatja – noha nem tud róla és

nem is nagyon érdekli. De ha valahol ezzel ellentétes magatartást vél felfedezni vagy ilyet tapasztal, ott ösztönösen büntet. Az a gyorsított államépítés, ami 1990-től zajlott, éppen úgy nem tett nekik, mint a lassítás 1998-ban befejeződött négyéves szakasza. Hogy e döntéseiben mekkora volt a pseudo-múlt, a saját illúzióiban való csalódás, a politikai tudatlanság, a szabadságtól való félelem szerepe – az más kérdés.

A Fidesz-program és -kormányzás célja és tartalma a pseudo-polgárokból és államból valódi polgárokat és államot építsen. Ha a korábbi pseudoalakzatokat valóságosnak tekintjük, akkor ez etatizmus, nacionalizmus, és sok más egyéb csúnyaság. Ha az a realizmus, hogy a kádárizmus hagyatékát mint meglévő adottságot akarjuk folytatni, felhasználni, akkor a Fidesz-kormány tevékenysége nem reális. Ha viszont az a realizmus, hogy szanalva az itt talált csódtömeget az örökletes és újratermelődő torzulásokat korrigálni akarjuk, s az összeomlás társadalmából egy önépítő társadalmat kívánunk csinálni, akkor a Fidesz elképzelései nagyon is reálisak. Éppen azért, hogy egy szervesen folyamat szervezésé tételét célozzák.

A pseudo-világ persze ellenáll, elsősorban azzal, hogy valódinak tünteti föl magát, a valóság elemei közé vegyül, és saját fenyegetettségét mint egyetemes veszélyt igyekszik megjeleníteni. Azoknak az értékeknek a védelmében lép fel, amelyeket sok évtizedig próbált elpusztítani, a legszolidabb változatban úgy, hogy a helyükön pöffeszkedett. Nap mint nap hallani a vádakat arról, hogy a mai kormány be akar avatkozni a polgárok magánéletébe, hogy csak azt tekinti értékes embernek, aki dolgozik, gyereket nevel, nem narkós, akinek van tulajdona, aki gondoskodik családjáról. Nos, persze lehet éppen sértő és szűk látókörű kispolgáriságot, a szabadságjogok megkurtítását látni ebben. De mitől szabadabb, aki ezeket a valóságos, az életet élhetővé és folyamatosságát biztosító értékeket tagadja? Mit tud a helyükre állítani? És egyáltalán: ugyan miféle világ építhető az itt felsorolt értékek, minőségek hiányára vagy ellentétére? Nem az a kérdés, hogy milyen állam, hanem egyáltalán micsoda, milyen jövő vagy akár jelen építhető tulajdonfosztott, munkakerülő, családot elutasító, drogfogyasztó, adócsaló, az önmegvalósítást legkönnyebben az önpusztításban, lehetséges közössége ellenében elképzelő (tehát eleve sérült identitású, fogyatékos személyisé-

gű) individuumokkal? A válasz egyébként egyszerű: ha az e szavak jelölte életmodellt ideig-óráig fenntartható fokon megvalósító populációt s annak működni látszó társadalmát vélelmezzük, a késő Kádár-kor áporodott világában láthatjuk azt megvalósulni. A fenyegetés tehát valóban létezik: e világ továbbélése ellen irányul. S ezek a rekvizitumok mélyen beágyazottak mindennapjainkba. Hiszen akármilyen történt az elmúlt tíz évben, s bármennyire látványos volt is a múlt év nyarának fordulata, a kormányváltás nem köthető össze egy viszonylag rövid időszak mélyebb folyamataival. Lerázhatja a szőréről a kutya a vizet, de a bundája – a bolhákkal együtt – rajta marad.

Ez a fordulat a rendszerváltozás kiteljesedésének szempontjából – látszólag ellentétben némely fentebb olvasható mondattal – alapvetően fontos, mert egy olyan, hol gyorsabb, hol lassúbb folyamat része, melyben mára érzékelhetően átbillent valami. Hogy pontosan mikor, azt aligha határozhatjuk meg. Az elmúlt egy-másfél évtizedben egy olyan átalakulás részesei voltunk, amelynek közéleti változásai egyúttal *generációs változásokkal* is összefüggtek. Az e folyamatban kínálkozó lehetőségeket nemcsak a Fidesz, hanem egy egész korosztály volt képes megragadni: a szokásosnál gyorsabb időközökben jelentkező két nemzedékváltásból mindegyik alkalommal győztesen került ki.

Az első fordulat a nyolcvanas évek második felében ment végbe. A megroggyanó pártállam brezsnyevi nyomokon haladó-halódó késő-kádári gerontokráciáját részben evolúciós úton fölváltó pragmatikusabb (értsd: kevésbé ortodox, elvtelenebb, korruptabb) elitje jóval nagyobb életeret hagyott az akkor végző vagy egyetemi éveit élő korosztályoknak, mint elődeiknek. És ez a csapat alaposan kihasználta a diktatúra agylágyulássá fajuló fölpuhulását. Gondolkodásában azzal együtt és annak ellenére fejlődött ki egy új paradigma, hogy a túlsúlyba kerülő reformizmus a hatalmon lévők körében is komoly változások felé mutatott.

A pártállamhoz kötődő csoport azonban már nem volt képes a maga generációs váltását végigvinni, mert elsodorta a rendszerváltás vihara. Az alsóbb és középszinteken azonban megjelent, és olyan zsilipeket nyitott ki, amelyek az utána következő generációt – a Fidesz mai vezetőinek korosztályát – hozták helyzetbe. Ez a folyamat a kilencvenes évek végére érett be, s ered-

ményeként-következményeként ez a nemzedék képzettsége és dinamikája jutalmaként előbb került a csúcsra, mint ahogy az szokásos. (Felfoghatjuk ezt akár az előttük járó korosztály sorsában-történetében gyökerező kritikájának, csődjének, büntetésének is.)

Az utóbbi évek sorsdöntőnek bizonyult fejleménye, hogy a nyolcvanas évek végétől aktív korú generáció társadalmi súlya és ezzel összefüggésben is érdekérvényesítő képessége több területen is a meghatározó erők egyikévé vált. E korosztály jobbjai már nem Krasznodarban vagy Rosztovban fejlettek meg szakérettségig, hanem amerikai és angol elitegyetemeken részesültek posztgraduális képzésben. Nem egymással szemben, hanem abszolút értelemben is versenyképesek voltak. Igaz az is, hogy akik a változott versenyfeltétel közepette lemaradtak, végletesen le is szakadhattak, perspektívát vesztek. Így a generáción belüli törésvonal különösen mély: de éppen a politikába szakadtak példája bizonyítja, hogy van törekvés az ezt áthidaló szolidaritás rendszerének kialakítására.

Ennek az átalakulásnak a politika területén az 1992-es fordulata után mindinkább feladatára ébredő Fidesz lett a gyakorlati mozgatója, változásai lehetővé tették, hogy pártkeretekben nem politizáló kortársai számára is vonzó alternatívává váljék, ugyanakkor sikeres kísérletet tett a nemzedéki keretéből való kitörésre. Ennek ellenére létezik a mai közéletben generációs feszültség, amit az is növel, hogy sok, ettől független ütközés is ilyen színezetet kap az által, hogy a Fideszről alkotott képben a *fiatal-ság* változatlanul az egyik meghatározó elem.

Ez a fiatalság sem pusztán demográfiai kategória. Tartalma alapján véve egy, az előző generáció(k)étől eltérő kultúra, gondolkodásmód, értékrendszer, viselkedésmintái az európai és világtrendekhez illeszkednek. Sőt (ellenfeleik nem csekély bosszúságára) szellemi hátországában egyre nagyobb súllyal jelentek meg a pártállam korszakát megelőző időszak középrétegeinek gondolkodásából ismerős elemek. Ha úgy tetszik, a *polgári Magyarország demokratikus tradíciója*. S e szavak már nem keltenek viszolygást.

Az elmúlt két év legfontosabb változása éppen az, hogy bizonyos kifejezések stiláris értéke, asszociációs háttere, konnotációja felismerhetően és nyilvánvalóan megváltozott. A korábbi szitok-

szavak, a megbélyegzőnek szánt minősítések éle megkopott vagy elveszett. Nemzet, vallás, jobboldal, konzervativizmus kifejezések használata nem hordozza magában a végrehajtható ítélet fenyegetését, hanem az élet e szavakkal jelölhető tényeinek jelölésére szolgál. *A nyelv már polgárosodott.* Nem volt ez gyors folyamat, de áttörése az elmúlt két-három évben ment végbe. Ebben a folyamatban a *Fidesz rendkívül fontos szerepet játszott*: nem engedte, hogy a kifejezések mögötti értékrend kizárólag a múlt-hoz kötve jelenjen meg.

GÁSPÁR G. JÁNOS

SUMMARIES

After Peace – Before Peace? Editor's Note on the Yugoslav wars and their effect on the Hungarian public spirit, by *GYULA KODOLÁNYI*.

1% Metaphysics. A passage by *SÁNDOR KARÁCSONY*, philosopher, selected by *GYÖRGY SZABADOS*.

GÁBOR CZAKÓ, novelist, Editorial Board, Magyar Szemle, Budapest. **It Is Beautiful Because I Love It.** A non-conformist essay on beauty.

ISTVÁN DÁRDAY, film director, Budapest. **The Angel Struggling in the Hand of the Devil – On the Strategy of Motion Film Culture.** The situation of Hungarian art films after the deluge of commercialism in the early 1990's – and the basics of survival.

FERENC KÓHALMI, television strategist, First Foundation for Cooperation in Central and East Europe, Budapest. **„Now comes the hundred years' work” – The Need for an Audiovisual Strategy.** Television is a medium which has not found its adequate contents and forms to our day – it is a high time that intellectuals and artists take a serious look at it.

ANDRÁS SÜTŐ, novelist, Marosvásárhely (Tirgu Mures), Romania. **A Solace for Hungarians.** Perhaps the best known Hungarian artist from Transylvania, Sütő comments on *Minoritates Mundi*, a series of film documentaries made by László Cselényi for Duna Television, and the lessons it tells to Hungarian in Romania.

LÁSZLÓ CSELÉNYI, film director, Duna Television, Budapest. **Minoritates Mundi – or Can the Sun Rise in the North?** A personal account of the making of the film series, and of the working models of minority self-government that Cselényi has documented in them, such as the Swedes of the island of Aland, belonging to Finland.

ROGER SCRUTTON, Novelist, Editor, The Salisbury Review. **The Old Internationalism and the New.** Translation of the Editorial of the Spring 1999 issue of Salisbury Review – with a title given by Magyar Szemle. The internationalism of the European Union should give a real meaning to subsidiarity – lest it should resemble the devastating internationalism of the communists.

ENDRE MIKLÓSSY, writer, town planner, Budapest. **Nándor Várkonyi, the Divine Librarian.** In his series of essays about the suppressed esoteric tradition of Hungarian thought in mid-century, the author discusses the monumental work of Nándor Várkonyi, a historian of archaic thought (1896–1975).

„Oh, winged time”. **Conversation with Archeologist Eszter Bánffy.** A 7500 year old Neolithic village has been excavated in the last four years in Csesztreg, Western Hungary, near the Slovenian border. As part of a film documentary in progress, Editor-in-Chief Gyula Kodolányi talks with the archeologist about the first farmers of Central Europe, their civilization and communication routes with the rest of Europe, and their cults and religious life.

LÁSZLÓ RÓNAY, literary historian, Eötvös Loránd University, Budapest. **The Ideal of an Ethical Hungary. Sándor Sík in the 30's.** A discussion of the essays, poetry, and drama of Sándor Sík, the leading Roman Catholic poet of the time, later principal of the Piarist Order, his wrestling with the global challenges of consumerism and totalitarianism.

EMIL PÁSZTOR, historian, Eger. **The „Strange Marriage” of Count János Buttler.** From reliable contemporary sources the true story of the famous „forced” marriage unfolds, whose story novelist Kálmán Mikszáth altered seriously in order to fit his need for a marvellously absurd tale of divorce denied by the Church.

Survey – Books and Events.

BÁLINT TÖRÖK discusses Mária Schmidt's *Diktatúrák örögszeke-
rén* (Magvető, Budapest, 1999), an account of the way Hungarian
coped, resisted and collaborated with the dictatorships of
Nazism and Communism.

GÉZA PERJÉS. Was There an Alternative? A leading military historian examines Hungary's world War II options, reviewing *Magyarország a II. világháborúban*, by István Szakály (Ister, Budapest, 1999).

PÉTER SNEÉ writes about the first comprehensive edition of the screenplays and notes of the major film director István Szóts (1912–1998), who spent most of his life in exile, and had chance to make only a few films. (*Szilánkok és gyaluforgácsok*, Ozirisz, Budapest, 1999.)

LÁSZLÓ STURM reviews two first books of irony, grotesque, and narrative richness. (Miklós György Száraz, *Az Ezüst Macska*, Dunakanyar 2000, Budapest, 1997, reprinted by Magyar Könyvklub, Budapest, 1999, and György Pósfai, *Friss Cipó történetek*, Kortárs, Budapest, 1999).

GÁSPÁR GRÓH. The Place of Things. On a collection of interviews with prominent intellectuals in public life, *A méz így meg úgy*, ed. László Gyarmati, Kortárs, Budapest, 1999.

MIHÁLY KUBINSZKY. The Onion House in Makó – Thoughts About the Architectural Work of Imre Makovecz. Our regular column on architecture.

JÁNOS G. GÁSPÁR. Instead of an Account – Bits of Thought About the First Year of the Orbán Government. Our regular column on domestic affairs.

E SZÁMUNK SZERZŐI

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortársdíj (1994). F. m.: *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *...és hetvenhét magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1996).

CSELÉNYI LÁSZLÓ (1951, Kolozsvár, Románia): rendező. A Kolozsvári Bábszínház, majd a bukaresti televízió rendezője. 1983 óta Magyarországon él, a Duna Televízióban szerkesztő-rendező.

DÁRDAY ISTVÁN (1940, Budapest): filmrendező. 1981-től a Társulás, majd a Mozgóképi Innovációs Társulás és Alapítvány vezetője. Játékfilmjei: *Jutalomutazás*, *Filmregény*, *Harcmodor*, *Átváltozás*, *Dokumentátor*, *Nyugattól-keletre*, *Tükröződések*. Verseskötete: *A lélek elvont szűkszavúsága* (1999).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus.

KARÁCSONY SÁNDOR (1891–1952): pedagógiai, filozófiai író.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *A létezés-szakmában dolgozom* (1983), *Álom az álomban* (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999).

KÓHALMI FERENC (1941): tanár, tévéelméletet tanít az ELTE-n és a Közgazdasági Egyetemen. F. m.: *Mészáros Márta: Napló gyermekeimnek c. filmjéről*, In. Nemeskürty István: *Magyar filmkalauz – 40 év 100 magyar nagyjátékfilmje*, Magvető Kiadó – Magyar Filmintézet, 1985. *Mit tehetünk azért, hogy sikeres médianemzetté válhassunk az információs társadalom korszakában?* In. *Sikeres Ma-*

gyarországért, 28–35. I. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, Budapest, 1997.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992. Ybl-díj, 1996. Prof emeritus cím.

MIKLÓSSY ENDRE (1942, Bercel): író, építészmérnök. Szakterülete a városfejlesztés.

PÁSZTOR EMIL (1925, Szarvas): a nyelvtudomány kandidátusa, magyar nyelvészettel és a 19. századi magyar történelemmel foglalkozik.

PERJÉS GÉZA (1917): hadtörténész. F. m.: *Az országút szélére vetett ország* (1975), *Mohács* (1979), *Clausevitz. A háború praxológiája* (1988).

RÓNAY LÁSZLÓ (1937, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, az ELTE tanára. József Attila-díj (1992). F. m.: *Az Ezüstkor nemzedéke* (1967), *Thurzó Gábor* (1974), *Kosztolányi Dezső* (1977), *Tersánszky Józsi Jenő* (1983), *Erkölc és irodalom* (1994).

SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi.

SCRUTON, ROGER: A London University politológiai professzora, a neves konzervatív folyóirat, a *Salisbury Review* főszerkesztője.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma.

SÜTŐ ANDRÁS (1927, Pusztakamarás): író, Marosvásárhely. Esszék, elbeszélések, regények, drámák szerzője. Kossuth-díjas (1992).

SZABADOS GYÖRGY (1939, Budapest): orvos, zeneszerző, zongoraművész. A *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságának tagja.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba (*Ring*, *Új Magyarország*, *Pesti Hírlap*, *Pest Megyei Hírlap*, *Magyar Nemzet*, *Bécsi Napló*, *Confessio*, *Hitel*, *Új Ember* stb.), sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar;
lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest
Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád
úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó ut-
cai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Le-
hel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahi-
vatal; Moszkva tér, Gomba; Örs
vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI.,
Andrássy út 45.); LITEA KÖNY-
VESBOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Mérleg u. 6.);
OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) MAGYAR RÁDIÓ,
PAGODA; VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BA-
LASSI KIADÓ könyvesboltjában
(II., Margit u. 1.) korábbi számaink
is kaphatók.

A Kortárs Könyvkiadó újdonságai

- Alexa Károly:** (Tanulmányok, kritikák)
A szerecsen komornyik. 278 l., 1260 Ft
Művek, életművek
- András Sándor:** (Phoenix Könyvek)
Emberpassió. 240 l., 1148 Ft
Válogatott és új versek
1956–1998
- Ferdinandy György:** Kecskeméti Kálmán fotóival.
Egy régi placc. (Phoenix Könyvek) 168 l., 950 Ft
Elbeszélések
- Gyarmati László:** (Tizenegy kortárs interjú)
A méz így meg úgy 160 l., 980 Ft
- Kálnay Adél:** Elbeszélések.
Örökség. 184 l., 980 Ft
- Kiss Anna:** (Válogatott művek)
Másik idő 324 l., 1148 Ft
- Kiss Irén:** Három dráma.
Tiszták, hősök, szentek. 188 l., 980 Ft
- Kodolányi Gyula:** (Válogatott esszék és beszélgetések)
Kentaur-szárnyak 1968–1998) 436 l., 1260 Ft
- Pék Zoltán:** Elbeszélések.
Barátok és egyéb (Új Látószög Könyvek)
utánfutók. 128 l., 550 Ft
- Pósfai György:** Elbeszélések.
Friss Cipó-történetek. (Új Látószög Könyvek) 128 l., 550 Ft
- Szőnyi Zsuzsa:** Visszaemlékezések.
A Triznya-kocsma. (Phoenix Könyvek)
Magyar sziget Rómában 278 l., 1680 Ft

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: *Csicsery-Rónay István:* A MAGYAR FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM – *András Károly* EDUARD BENEŠRŐL – BESZÉLGETÉS FARKAS ÁDÁM SZOBRÁSSZAL – *Czettler Antal* KÁLLAY MIKLÓS KÜLPOLITIKÁJÁRÓL – *Kopp Mária* A MAGYAR TÁRSADALOM MENTÁLHIGIÉNIAI ÁLLAPOTÁRÓL – *Sneé Péter* SZOCIOGRÁFIÁJÁBÓL – A MAGYAR DOKUMENTUMFILMEK SORSÁRÓL – TÚLVILÁGKÉPEK: PSZICHOLÓGUSOK ÉS PSZICHIÁTEREK TANULMÁNYAI.

„Az archaikus kultúrák sorsában a zene élete nyilván ugyanolyan szervesen alakult, mint minden más jelenség. [...] az újkori (immár) zene-»művészet«-ben rendkívül pontosan és igazolhatóan tetten érhető az európai gondolkodásmódnak egy keleties gondolkodásmódtól történő végleges elválása, amely nagyjából a középkor végére tehető. Bartók az, akinél a két dolog újra valamilyen módon – nem felszínesen egymás mellé, hanem: – egybekerült, és elindult az a folyamat, melynek a közepében vagyunk most: végeredményben vissza kell terelőd-nünk, szemléletünkkel újra be kell húzódnunk a keleties gondolkodásmód burkába, a teljes Egész tiszteletébe és vonatkoztatásába. (Nekünk talán könnyebb – elvileg –, mert vannak érzéki és egzakt hagyományaink.) Hiszen a világ mai gondoljai olyan hatalmasak, hogy azokat egy partikuláris, kisarkított, győzni akaró gondolkodás – ezt a sokáig jól prosperáló európai gondolkodásmódra és fiaira érttem – már nem tudja megoldani. Pontosan azt tapasztalom, hogy az összes civilizációs gond ebből fakad. Sejtésem szerint a most kialakuló-felfutó történelmi korszakot szükségszerűen a keleti mentalitás fogja átszellemiesíteni, mert őrzi még – és remélhetően meg is tartja – azt az *Egészben* való látás- és magatartásmódot, azt az általános és személyes immanenciát és jóindulatot, amely nélkül nem lehet a mai problémákkal eredménnyel kecsegtetően megküzdeni.” Szabados György, 1985 – *A zene ket-tős természetű fénye*, 1990.

